

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

EINAR JENSEN

Landbrug
—
støbeske

DET DANSKE FORLAG

Landbruget i støbeskeen

EINAR JENSEN

Landbruget i støbeskeen

DET DANSKE FORLAG

1961

Omslag: Ib Clausen

Trykkeriet, Njalsgade 15

INDHOLD

Forfatterens forord	11
<i>Indledning</i>	13
Første kapitel	
<i>Udviklingen i Danmark</i>	18
Befolkning	18
Produktionsforhold	<u>19</u>
Eksportforhold	22
Økonomiske forhold	24
Andet kapitel	
<i>Udviklingen i Europa</i>	27
Produktion og forbrug	<u>27</u>
Indtægtsudviklingen	31
Bortvandring fra landbruget	32
Beskyttelsesforanstaltninger	34
Tredie kapitel	
<i>Følgerne for dansk landbrug</i>	39
Eksportvanskeligheder	<u>39</u>
Lønstigningen og dens følger	42
Mekaniseringen	47
Tendens til stordrift og specialisering	50
Byfolks køb af landbrugsejendomme	<u>53</u>
Fjerde kapitel	
<i>Den fremtidige udvikling i Europas forbrug og produktion</i> .	58
Befolkningstilvækst	59
Velstandsstigning	61
Forbrugsvaner	65
Produktionen	<u>69</u>
Femte kapitel	
<i>Der kan ventes forandringer i Europas landbrug</i>	73
Landbrugsbeskyttelsen i Europa	73

Strukturændringen og dens følger	79
Kapitaltilførslen	84
Sjette kapitel	
<i>Verden uden for Europa</i>	86
Befolkningsstiltvækst og ernæring	86
Produktionen af fødevarer	89
Europas handel med den øvrige verden	93
Selvforsyningsgraden for fødevarer i Europa	96
Syvende kapitel	
<i>Det europæiske Fællesmarked</i>	98
Romtraktatens bestemmelser	98
Kommissionens forslag	102
Mansholt-planens hovedtræk	104
Ottende kapitel	
<i>Danmarks tilslutning til fællesskabet</i>	108
Status over vore eksportforhold	109
Smør	110
Ost	111
Kvæg, okse- og kalvekød	112
Svinekød	114
Æg og fjerkrækød	115
Sammenfattende oversigt	117
Niende kapitel	
<i>Dansk landbrug fremover</i>	121
A. Foranstaltninger, der skulle hæve indtægterne	123
1. Begrænsning af eksporten	123
Kornordning	125
2. Hjemmemarkedspriser	127
3. Statens overtagelse af hele produktionen	129
4. Ændring af kronekursen	131
5. Direkte statstilskud	134
B. Foranstaltninger, der skulle kunne sænke omkostningerne	137
1. Fjernelse af landbrugets særbyrder	137
2. Forøgelse af produktiviteten	142
a. Større brug	143

b. Mere kapital og lavere rente	145
c. Intensivering af forskningsarbejdet	148
d. Bedre uddannelse	150
3. A jourføring af andelsvirksomhederne	153
Forædling og salg	155
Strukturændringen i andelsvirksomhederne	157
Eksportsalg	159

Tiende kapitel

<i>Landbruget og de kulturelle problemer</i>	162
Vor tids politiske og folkelige liv	165
Familieforhold og ejendomsforhold	167
<i>Litteraturfortegnelse</i>	173

TABELLER

1. Befolkningens fordeling	18
2. Den dyriske produktion	21
3. Priserne på den dyriske produktion	22
4. Landbrugseksporten efter værdi fordelt på markeds- områder	23
5. Arbejdsfortjeneste og samlet indtægt	25
6. Familiens arbejdsfortjeneste i kr. pr. ejendom	26
7. Landbrugsproduktionen og befolkningsmængden i pct. .	28
8. Udgifter for lønmodtagerhusstande i 1955	29
9. Udgifter til fødevarer i procent af totaludgifterne	30
10. Antallet af mandlige arbejdere i forskellige landes land- brug	33
11. Uligheden imellem landbrugernes og andre borgeres ind- tægter	37
12. Landbrugets produktion og eksport	40
13. Produktion og eksport af hovedprodukter	40
14. Danmarks andel i husdyr- og kornproduktion	42

14a. Danmarks landbrugsproduktion og -eksport i forhold til verdenseksporten	42
15. Driftsomkostningernes procentiske fordeling	45
16. Leverancer af svin fra store producenter 1960	52
17. Antal salg til ikke landmænd 1941-59	55
18. Indtægt og forbrug i Europa	66
19. Fødevarerforbruget pr. indbygger pr. år 1956-57	67
20. Sandsynlig ændring i fødevarerforbruget indtil 1975 ..	68
21. Forventet stigning i landbrugsproduktionen indtil 1965	70
22. Fødevarerproduktionen i Europa i 1965	70
23. Produktiviteten i de enkelte landes landbrug	77
24. Parceldelingen i Mitteleuropa	80
25. Årlig formindskelse af landbrug over en periode af 10-15 år	81
26. Befolkningsudviklingen fra 1955 til 1980	87
27. Fødevarerforbruget pr. indbygger og pr. dag i 1955 ...	88
28. Fødevarer mængden pr. indbygger i forskellige dele af verden	89
29. Vesteuropas import af verdenseksporten	96
30. Selvforsyningsgraden i Vesteuropas lande 1953-54 til 1955-56	97
31. Værdien af landbrugseksporten 1960	110
32. Smørproduktionen - verdens eksport og import	110
33. Vesttysklands import af ost	112
34. Vesttysklands import af kvæg, okse- og kalvekød	113
35. Italiens import af kvæg, okse- og kalvekød	113
36. Englands produktion, import og forbrug af bacon og skinker	114
37. Tysklands produktion og import af æg	115
38. Vesttysklands import af slagtet fjerkræ	116
39. Den samlede ejendomsskat i Danmark 1949-60	138
40. Producentpriser og forbrugerprisers udvikling 1950-60.	154

FORORD

Samtaler med landbrugsskoleelever, med praktiske landmænd og med folk fra andre erhverv privat og i mødesale har efterladt det indtryk, at der er brug for yderligere orientering om, hvad det er, der skaber det danske landbrugs alvorlige problemer i dag.

Denne lille bog giver selvfølgelig ikke en sådan tilfredsstillende orientering; men den er tænkt som et beskedent bidrag i den retning og som et forsøg på at give landbrugsdebatten et lidt bredere og dybere perspektiv.

Bogen er et resultat af arbejde med foredrags- og undervisningsstof, af mange samtaler om landbrugs- og samfundsproblemer med landmænd, byfolk, organisationsfolk og landøkonomer her i landet og i andre lande. Mange materialer og inspirationer er hentet på rejser i flere europæiske lande i 1959 og 1960.

Landbrugsproblemerne og bogens synspunkter er gennem det sidste år blevet drøftet med en kreds af praktiske landmænd og landøkonomer, og jeg siger tak til denne kreds og til mange enkeltmænd for samtaler og for hjælp med at fremskaffe materialer. En særlig tak retter jeg til professor Thorkil Kristensen for inspirerende samtaler ved arbejdets begyndelse og til professor P. Nyboe Andersen, som har gennemlæst manuskriptet.

Riber Kjærgaard, i oktober 1961.

Einar Jensen.

INDLEDNING

Endnu for hundrede år siden levede bønderne i forbavsende høj grad i *primitiv naturaløkonomi*. Kontantomsætningen var uhyre beskedne, og de beskedne indtægter kom først og fremmest fra salg af korn. Men efter midten af forrige århundrede kom dansk landbrug ind i en revolutionerende omlægning. Den blev nødvendig, fordi kornet på det tidspunkt kom ud for et ødelæggende prisfald. Udviklingen af trafikvæsenet efter dampmaskinens opfindelse gjorde det muligt at bringe Amerikas ophobede frugtbarhed ud til kysten i form af billigt korn og at transportere dette over Atlanterhavet til Europa.

De fleste lande i Europa lavede kornordninger med importbegrænsninger og højere hjemmemarkedspriser for at beskytte deres egne landmænd imod konkurrencen fra det billige korn. Der var fra mange sider herhjemme krav fremme om, at Danmark skulle gøre det samme; men fremsynede mænd lagde mærke til den udvikling, der var i gang i England.

Derovre samledes interesserne om industri og storhandel. Der var man liberale og »lod falde, hvad ikke kunne stå«. Man ophævede tolden på fødevarer, lod engelsk landbrug komme ud for hård konkurrence og lod de nye rigmænd opkøbe jorden.

I Danmark opdagede man, at der i denne udvikling var store chancer for dansk landbrug. *Gradvis blev vi fødevarerleverandører til Englands industribefolkning.*

Krigen 1864 afbrød »de jydsk veje sønderud«. Danmark blev orienteret mod vest og fik i 1865 fast skibsforbindelse over Vesterhavet.

Englands liberale handelsmetoder og Englands industrialisering danner baggrunden for dansk landbrugs enorme udvikling. Medens bønderne i andre europæiske lande under beskyttelsen holdt fast ved de gamle landbrugsformer, ændrede danske bønder deres. I stedet for at sælge korn gav man sig til at købe korn og lave det om til smør, flæsk og æg, varer, som den nye købekraft i Englands industribyer efterspurgte i stigende grad.

I årene fra 1900 til 1914 var den samlede danske eksports værdi 449 mill. kr. pr. år i gennemsnit. Deraf var landbrugseksporten 397 mill. kr. pr. år (og importen af råstoffer til landbruget 123 mill. kr.).

Og næsten hele landbrugseksporten gik til England. De 82 pct. af den var forædlede husdyrprodukter: 28 pct. flæsk, 47 pct. mejeriprodukter og 7 pct. æg.

Det vil sige, at den store omlægning af landbruget og alt, hvad dermed fulgte af ændringer inden for det danske bondesamfund, havde sin *økonomiske forudsætning i denne omlægning i vore markeds- og handelsforbindelser.*

Den nye orientering kom Danmark til stor nytte. England opbyggede en effektiv, konkurrencedygtig industri, drev storhandel med oversøiske lande på fordelagtige betingelser og blev et meget rigt land. Danmark havde i sin handel med England et tilfredsstillende bytteforhold, der

ikke bare kom dansk landbrug, men hele det danske samfund til gode. Landbrugets store omlægning og produktionsudvidelse gav øget aktivitet i hele det øvrige erhvervsliv. Derfra stammer »Når bonden har penge, har alle penge«.

De gode tider i England gav gode tider i Danmark. Men i mellemkrigsårene erfarede vi, at dårlige tider i England også gav dårlige tider i Danmark.

Da Englands handel og industri kom i vanskeligheder omkring 1931, og krisen og arbejdsløsheden lammede landet, kom dansk landbrug og hele det danske samfund også omgående i vanskeligheder.

England følte sig mere forpligtet over for landene inden for det britiske statsamfund og forlod den næsten hundrede år gamle frihandelspolitik. Danmark fik svinekort og næsten helt håbløse afsætningsvilkår. Sydpå kunne vi heller intet sælge. Tyskerne »valgte kanoner i stedet for smør«. *Den rolige fremgangslinie fra århundredets begyndelse var totalt brudt.* Alle lande prøvede at klare sig selv, hvorfor den internationale handel gik næsten i stå i begyndelsen af trediverne. Og den kom kun langsomt i gang igen. For dansk landbrug bedredes forholdene noget i slutningen af trediverne.

Under krigen afleverede landbruget sine varer til fastsatte, ret lave priser og klarede sig tilsyneladende også meget godt med det. Men det var i temmelig høj grad også kun tilsyneladende, idet der var tale om en meget omfattende formuerealisation. Man havde ikke muligheder for at tilføre jorden gødning eller for at vedligeholde driftsmidlerne, hvorfor der blev drevet en betydelig rovdrift på jord, bygninger og inventar. Og besætninger og beholdnin-

ger blev reduceret stærkt. Det viste sig for landmændene som indtægt, men det var en falsk indtægt – en formue-realisation, der betød en alvorlig forringelse af landbrugets produktionsapparat.

Efter krigsafslutningen var der i hele det danske samfund enighed om, at krigens skader skulle udbedres i fællesskab, og landbruget bragte igen et betydeligt bidrag ved på en tid, da der virkelig var efterspørgsel efter landbrugsvarer, at gå med til – denne efterspørgsel til trods – at sælge disse varer til lave priser i England og på hjemmemarkedet. Det gav vanskelige år for landbruget, men omkring 1950 kom der dog nogle ret gode år. Der kom stor udvidelse af købekraften i Vesttyskland og Italien.

Dansk landbrug lagde i betydelig grad sin produktion om med disse markeder for øje, og samtidig skete der en stor udvidelse af salgsmulighederne for flæsk i England. Landbrugets indtægter forøgedes mærkbart, men da der var meget store behov for investeringer til erstatning af krigsårenes og de første efterkrigsårs rovdrift, til erstatning af den arbejdskraft, som søgte andre steder hen og som led i den almindelige rationalisering, følte landmændene ikke tiderne som særlig gode. På grund af det store kapitalbehov kunne de ikke tillade sig at forhøje deres levestandard i samme grad, som andre samfundsgrupper gjorde det igennem halvtredserne. Men man fik produktionsapparatet forbedret betydeligt uden væsentlig ny låntagning.

Fra midten af halvtredserne blev kårene vanskeligere. Kravene om nye investeringer fortsatte, og der kom stigende vanskeligheder med at afsætte den øgede produktion. Derfor blev landmændenes indtægter mindre end an-

dre samfundsgrupper, hvis produktion og tjenesteydelser nød godt af den fordel, en stadig stigende efterspørgsel gav dem, og derfor er der i dag en betydelig forskel imellem de indtægter, landmænd og de fleste andre samfundsborgere har. Der er desværre næppe grund til at regne denne forskel for at være af midlertidig og forbigående karakter. Der er mange tegn på, at dansk landbrug står over for en omformning af betydelige dimensioner – måske lige så revolutionerende som de store omformninger i forrige århundrede.

Første Kapitel

UDVIKLINGEN I DANMARK

Befolkning

I alle industrielt udviklede lande foregår der en stadig videregående arbejdsdeling; nye erhverv opsuger befolkningsforøgelsen og danner bysamfund, og bondebefolkningen reduceres eller stagnerer i antal. Sådan også i Danmark.

Tabel 1.

I Danmark har befolkningen fordelt sig sådan (i tusinder):

	1855	1901	1955
Hovedstaden	144	455	960
Provinsbyer	192	482	1.189
Landkommuner	1.171	1.513	2.299
(Heraf i bymæssig bebyggelse	—	129	921)
Samlet befolkning	1.507	2.450	4.448
Bybefolkning	336	1.066	3.070
Landbefolkning	1.171	1.384	1.378
Heraf landbrugsbefolkning	825	1.005	850
Landbrugsbefolkningen i pct.	55	41	19

Vi ser, at i løbet af de sidste hundrede år er Danmarks befolkning tredoblet, men bondebefolkningen er holdt konstant. Det vil sige, at hele befolkningstilvæksten er gået til byerne, og vi ser da også af tabellen, at *bybefolkningen næsten er tidoblet*.

Efter krigen er det ikke blot selve tilvæksten, som er gået til byerne. Der er også sket en betydelig overflytning fra landbruget til byerhvervene. I fyrrerne var den gennemsnitlige årlige afgang godt 8.000, og i halvtredserne næsten 10.000.

Før krigen beskæftigede landbruget ca. 500.000 helårsarbejdere, for ti år siden 400.000, og *nu* er tallet nede på 300.000, nemlig ca. 170.000 selvstændige landmænd med egen bedrift, ca. 100.000 mandlige og 30.000 kvindelige medarbejdere.

Der er altså sket en reduktion på ca. 200.000 eller ca. 40 pct. i løbet af den sidste snes år. Det er først og fremmest antallet af unge medhjælpere, der er reduceret, 1938–39 var der 198.400 unge mænd, 1959–60 var der 99.800, altså meget præcist en halvering. Af unge kvinder var der i 1938–39 100.200, i 1959–60 var der 30.600. Det er en tilbagegang på 70 pct. Formindskelsen i beskæftigede ved landbruget har i det sidste tiår svaret til ca. 3 pct. pr. år.

Antallet af folk i egen bedrift må blive omtrent konstant, så længe antallet af brug opretholdes. Men et betydeligt og stærkt stigende antal småbrugsejere tjener efterhånden deres hovedindtægt ved arbejde uden for deres egen bedrift. Ifølge Statistisk Departement drejede det sig i 1959–60 om ca. 15.000, og det tal er steget meget i 1960–61.

Ud over de direkte beskæftigede findes der ca. 500.000 hustruer og børn i landbruget. Landbrugsbefolkningen udgør således 1961 ca. 800.000. Det er ca. 17 pct. af hele befolkningen. For hundrede år siden levede 55 pct. som bønder.

Produktionsforhold

Selv om antallet af beskæftigede i landbruget er reduceret med næsten 40 pct. i løbet af de sidste tyve år, er landbrugsproduktionen dog steget ganske betydeligt, hvil-

ket vil sige, at der er sket en meget betydelig stigning i produktivitet (udbytte pr. mand). Produktivitetsstigningen i dansk landbrug har i årene fra 1935–38 til 1957 været på ikke mindre end 90 pct. – den har været større end i noget andet erhverv i Danmark og større end i landbruget i noget andet europæisk land. Og da der jo var tilbagegang under krigen, så at man først i 1947–48 nåede op på førkrigsniveau, er det i virkeligheden sådan, at hele stigningen er sket i de sidste ti år.

For det danske landbrugs vedkommende har der ifølge beregninger foretaget af en neutral økonom (Svend Nielsen) været en stigning i produktionen pr. arbejder på ikke mindre end 8 pct. om året gennem de sidste tolv år. Stigningen er imponerende i betragtning af, at dansk landbrug i forvejen lå på et meget højt effektivitetsniveau både i forhold til andre erhverv og i forhold til andre landes landbrug. Det er lettere at øge produktiviteten procentvis, når man starter på et lavt niveau, end når man skal forøge en i forvejen effektiv produktion. Men Danmark har ifølge samme beregning ikke alene bevaret, men endog øget sit forspring for de andre europæiske lande, når det gælder produktivitet i landbruget.

Høstudbyttet var i millioner afgrødeenheder*) i gennemsnit i årene 1935–39 118,7, i 1950–54 var det 132,0 og i 1960 141,0. Det er en stigning på 19 pct. *Og stigningen i den dyriske produktion* har været endnu større, hvilket er ensbetydende med, at høsten er omsat på en stadig mere produktiv måde.

*) 1 afgrødeenhed = 100 kg byg.

Tabel 2.

Den dyriske produktion har været (i mill. kg):

	1935-39	1950	1960	Fremgang i pct. fra 1950 til 1960
Mælk	5270	5403	5396	0
Smør	182	179	166	÷7
Ost	33	61	114	87
Æg	120	132	138	5
Okse- og kalvekød	176	167	254	52
Flæsk	342	355	655	84

Ud over at vise stillingen før og nu viser tallene også, hvordan dansk landbrug har tilpasset sig afsætningsmulighederne. På det traditionelle marked i England har det været muligt at sælge en stigende mængde *svinekød*, og derfor er produktionen heraf næsten fordoblet, både i forhold til 1950 og i forhold til den mængde, der kunne afsættes i svinekortenes sidste periode i trediverne.

De nye markeder i Vesttyskland og Italien blev skabt, fordi man der fik råd til at købe *okse- og kalvekød, ost og æg*. Produktionen er derfor i betydelig grad lagt om i den retning.

Mælkeproduktionen nåede efter et stærkt fald under og lige efter krigen før-krigsniveauet omkring 1950 og lagde sig fast der. Medens smørproduktionen stadig ligger noget lavere end før krigen, er osteproduktionen næsten fordoblet efter 1950. Der er også sket en betydelig udvidelse af produktionen af mælkekonserves, men det er dog kun en meget lille del af mælken, der sælges på den måde. I 1959 var det ca. 6 pct.

Værdien af landbrugsproduktionen ved salg fra producenten var ifølge »Statistiske Efterretninger« i 1960 7.318

Tabel 3.

Priserne på den dyriske produktion (kr. pr. kg).

	1950	1960	Fremgang i pct.
Smør	5,71	5,74	0,5
Ost	3,41	3,35	÷1,7
Æg	2,98	3,17	6,4
Flæsk	3,91	3,99	2,0
Okse- og kalvekød	1,70	2,14*)	26,0

*) Unge køer 2. kvalitet, levende vægt.

mill. kr. I 1949 var den 4.369 mill. kr. Det er en stigning på 67 pct., og stigningen i værdi og produktionsmængde er omtrent sammenfaldende, idet priserne på varerne i produktionsleddet i de ti år kun er steget 4 pct. (Landøkonomisk oversigt 1961).

Eksportforhold

Som allerede omtalt ændredes afsætningsmulighederne for danske landbrugsprodukter sig sådan fra 1880 til første verdenskrig, at England blev vort hovedmarked. I 1913 gik – opgjort efter værdi – 68 pct. af landbrugseksporten til England, 26 pct. til Tyskland og 6 pct. til andre lande.

Det forhold ændredes ikke nævneværdigt gennem trediverne. Der blev godt nok store vanskeligheder med at sælge til England, men de blev dog større, når det drejede sig om handlen med Tyskland, hvor der i perioder blev helt lukket for import, og hvor toldmurene i trediverne blev næsten uoverstigelige. I 1939 gik 65 pct. af landbrugseksporten til England, 28 pct. til Tyskland og 7 pct. til andre lande. *Efter den anden verdenskrig* er der, som det fremgår af tabel 4, side 23, sket store ændringer i dette forhold.

Tabel 4.

Landbrugseksporten efter værdi fordelt på markedsområder.

	1949	1954	1958	1960
Til frihandelsområdet	1549	2508	2149	2586
i procent	65	56	44	48
Heraf til England	1390	2224	1869	2318
i procent	58	50	38	43
Til fællesmarkedslande	510	991	1786	1927
i procent	21	22	36	36
Heraf til Vesttyskland	187	694	1282	1411
i procent	8	16	26	26
Til USA	85	309	482	338
i procent	4	7	10	6
Til øvrige verden	251	638	507	539
i procent	10	15	10	10
Eksporten ialt	2395	4446	4924	5390

Det engelske markeds betydning er blevet *mindre* end før, hvorimod det tyske og italienske marked er blevet af *større* betydning, i hvert fald op til begyndelsen af 1961.

Værdien af landbrugseksporten er altså mere end fordoblet i dette åremål (her er kød- og mælkekonserves medregnet).

Gennem hele perioden har importen af råstoffer til landbruget ligget omkring 10 pct. af eksportens værdi (ved råstoffer forstås oliekgager, kunstgødning, korn, frø og avlsdyr, hvorimod maskiner, traktorer, benzin, byggematerialer m. m. ikke er regnet med).

De aktuelle eksportforhold vil blive behandlet i et særligt afsnit.

Økonomiske forhold

Den store produktivetsstigning burde have givet landmændene en tilsvarende indtægtsforbedring, *men det er ikke tilfældet*. Den økonomiske udvikling er gået landbruget imod i de senere år. Salgspriserne på landbrugsprodukter er i 1960 104, når priserne i 1948–49 er sat = 100, hvorimod omkostningerne er steget til 147. Landmændene har imødegået denne udvikling netop ved at *øge produktiviteten*, altså ved at producere mere pr. mand. Det er blevet muligt dels ved at bruge flere maskiner, mere kunstgødning, bedre planter og bedre dyr, dels ved at arbejde mere intenst. Men det økonomiske resultat er ikke af den grund blevet tilfredsstillende, ganske særligt ikke når det sammenlignes med andre folkegruppers indtægtsstigning.

I de seks år fra 1948–49 til 1953–54 var forrentningen af handelsværdien 5,6 pct., og familiens *arbejdsfortjeneste* pr. ha. var 539 kr. I de fem år fra 1954–55 til 1958–59 var de tilsvarende tal 2,8 pct. og 526 kr. Halveringen af forrentningsprocenten er mest alarmerende, og den skyldes da også den særlige måde, udregningen foregår på. Familiens arbejdsfortjeneste i kr. pr. ha eller pr. ejendom er et meget mere konkret tal, når man vil danne sig et virkeligt indtryk af udviklingen. Det siger nemlig, hvor mange kr. der er blevet til mand, kone og eventuelle børn for deres *fælles arbejde* i bedriften, og det kan sammenlignes med andre familiers samlede indtægt.

Tallene her viser, at på en tid, hvor indtægterne ellers er steget voldsomt – for mange vel fordoblet – er landmandsfamiliens indtægt forblevet *konstant* på et ret lavt niveau.

Der hører i gennemsnit ca. 20 ha til hver ejendom her i landet. Hvis vi ganger indtægterne pr. ha. i disse to perioder med 20, kommer man til, at familien på gennemsnitsejendommen i de seks år 1948-49 til 1953-54 har haft 10.780 kr. i årsindtægt og fem-året 1954-55 til 1958-59 10.520 kr.

Tallene er beregnet af Det landøkonomiske Driftsbureau på grundlag af de godt tusinde repræsentative regnskaber, som årligt indsendes til bureauet af regnskabskonsulenter, som for landbo- og husmandsforeninger dækkende alle egne af landet, fører ca. 15.000 regnskaber.

Hvordan arbejdsfortjeneste og samlet indtægt har været i de forskellige ejendomsstørrelser gennem årene 1952 til 1959, fremgår af

Tabel 5.

	Under 10 ha	10-20 ha	20-30 ha	30-50 ha	50-100 ha	Over 100 ha
Antal brug	88.240	52.767	26.915	20.077	6.958	1.565
procent brug	45	27	13	10	4	1
Familiens arbejdsfortj..	7.293	9.785	12.188	14.571	18.359	27.440
Renter af egen kapital.	1.192	1.829	2.976	4.063	5.242	16.590
Indtægt pr. ejendom . .	8.485	11.614	15.164	18.634	23.601	44.030

(Efter professor Skovgård.)

Det vil sige, at 85 pct. af landbrugerne har en indtægt, der ligger under pristalsfamiliens indtægt, og for de tre fjerdedele ligger den endda under 12.000 kr. Landbrugerne er altså i ganske overvejende grad *småårsfolk*, og det store flertal tjener deres indtægt ved personligt *strengt arbejde som landarbejdere i egen bedrift* - af 196.000 brug har 122.000 (62 pct.) overhovedet ikke medhjælpere.

Tabel 6.

År	Bedste trediedel	Mellemste trediedel	Dårligste trediedel
1949-50	16.300	10.500	6.400
1950-51	18.700	11.900	7.300
1951-52	19.500	12.700	7.800
1952-53	20.600	13.700	7.900
1953-54	18.000	12.400	6.600
1954-55	17.700	12.000	6.000
1955-56	18.700	12.600	6.600
1956-57	18.400	12.100	5.700
1957-58	18.700	12.000	5.700
1958-59	21.100	13.400	5.800
1959-60	20.200	11.600	3.800

Indtægtstallene er gennemsnit for store grupper. Man får en fornemmelse af spredningen ved at se på den tre-delning, Foreningen af jyske Landboforeningers regnskabsudvalg foretager af deres ca. 8.000 regnskaber fra landbrugsejendomme med en gennemsnitsstørrelse på ca. 30 ha (tabel 6).

Tallene viser familiens arbejdsfortjeneste i kr. pr. ejendom, og man ser, at bedste trediedels indtægter er steget, og dårligste trediedels er faldet betydeligt gennem de ti år, hvilket er ensbetydende med, at det er blevet vanskeligere for de mindre dygtige at klare de økonomiske problemer, hvorimod de dygtige trods den uheldige udvikling har formået at skaffe sig en bedre betaling for deres arbejde.

Andet kapitel

UDVIKLINGEN I EUROPA

Produktion og forbrug

I de sidste ti år har der været en tendens til, at *fødevarereproduktionen* i Europa *steg hurtigere end forbruget* af fødevarer. Ifølge FAOs årlige opgørelse er der i det samlede Europa i 1960–61 *17 pct. flere fødevarer pr. indbygger i Europa*, end der var før krigen. I de sidste år er produktionen steget 2,3 pct. om året. Her over for står, at befolkningen i Europa kun er steget med 0,8 pct, og forbruget er steget omkring 1 pct. pr. år.

Ifølge »The State of Food and Agriculture 1960« er landbrugsproduktionen og befolkningmængden pr. år fra 1952 til 1958 steget med følgende procent i Europas forskellige lande (se tabel 7, side 28).

Af denne tabel fremgår det, at det særligt er i de lande, hvor produktionen var lille og behovet stort, der er sket en meget stor produktionsfremgang, nemlig i de sydeuropæiske lande.

Men der er overalt en tydelig tendens til, at produktionen vokser mere end befolkningen, og spørgsmålet er: Kan forbruget blive ved med at følge med?

De fleste danske landmænd har i de senere år mærket, at det spørgsmål må besvares med et nej.

Det er ganske vist ikke ensbetydende med, at alle mennesker i Europa spiser alt, hvad de kan ønske sig hver dag, men tager man Europa som en enhed, så er ernæringstil-

standen god, så god, at en *yderligere udvidelse* af købekraften især efterspørger *andre goder end fødevarer*.

Tabel 7.

	Arlig stigning i procent	
	Produktion	Befolkning
Jugoslavien	7,3	1,3
Grækenland	6,4	0,9
Østrig	3,6	0,2
Belgien	2,6	0,6
Irland	2,5	÷ 0,6
Spanien	2,2	0,8
England	2,0	0,4
Danmark	1,9	0,7
Vesttyskland	1,9	1,1
Italien	1,9	0,5
Frankrig	1,7	1,0
Holland	1,5	1,3
Schweiz	1,3	1,2
Finland	1,2	1,1
Portugal	1,1	0,8
Norge	0,8	1,0
Sverige	÷ 1,3	0,7
Vesteuropa	2,3	0,8
Nordamerika	0,6	1,8
Australien	2,3	2,2
New Zealand	2,3	2,2

Så længe et lands befolkning er fattig, bruges praktisk talt hele indtægten til køb af fødevarer. Det er det »første fornødne«, og hvis indtægten stiger, købes der flere fødevarer. Men stigningen fortsætter kun til en vis grænse. Rige mennesker kan også kun spise sig mætte. De kan ganske vist gøre det i dyrere varer, mere luksusprægede varer, varer med større proteinindhold, i dyriske fødevarer i stedet for vegetabiliske og i højere forædlede og mere forarbejdede varer. Men med det indtægtsniveau, borgerne nu ligger på i de teknisk udviklede lande, bruger de kun 30–40 pct. af

indtægterne til køb af fødevarer – i Danmark og USA endda kun 25–30 pct.

At vi har nået det høje leveniveau betyder, at en yderligere købekraftudvidelse ikke kommer landbruget til gode; den efterspørger andre forbrugsgoder. Dansk landbrug har mærket indkomststigningen i Tyskland og Italien på den måde, at de har aftaget mere okse- og kalvekød, ost og æg i sidste halvdel af halvtredserne. Men nu har vi en fornemmelse af, at forbrugsudvidelsen er aftaget betydeligt.

Hvordan *tendensen* er i det nordvestlige Europa med hensyn til indtægt og forbrug, har man et indtryk af fra den omfattende danske forbrugsundersøgelse, som blev foretaget midt i halvtredserne, og som er offentliggjort i Statistiske Efterretninger, nr. 83, 1957.

Tablet 8.

Udgifter for lønmodtagerhusstande 1955 (i kr. pr. år).

	Indtæftsgrupper		
	5–10.000	15–20.000	30–35.000
Fødevarer	2.601	4.149	5.532
Bolig	679	1.263	1.879
Brændsel og lys	524	772	1.036
Klæder	665	1.452	2.272
Møbler m. v.	352	1.005	1.460
Radio, fjernsyn, forlystelse	132	324	541
Ferieomkostninger	128	414	959
Transport	345	931	3.196
Skatter	555	2.028	5.812
Andre udgifter	2.052	4.268	7.706
Udgifter ialt	8.033	16.606	30.393

Fødevarerforbruget stiger altså ganske pænt ved første lønfordobling, men kun meget lidt ved næste. Udgifterne

til fødevarer er kun lige godt og vel fordoblet, når lønnen er firedoblet, hvorimod udgifter til tøj, møbler og forlystelser stiger i samme takt som lønnen, og ferieomkostninger og transportomkostninger er syvdoblet, når lønnen er firedoblet.

Ifølge denne undersøgelse bruger laveste indtægtsgruppe her 32 pct. af deres indtægt til køb af fødevarer, højeste indtægtsgruppe bruger kun 18 pct.

Denne forbrugsundersøgelse er dansk; men den er typisk for Nordvesteuropa, hvor lignende undersøgelser viser samme tendens, og den er desuden typisk for den udvikling, man kan forvente i de kommende år i de andre vesteuropæiske lande. Vi er nemlig lidt foran de andre i denne udvikling. Vor levestandard er højere end deres, idet borgerne i andre lande må bruge en noget større brøkdel af deres indtægter for at blive mætte, end borgerne her i landet behøver.

En undersøgelse foretaget af OEEC, offentliggjort i OEEC »Statistical Bulletin«, januar 1959, viser følgende:

	Tabel 9. Udgifter til fødevarer i pct. af totaludgifterne	
	1950-52	1955-57
Danmark	27,4	26,4
Holland	33,7	33,2
Belgien	37,0	37,0
Sverige	37,3	34,5
Østrig	39,4	37,7
Frankrig	40,0	37,6
Italien	40,3	38,3
England	42,2	41,1
Norge	47,3	43,9

Tallene siger ikke, at forbruget af fødevarer er blevet mindre, men at forbruget af alle andre goder er blevet større, hvorved fødevarerforbruget er kommet til at udgøre en mindre del af det samlede forbrug.

Indtægtsudviklingen

Denne forbrugsudvikling ændrer vilkårene for mange producenter i de teknisk udviklede lande. Rent umiddelbart på den måde, at nogle har svært ved at sælge deres produktion, andre har lettere, og det påvirker priserne og lønnen for arbejdet.

Vi må altså konstatere, at der i disse år produceres lidt for mange fødevarer i Europa i forhold til forbruget her. Derfor er vore priser lave, og folk, som fremstiller fødevarer, får en dårligere indtægt af deres slid end de, der fremstiller goder, som borgerne efterspørger med en stadig større brøkdelen af deres købekraft. – Det er: Bedre boliger, bedre og mere tøj, flere bekvemmeligheder, bedre uddannelse, mere lægehjælp – og det er udenlandsrejser, underholdning, legetøj o. s. v. Efterspørgslen efter sådanne goder gør det muligt at afsætte dem til priser, der er ensbetydende med gode lønnings- og arbejdsvilkår for producenter og forhandlere. Det er det, man mærker som »den industrielle højkonjunktur«, og den har ændret mange forhold i de europæiske lande og skabt mange nye problemer. *Der er faktisk i mange egne af Europa opstået et bondeproletariat*, en befolkningsgruppe, som har svært ved at komme op på en i forhold til andre rimelig levestandard.

Det drejer sig først og fremmest om de lidet produktive småbrugere i Norges, Sveriges, Finlands og Skotlands kar-

rige højlande, om *bjergbønderne* i Mitteleuropa og ganske særligt om *bondealmuen* i Syditalien, Spanien og Grækenland. Men indtægtsniveauet er utrolig lavt blandt de fleste *småbrugsforpagtere* i hele Syd- og Centraleuropa, hvor ejendommene ikke er udflyttede, hvor arealerne er meget små og meget spredte, og hvor inventaret, bygningerne og dyrene er forbavsende primitive. Produktionen er under disse vilkår meget lille i forhold til det antal mennesker, der er beskæftiget. Den er nok steget en del også der i de senere år, men ikke nær så meget som industriproduktionen pr. mand er steget. Det giver den store ulighed i indtægtsforholdene.

Der er altså *to hovedgrunde* til denne ulighed, dels tendens til *overfyldning af fødevaremarkederne*, dels den store *forskel, der udvikler sig i produktiviteten*. Inden for industrien arbejder man med stort *teknisk udstyr* i forhold til antal beskæftigede, og mange af de nye goder fremstilles i *masseproduktion*, således at selv en stor kontant arbejds-løn kommer til at betyde en relativt mindre del af varenes fremstillingspris, end det er tilfældet for fødevarer, som selv der, hvor landbruget i høj grad er blevet mekaniseret, dog for en stor del er og fortsat vil være »*håndarbejde*«.

Bortvandring fra landbruget

I nøjeste overensstemmelse med liberale teorier fører en sådan skævhed i forbrug, produktion og løn til en betydelig *vandring af arbejdskraft*.

Som i Danmark sker der også i andre industrielt udviklede lande en meget omfattende vandring fra landbrug til

Tabel 10.

Mænd beskæftiget ved landbrug i 1880 er sat lig 100.

	1880	1900	1930	1950	Antal i 1950 i 1000
Storbritannien	100	90	76	64	939
Vestryskland	100	97	95	79	2.207
Frankrig	100	102	79	68	3.780
Italien	100	115	108	108	5.945
Schweiz	100	102	91	84	326
Sverige	100	94	82	57	492
Norge	100	85	100	88	230
Danmark	100	120	153	133	364

industri. FAO har foretaget en undersøgelse over omfanget og udsendte i 1954 en rapport »European Agriculture, a Statement of Problems«, hvori man finder tal, der viser, hvordan antallet af mandlige arbejdere i forskellige landes landbrug har ændret sig fra 1880 til 1950 (tabel 10).

Det drejer sig altså om de direkte beskæftigede mænd og kun dem. I alle de her nævnte lande er antallet af mandlige arbejdere i erhvervslivet som helhed praktisk talt *fordoblet*. Ikke desto mindre er der sket en meget betydelig *absolut* tilbagegang i disse landes landbrugsbefolkninger fra 1880 til 1950 bortset fra Danmark og Italien.

I Danmark er der indtil 1950 kun tale om en *relativ* tilbagegang, idet der var flere beskæftiget i landbruget her i 1950 end i 1880. Først i tiåret 1950–60 er bortvandringen fra dansk landbrug blevet så omfattende, at der nu er færre beskæftiget her, end der var i 1880.

Efter 1950 er der i alle disse lande sket en endnu stærkere tilbagegang. I Sverige, hvor man i 1950 var nået ned i nærheden af halvdelen af de beskæftigede i 1880, er an-

tallet yderligere reduceret med ca. 100.000 mand fra 1950 til 1960. I *England*, hvor tilbagegangen fra 1880 til 1950 var 36 pct., er der forsvundet 150.000 landarbejdere fra 1950 til 1960. I *Vesttyskland* forløb reduktionen ret langsomt lige efter krigssammenbruddet, men ifølge FAOs årsoversigt er antallet af landbrugsbeskæftigede omregnet i »fuldtidsbeskæftigede enheder« faldet fra 3,7 mill. i 1950 til 2,6 mill. i 1958-59, altså 1,1 mill. i løbet af otte år. (Her er kvinderne regnet med, og de udfører ca. halvdelen af landbrugsarbejdet i Tyskland). I *Norge* var bortvandringen indtil 1950 beskeden, men siden er den blevet større. Fra 1948-49 til 1955-56 er antallet af »årsarbejdere« i norsk landbrug reduceret fra 286.000 til 234.000. I *Italien* har bortvandringen været minimal, og det store landbrugsproblem der – især i Syditalien – er at få flyttet de mange tusinde overflødige i landbruget (de »skjult« arbejdsløse) over til produktiv beskæftigelse.

Efter en FAO opgørelse (*European Agriculture in 1965*) er antallet af beskæftigede i landbruget i de ti vesteuropæiske lande: Østrig, Belgien, Danmark, Frankrig, Vesttyskland, Irland, Holland, Norge, Sverige og England i 1959 kun 69 pct. af, hvad det var før krigen.

Beskyttelsesforanstaltninger

Der er i landbokredse og i visse politiske kredse i alle lande en tendens til at opfatte bortvandringen som en ulykke, og man tillægger dem, der forlader landbruget, forskellige dårlige motiver til at vælge en anden arbejdsplads: Dovenskab, uheldigt kammeratskab, ønsket om at færdes på asfalt og under gadelys, overdreven hang til deltagelse i byer-

nes forlystelsesliv o. s. v. Og i de allerfleste lande søger man at imødegå bortvandringen.

Hovedårsagen til bortvandringen er den økonomiske ulighed erhvervene imellem og ængstelsen for landbrugets fremtid. Derfor prøver man i de fleste teknisk udviklede lande på at give landbrugerne større tryghed og større indtægt.

Det gøres på mange måder, først og fremmest ved at beskytte egne landmænd mod konkurrence udefra, altså ved at give dem eneret på forsyning af hjemmemarkedet, og dernæst ved at give landbruget understøttelse på mange forskellige måder: Ansættelse af kunstigt forhøjede priser, billiggørelse af produktionsmidlerne, direkte tilskud o. s. v.

Hvor *støtteordningerne* har haft den karakter, at hjemmemarkedspriserne er *kunstigt forhøjede*, og det gælder næsten alle lande undtagen England, har de haft den virkning, at fødevareforbruget og levestandarden er lavere, end det ellers ville have været tilfældet. Der er ingen tvivl om, at det europæiske forbrug af animalske fødevarer havde været større, hvis de mange millioner forbrugere kunne have købt varerne til de samme priser, som danske forbrugere køber dem til. De høje priser er en stærkt medvirkende årsag til, at der er »overskudsproduktion« af fødevarer i Europa. Der er derimod grund til at tvivle på rigtigheden af påstanden om, at beskyttelsen af landbruget har øget produktionen.

Beskyttelsen har nemlig givet de beskyttede mulighed for at leve videre – omend karrigt – med deres ueffektive driftsmetoder og på et lavt produktionsniveau. Havde de ingen hjælp fået, ville de have været henvist til, ligesom danske landmænd at øge produktiviteten pr. mand. Og for danske

landmænd er det svært at se, at det kunne gøres på nogen anden måde end ved at øge produktionen.

Ellers skulle afvandringen have været meget større.

De mange forskellige *ordninger* har rent umiddelbart haft den følge, at en *naturlig tilpasning* til de ændrede produktions- og forbrugsvilkår er blevet stærkt *forhalet*. Det viser sig i, at der er fastholdt for mange mennesker i Europas landbrug. Man ser tydeligt nu i disse år, at der trods stor bortvandring er for mange mennesker om at fremstille de fødevarer, der er brug for i den teknisk udviklede verden, og for mange om at dele det økonomiske udbytte af den »forretning« det er at producere føden. Og det betyder, at hver enkelt fødevarerproducent får for lille indtægt.

Hovedformålet med at give privilegier og subsidier har i alle lande været at give landbrugerne samme indtægt som andre borgere i det pågældende land har.

Er det mål så nået? Det synes ikke at være tilfældet. Der er stadig en meget stor ulighed imellem den indtægt, landbrugerne har, og den den øvrige befolkning har i Europas lande. Det fremgår af tabel 11.

Ulighedsfaktoren skal forstås på den måde, at når borgere i alle øvrige erhverv i gennemsnit i de pågældende lande har haft en indtægt på 100 kr., så har landmændene haft det nævnte beløb.

Der er måske grund til at præcisere, at tallene ikke siger noget om, hvor meget landmænd i det ene land tjener i forhold til landmænd i et andet land, kun om, hvor meget de tjener i forhold til andre i deres eget land. Når ulighedsfaktoren f. eks. for USA er 30, betyder det ikke, at amerikanske landmænd har en mindre indtægt end europæiske

Tabel 11.

	Ulighedsfaktoren iflg. FAO	Landbrugets erhvervs- befolkningen	andel i pct. af bruttonational- produktet
Holland	70	19	13,2
Belgien	60	12	8,0
Frankrig	60	28	17,8
Italien	50	40	25,4
Vesttyskland	70	23	9,9
Danmark	80	24	20,4
Norge	50	26	13,0
Sverige	50	20	13,1
Finland	40	46	21,7
Storbritannien	80	5	5,3
USA	30	12	5,0
Australien	140	16	24,0
New Zealand	110	22	22,0

(Kilde: FAO og Th. Kristensen: »De europæiske Markedsplaner«.)

– uligheden skyldes i dette tilfælde, at det amerikanske samfund i øvrigt er uhyre produktivt, og at indtægtsniveauet i det hele taget ligger meget højere end i Europa, hvor uligheden er stor, bl. a. på grund af de mange urationelle småbrug.

Tallene er fra 1955. *Under de sidste års industrielle højkonjunkturer er uligheden blevet endnu større, end da ovenstående tal blev beregnet.*

Igennem en lang årrække har landmændene haft en fornemmelse af, at de kom bagefter i indtægtsstigning, og kravet fra landbruget om *ligestilling* har været der længe. Derfor har politikere og planøkonomer i de enkelte lande – i reglen efter stærkt pres fra landbrugsorganisationerne – prøvet at komme deres egne landmænd til hjælp på forskellig måde. Men i intet tilfælde har man nået det tilsigtede

resultat: At give bønderne samme indtægt som folk i andre erhverv har. I Europa er man kommet det nærmest i England, hvor ulighedsfaktoren er 80. Men der har man også subsidier af en størrelsesorden svarende til fem sjettedele af landmændenes samlede skattepligtige indtægt.

Der er ingen tvivl om, at landbrugsbeskyttelsen har vedligeholdt den store forskel, som er i de forskellige landes *landbrugsproduktivitet*, og mange landøkonomer i disse lande – og politikere – er ved at være klar over, at de er kørt ind på en forkert vej. De forskellige former for tilskud og privilegier er blevet *kapitaliseret* og har bundfældet sig i højere forpagtningsafgifter, højere ejendomspriser og mange forskellige fejlinvesteringer. Det forekommer derfor politisk næsten umuligt at fjerne privilegier, formindske subsidierne og at tilpasse den europæiske fødevarerproduktion til det fremtidige fællesskab. Og her ligger sikkert det største problem med hensyn til at få de europæiske lande ind i et virkeligt *produktionsfællesskab*, hvor fødevarerproduktionen bliver ligestillet med andre produktioner.

Den europæiske landbrugsbeskyttelse er også hovedårsag til alle de besværligheder, dansk landbrug slås med i øjeblikket. Hvis Danmark kunne få lov at komme ind i et frit marked og udnytte sin konkurrenceevne, ville vore problemer være løst. Men landbrugsproblemerne ned gennem Europa er af en sådan størrelsesorden, at det vil blive meget svært at finde en løsning på dem i løbet af få år. Disse forhold vil blive mere udførligt behandlet i et særligt afsnit.

Tredie kapitel

FØLGERNE FOR DANSK LANDBRUG

Eksportvanskeligheder

Dansk landbrug er i udpræget grad et *eksporterhverv*, idet ikke mindre end to trediedele af den totale produktion skal eksporteres. Derfor *må udviklingen* i Europa med den stigende landbrugsproduktion og den tiltagende beskyttelse af hjemmemarkederne volde dansk landbrug meget alvorlige vanskeligheder.

Salgsmulighederne har ændret sig en del i de senere år. Gamle markeder har aftaget mindre, og nye markeder er blevet skabt. Men generelt må vi sige, at afsætningsforholdene for danske landbrugsprodukter er blevet meget *føringet* gennem de sidste år. Eksporten hjembringer meget *mindre*, end den skulle, og 1961 vil nok blive *skelsættende* på den måde, at værdien af landbrugseksporten selv inklusive værdien af kød- og mælkekonserves kommer til at udgøre *mindre end halvdelen* af den totale eksportværdi, altså at *industrieksporten tager føringen* med hensyn til at hjembringe valuta. Ikke desto mindre vil det være naturligt fortsat at kalde Danmark et *landbrugsland*, da jorden stadig er Danmarks naturlige råstof, og da landbruget i høj grad er råstofleverandør til industrien.

Det danske *hjemmemarked* er vokset meget efter krigen, men det er *vokset mindre* end produktionen, hvilket betyder, at vi i disse år eksporterer en større brøkdel af vor totale produktion, end vi gjorde tidligere. Før krigen og i begyndelsen af halvtredserne eksporterede vi 65–66 pct. af produktionen, i de senere år er tallet kommet over 70.

Tabel 12.

	Produktionen i mill. kr.	Eksporten i mill. kr.	Eksporten i pct.
1931	1.375	1.025	75
1938	1.717	1.121	65
1953	6.465	4.275	66
1958	6.797	4.924	72
1959	7.532	5.322	71
1960	7.318	5.390	74

I 1960 har forholdet mellem produktion og eksport af vore hovedprodukter været således:

Tabel 13.

	Produktionen i mill. kg	Eksporten i mill. kg	Eksporten i pct.
Smør	166	117	71
Ost	114	75	67
Æg	138	87	63
Svinekød	652	458	70
Fjerkræ	56	39	70
Okse- og kalvekød	254	173	68

(Kilde: Statistiske Efterretninger.)

Det fremgår af tabellen, at vi praktisk talt skal eksportere lige store brøkdeler af alle vore hovedprodukter, eller sagt på en anden måde, at hjemmemarkedet er af omtrent lige stor betydning for alle produktioner inden for landbruget, idet det aftager ca. en fjerdedel til en trediedel af dem alle.

Det er store mængder fødevarer, Danmark skal have solgt, og det bliver katastrofalt ikke bare for dansk landbrug, men for hele det danske samfund, hvis det ikke kan lade sig gøre at sælge dem på rimelige vilkår. Alle borgere i Danmark er vist også i dag klar over, at her er vi ved det

alvorligste punkt med hensyn til Danmarks økonomiske fremtid.

Tilførslerne til Europas fødevaremarkeder har været for store, og der har været tendens til *overfyldning*. Det er dog ikke først og fremmest dansk landbrugs skyld. Traditionelle eksportører af fødevarer som New Zealand og Holland har øget deres eksport af smør og ost og for Hollands vedkommende også af æg og kalvekød relativt mere, end vi har. Og mange lande, som har sat deres *produktionsregulerende mekanisme ud af kraft*, har i korte og ofte temmelig lange perioder kastet statsbetalte landbrugsprodukter ind på vore markeder og forringet vore salgsmuligheder der og udelukket os fra deres hjemmemarkeder ved at holde så høje priser på fødevarer der, at forbruget blev for lavt.

Mange mennesker her i landet tror, at Danmarks landbrugsproduktion og -eksport *er så dominerende* i sin størrelse og kvalitet, at vi »behersker« verdensmarkedet. Det er en *fejlvurdering*. Nok fylder den danske landbrugseksport relativt meget i den internationale handel med fødevarer, men i forhold til verdens forbrug, eller Europas forbrug, af fødevarer skrumper Danmarks eksportmængde ind til en så beskeden størrelsesorden som mellem 1 promille og 1 procent. Det fremgår af følgende oversigt (tabel 14), som er sammenstillet ud fra forskellige numre af »Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics«, FAOs månedsblad.

Vi ser, at regnet efter kg udgør *Danmarks samlede landbrugseksport* kun 4,8 pct. af Europas landbrugsproduktion. Satte vi det i forhold til *Europas fødevareforbrug*, blev procenttallet endnu mindre, da en betydelig del af dette im-

Tabel 14.

Danmarks andel i husdyr- og kornproduktion.

	Verden	Europa	Danmark	Danmarks andel i pct. af	
				Verden	Europa
Svin i mill. stk. . .	516	104	6,2	1,0	6,0
Kvæg i mill. stk. . .	898	114	3,4	0,4	3,0
Korn i mill. tons .	865	256	4,5	0,5	1,7

Tabel 14 a.

Danmarks landbrugsproduktion og -eksport i pct. af verdens
landbrugsproduktion.

	Produktion i mill. kg			Danmarks eksport	i pct. af produkt. i	
	Verden	Europa	Danmark		Verden	Europa
Smør 1959 . . .	4.158	1.633	166	118	0,3	7,2
Ost 1959	-	1.550	115	79	-	5,0
Æg 1958	11.250	3.840	157	106	1,0	2,8
Svinekød 1959	-	6.154	614	418	-	6,9
Oksekød 1959	-	5.254	246	165	-	3,1
Simplet gennemsnit efter kg						4,8

porteres. Det vil på den baggrund være klogt at regne med, at vor placering på det internationale fødevarermarked ikke er dominerende. Pessimisten vil så finde ud af, at Danmark faktisk meget let kan blive helt overflødig, for den smule kan sagtens produceres af andre. Optimisten vil sige, at den smule kan sagtens afsættes, forbruget skal ikke udvides ret meget, før vor produktion forsvinder i de mange munde i Europa. Der er nok ingen af dem, der har ret, og hvem af dem, der får mest ret, vil i høj grad blive afgjort af Fællesmarkedets institutioner.

Lønstigningen og dens følger

Den almindelig forbrugsændring i det rigere samfund fører, som tidligere omtalt, til en betydelig skævhed i indtægtsniveauerne mellem landmænd og andre borgere. *Tilpasningsvanskelighederne* viser sig for den enkelte land-

mand som lave, kun lidt stigende, måske endda faldende priser på det, han skal sælge, og stigende priser på det, han skal købe. Landmændene føler udviklingen som en alvorlig *prisklemme*.

Problemet bortvandring mærkes rent praktisk ved, at det er vanskeligt at få arbejdskraft, og ved, at den, der kan fås, er dyr. Lønshøjden i landbruget bestemmes ikke af landbrugets, men af det øvrige erhvervslivs lønningsmuligheder.

Men det stigende lønniveau mærker landmændene ikke kun direkte som højere medhjælperløn, men også på den måde, at alle driftsmidler stiger i pris, da disse jo i deres oprindelse for en væsentlig del er arbejdsløn: Reparationer, transport, dyrlægehjælp, bygninger, maskiner o. s. v.

Stigningen i medhjælperlønnen føles dog tungest, fordi arbejdskraften er den vigtigste *produktionsfaktor*. Lønningerne har hidtil udgjort ca. halvdelen af samtlige driftsomkostninger, men de betyder relativt mindre nu. Man har ikke kunnet få den nødvendige arbejdskraft og har derfor købt flere maskiner. Da arbejdskraft var billig, blev der brugt relativt store mængder af den og mindre af kapital (maskiner). En mand nåede kun at lave lidt i løbet af en dag, *arbejdsproduktiviteten* var lav, og hele samfundet – også landbruget – havde langt færre forbrugsgoder. Hidtil har landbruget kunnet bestræbe sig for at udnytte *jorden maksimalt*, målet var at få størst muligt udbytte pr. ha, om det også skulle betyde en lidt dårlig udnyttelse af arbejdskraften. Nu ligger forholdene anderledes. I dag må man stræbe efter at *udnytte* den forhåndenværende *arbejdskraft maksimalt*, om det så skulle betyde en lidt dårlig udnyttelse af jorden.

Den bedste måde at udnytte arbejdskraft på uden at drive »rovdrift« er at give den mere kapital at arbejde med i form af større teknisk udstyr, bedre mekaniserede og mere rationelle bygninger. Det har dansk landbrug gjort med stort held, siden lønningerne under og efter krigen begyndte at stige, og kun takket være denne rationalisering har dansk landbrug kunnet eksistere under efterkrigsårenes økonomiske udvikling.

Den dyrt betalte mand fik traktor, mejetærsker, 2-furet plov, 4-rækket radrenser, kort sagt hurtigere, større og mere effektive maskiner. Jorden blev grundforbedret, kornarterne blev forædlet, kunstgødningsforbruget blev tidoblet, ukrudtet blev dræbt ved kemiske midler i stedet for ved håndkraft o. s. v. Og under den videre forædling af afgrøderne i staldene drog man fordel af fremskridtene inden for husdyravl, fodring og staldindretning. Tilsammen betyder det, at det trods ganske ringe prisstigning har været muligt at betale eller få en større løn. Og der er også langt færre, som skal have løn i landbruget.

Ret overraskende kan man i regnskabsoversigterne se, at samtidig med, at lønningerne steg støt – eller voldsomt –, har lønudbetalingen i kr. pr. ha. endda været faldende. For ca. 8000 jyske bøndergårde med en gennemsnitsstørrelse af godt 30 ha har betalingen til lejet arbejdskraft i de fem år fra 1955–56 til 1959–60 i kr. pr. ha været 358, 350, 335, 334, 314 kr. Udgifter til kunstgødning er i de samme år steget fra 114 kr. pr. ha til 141, til trods for at kunstgødning praktisk talt er det eneste driftsmiddel, der ikke er steget i pris i det tidsrum, kaligødning er endda faldet.

Det er et vidnesbyrd om, at landmændene *har tilpasset*

sig – har fundet, hvor gærdet var lavest – brugt mindre af de driftsmidler, som steg meget, og mere af dem, der steg lidt.

Det afspejler sig tydeligt i den procentiske fordeling af driftsomkostningerne. (Foreningen af jyske Landboforeningers Regnskabsudvalg).

Tabel 15.

Driftsomkostningernes procentiske fordeling – 8.000 brug.

	Kr. pr. ha	1959-60	1950-55	1945-50	1935-40
	1959-60	pct.	pct.	pct.	pct.
Folkehold	314	13	19	23	21
Familiens arbejde	261	11	12	14	10
Driftslederløn	228	9	9	11	11
Arbejds løn ialt	803	33	40	48	42
Fodermidler	822	34	27	22	29
Udsæd, gødning	192	8	9	9	7
Inventar, electricitet	252	12	9	7	7
Bygninger	102	4	5	4	4
Forskelligt	138	5	6	6	5
Ejendomsskatter	92	4	4	4	6
Ialt	2.402	100	100	100	100

Af tabellen ser man netop, at lønudgifterne er gået ned fra i femåret 1945-50 at udgøre ca. halvdelen til i 1959-60 at udgøre en trediedel af samtlige driftsomkostninger. Inventaromkostningerne er samtidig steget fra 7 pct. til 12 pct. (Når foderomkostningerne er steget så meget i det sidste regnskabsår, skyldes det den dårlige høst i året 1959).

Udover at vise, hvordan et bevægeligt landbrug rent praktisk tager den økonomiske udfordring op og indretter sig bedst muligt, så viser disse tal, at man skal være meget skeptisk over for brugen af indekstal, især hvis basisårene lig-

ger langt tilbage. Så siger de i reglen kun en del af sandheden. Man må gøre sig klart, at de forskellige driftsfaktorer indgår med en helt anden vægt i produktionen nu end f. eks. fra 1909–14. Hvis man sætter lønnen til en mand dengang lig 100, er lønnen sikkert i dag steget til over 1500, og sætter man kunstgødningens pris 1909–14 lig 100, er den i dag steget til ca. 200. Ikke desto mindre er lønnen i dag en relativt mindre byrde i udgiftsmassen, end den var dengang – og omvendt for kunstgødning.

Arbejdskraft var nemlig ingen *mangelvare* for halvtreds år siden, derfor var den billig, og derfor blev den udnyttet dårligt, og man havde et meget fattigt samfund. Nu er arbejdskraften en *mangelvare*, derfor er den dyr, og man udnytter den bedre. Derfor har vi et rigt samfund.

De lande, der ikke har haft den bevægelighed og tilpasning, kalder vi underudviklede, og de har kun få materielle goder; har ikke engang mad nok, selv om 70–80 ud af 100 indbyggere fremstiller landbrugsvarer. I Vesteuropa er der kun 20 og i USA kun 10 ud af 100, der fremstiller fødevarer, og der er overskud af mad og en rent ud sagt fantastisk mængde af andre goder. *Arbejdskraftens bevægelighed* har skabt den udvikling. Den er forudsætningen for de rige samfund.

Men det er en pinlig proces især for de erhverv, som må afgive arbejdskraft og hele tiden må slås med påtvungne store kriseagtige omstillingsproblemer; men det hører med som en del af den tekniske udviklings mange gode og mange dårlige følger – og de lande, hvor man prøver at hæmme udviklingen, er ikke blevet skånet for problemer. De har mange, og de er ikke mindre, selv om de er anderledes.

Mekaniseringen

Kravet om øget mekanisering er således kommet til den enkelte landmand som en tvingende nødvendighed. Arbejdskraften forsvandt – eller blev så dyr, at den ikke kunne betales – og derfor måtte han stadig købe flere maskiner, og på økonomisiden viste de sig i første omgang som store regninger og øgede rentebyrder. I årene efter krigen har landbruget investeret mellem 250 og 300 mill. kr. i maskiner pr. år – eller omkring 1500 kr. pr. brug årligt. Et tilsvarende beløb er pr. år investeret i bygninger, grundforbedringer og besætningsudvidelser. Det vil sige, at landbrugets samlede investeringer gennem de sidste ti år har været omkring 5 milliarder kr.

Det har landbruget i første omgang følt som et voldsomt *pres på likviditeten* og som nye behov for lån. Det er ikke muligt at gøre op, hvor stor en gæld der er stiftet i den forbindelse. Den første mekanisering, der satte ind omkring 1950, blev stort set klaret uden øget gæld. Hestene betalte i mange tilfælde traktoren eller en stor del af den, og resten blev taget af de løbende indtægter. Det betød, at det private forbrug blev holdt lavt, og de mere luksusprægede investeringer i landbohjemmene blev få sammenlignet med den stigning, andre fik i deres levelfod; men maskinregningerne blev betalt, og produktionsapparatet blev forbedret.

Men *investeringsbehovet* var ikke dermed dækket. Der måtte stadig købes flere maskiner og bygges bedre bygninger, og sidst i halvtredserne blev det vanskeligere at få penge tilovers til dækning af disse nye investeringer, og der blev taget mange nye lån.

Det kan ikke gøres op, hvor meget gælden er forøget specielt til investeringsformål. Den *samlede gæld* er i de sidste ti år øget fra 5.373 mill. kr. i 1949 til 8.705 mill. kr. i 1959, altså 3.332 mill. kr. Men størstedelen af den gældsforøgelse hidrører fra generationsskiftet og almindelige ejendomshandler.

Af statistikken fremgår, at ca. halvdelen af alle landbrugsejendomme skifter ejer i løbet af ti år, og i den forbindelse er den væsentligste del af den ny gæld stiftet.

Efter handelsstatistikken er *handelsværdien* af alle landbrugsejendomme steget fra 14.363 mill. kr. i 1949 til 23.236 mill. kr. i 1959, altså 8.873 mill. kr. Landbrugets gæld er derfor procentvis uforandret. I 1949 var den 34 pct. af handelsværdien. Det var den også i 1959.

Man kan konstatere, at indtil 1959 har gældsforøgelsen ikke været foruroligende, slet ikke i betragtning af, at landbrugets produktivitet i den periode er fordoblet. Men i de sidste to år har udviklingen været mere foruroligende, og det er rent galt, hvis ikke produktionsanlæggenes kapacitet kan få lov at blive udnyttet fuldt ud. Kan de ikke det, vil gælden blive en meget tyngende byrde.

Den anden side af mekaniseringsproblemet er, at den har nødvendiggjort *betydelige driftsomlægninger*. For at maskiner kan blive et aktiv i driften, skal de bruges – der skal produceres noget med dem, ellers bliver de et fordyrende element i stedet for et billiggørende.

Det har knebet for en del landmænd at få harmoni i investeringerne. Den forhåndenværende eller tilgængelige kapital blev i nogle tilfælde brugt til få store nyanskaffel-

ser, som ikke kunne udnyttes særlig godt eller ikke var nævneværdig arbejdsbesparende, fordi man stadig på andre områder i bedriften måtte nøjes med forældede materialer og forældede bygninger. Det har også været vanskeligt, hvor arbejdskraften forblev uændret. Det har særlig været tilfældet på de mindre brug, hvor familien kunne klare arbejdet, før der blev mekaniseret. For at lette arbejdet – og for at følge med tiden – foretog man også i sådanne ejendomsstørrelser betydelige investeringer. Det har øget omkostningerne, uden at der er opnået tilsvarende besparelser i arbejdsomkostninger, for familien var der jo stadig og skulle leve af ejendommen. Det har på de mindre ejendomme skabt en hel del »skjult« arbejdsløshed eller – hvad der er mere almindeligt – har fået mange småbrugsejere til at tage arbejde på *andre arbejdspladser*. Mange tusinde er gået den vej, og flere kunne gøre det, hvis de mekaniserede effektivt. Der, hvor mekaniseringen ikke er foretaget, er familien nok fuldt beskæftiget, fordi man arbejder mindre effektivt end nødvendigt i vore dage, og det betyder, at de pågældende har en meget lav timeløn og et meget lavt levestandardniveau, ganske særlig i forhold til hvad andre borgere har i disse år.

Det er synligt for alle i dag, at landbrugets hurtige mekanisering og landbrugsbefolkningens stærke reduktion har gjort en *ændring af visse landbrugslove* nødvendig.

De gældende landbrugslove siger, at jorden skal drives fra bygningerne af deres beboere ved hjælp af det maskinel, de har til rådighed, og derefter skal afgrøderne indavles i bygningerne. Mekaniseringen har gjort disse bestemmelser meningsløse, og kravet om, at hver enkelt ejendom skal dri-

ves som selvstændig bedrift, betyder faktisk, at det er ulovligt at lave maskinstationer og fællesstalde.

Det er gamle lovbestemmelser, som åbenbart er glemt. men i 1952 blev der gennemført en lov, der siger, at hvis en landmand ejer en lille ejendom ved siden af den, han driver, og den er under 1 td. hartkorn, så skal den bortforpagtes i otte-års perioder uanset, hvor den ligger, selv om den er kilet ind i den gård, ejeren bebor. Loven er sikkert et modtræk imod camoufleret nedlægning af småbrug. Mange er vist i stand til at finde eksempler på overtrædelser af denne ni år gamle lov. Det er uheldigt at opretholde love, som temmelig åbenlyst overtrædes, uden at der foretages indgreb, og uden at man i almindelighed mener, der bør gribes ind. Det vil afgjort være mere i overensstemmelse med øjeblikkets behov at ændre lovene end at gøre forsøg på at få dem efterlevet.

Tendens til stordrift og specialisering

Igennem mange år har *familiebruget* og den almindelige bondegård stået stærkt – også økonomisk – inden for dansk landbrug. Andelsforeningerne gav styrke og indflydelse, og der var betydelig krisefasthed i det, at familien selv var den vigtigste arbejdskraft.

Det sidste gælder stadig, men det tæller mindre, da krisefornemmelse i betydelig grad er et »relativitetsbegreb«. Landbrugerne sammenligner deres indtægter med andre borgeres, og bestræbelserne går i vore dage ikke bare ud på at klare sig igennem en vanskelig periode, men i lige så høj grad på at komme højere op i levestandard, og der

er nøjsomhed og forsagelse uegnede. Landmandens eget slid giver stadig gode resultater, men ganske særligt, når det er forenet med gode driftslederevner og større mængder af produktionsmidler i form af jord, bygninger og kapital.

Derfor har stordriften vind i sejlene. I alle andre produktionserhverv er udviklingen gået mod større specialisering og større virksomheder. Man ser den samme tendens i landbruget nu. I USA har den været der længe med mælkefabrikker på flere hundrede køer og kylling- og ægfabrikker med mange tusinde kyllinger og mange tusinde æglæggende høner. I Europa kan man hist og her finde kopier af dette, og i de kommunistiske lande er det kun landbrugsstordrift, der dur.

Herhjemme har tendensen endnu ikke været særlig stærk. Der er i de senere år bygget en del *meget store anlæg til udrugning og opdræt af fedekyllinger*, og der er opstået *kontrakt-landbrug*, hvor mange enkelte landmænd knytter sig tæt til leverandører eller aftagere af kyllinger.

Der er også oprettet nogle få *andelskostalde*, som dog ikke er særlig store, endnu er herregårdsbesætningerne de største, og det er ikke »mælkefabrikker« i moderne betydning, da der er harmoni mellem arealets og besætningens størrelse.

Der er nok større muligheder for stordrift inden for svineproduktionen. Mange danske landmænd frygter en stærk udvikling på dette område. Indtil nu er det dog kun en ret beskedent del af svinene, der produceres i egentlige »svinefabrikker«. Her er en opgørelse fra slagterierne over, hvor mange svin der i 1960 blev leveret fra store producenter.

Tabel 16.

Leverancer af svin fra store producenter 1960.

Størrelses- gruppe	Antal leverandører	Antal svin	Pct. af samtlige producerede svin
Over 2.000 stk. .	4	11.612	0,1
1.000–2.000 stk. .	66	82.122	0,9
500–1.000 stk. .	431	278.257	3,1
200– 500 stk. .	4.596	1.285.532	14,3
Over 200 ialt ...	5.097	1.657.523	18,4

Ingen producent leverer 4.000 svin, 4 leverer over 2.000, 5.097 leverer over 200 svin pr. år, og de 81,6 pct. af alle svin leveres fra besætninger, der producerer under 200 svin om året.

Med stordrift følger specialisering. I USA ser man således de store mælkefabrikker løsrevet fra selve landbruget. Landmændene specialiserer sig i produktion af foderafgrøder og sælger disse til mælkefabrikker. Herhjemme har der også været forslag fremme om at samle malkekøerne omkring mejeriet i store stalde, hvortil landmændene så kunne sælge deres foderafgrøder. Det kan i mindre skala blive en praktisk løsning for nogle naboer, at en holder så mange køer, han kan overkomme at passe, og at andre producerer det meste af foderet til denne besætning. Men hvis den fremgangsmåde viser sig økonomisk fordelagtig, kan det blive *andre end landbrugets egne folk*, der overtager »forædlingen« af markafgrøderne, og det kan medføre, at landbruget på meget afgørende måde skifter karakter også med hensyn til ejendomsret og selvstændighed.

Man ser eksempler på, hvordan landmænd opgiver deres selvstændighed og på en ny måde gør sig afhængig af pri-

vate storfirmaer og af storkapitalen. De modtager lån til nybygninger, overtager dyr og fodermidler på kontraktbasis og bliver vejledt af firmaets driftskonsulenter. »Ejere« af sådanne landbrug er dermed reduceret til at være fodermestre eller bestyrere – uden aftale om arbejdstid og løn.

Årsagen til denne udvikling, foruden at det er *sikrere*, at det kniber at skaffe kapital nok på almindelig gammeldags måde til at udbygge landbrugsbedrifterne. Og man kommer ind i det, fordi der er næsten uoverstigelige vanskeligheder for de unge i at skaffe kapital til at kunne overtage landbrugsejendomme, der er store nok.

Man må se i øjnene, at når landbrugene bliver større, bliver det vanskeligere med *generationsskiftet*, og det har den følge, at kapitalejere fra *andre* kredse i samfundet køber ejendommene fra landmændenes egne sønner.

Byfolks køb af landbrugsejendomme

Når byfolk i så høj grad, som tilfældet er, køber landbrugsejendomme, kan grunden ikke være, at det er en bedre forretning at drive landbrug end at drive anden erhvervsvirksomhed. Forrentningen i landbruget er, selv om man tager hensyn til konjunkturstigningen, lavere end almindelig bankrente. Der må være andre grunde til, at man ønsker at anbringe sine penge i landejendomme. En *romantisk forestilling om livet* på landet er en af dem. Den *permanente inflations forringelse* af pengenes værdi er en anden, og dertil kommer muligheden for at tage en *skattefri konjunkturgevinst hjem*.

Mange byfolk har en drøm om at få et afsides liggende bondehus uden naboer og larm og med plads til børn, blom-

ster og ponnyheste – og bilerne har gjort det muligt for mange at få den drøm opfyldt. Det er denne kategori, der især køber de mindre ejendomme.

Den inflatoriske pengeforringelse stimulerer denne lyst til at købe ejendom med jord; for selv om landbrugets forrentningsprocent er dårlig, er jord tilsyneladende det mest værdifaste, vi har her i landet, hvorfor mange mennesker hellere køber jord og landbrugsejendomme end obligationer for deres ledige penge. Muligheden for at tage en skattefri konjunkturgevinst hjem hænger sammen med erhvervsvirksomheders mulighed for at foretage skattefri afskrivninger og investeringshenlæggelser.

Loven, der giver disse muligheder, er givet for at stimulere opsparingen og lysten til at bruge indtægterne til *produktivitetsfremmende investeringer i erhvervsbygninger og maskiner*. Den har været til meget stor gavn for samfundet og for landbruget, og mange har benyttet sig af mulighederne for at bruge en del af indtægten til forbedringer af bedriften i stedet for at indbetale pengene til skattevæsenets kasser. Men mange landmænd har i de senere år haft så små indtægter, at de kun har haft få muligheder for at drage fordel af bestemmelserne, hvorimod folk med høj kontant indtægt fra et andet erhverv har haft større muligheder. De har med større dristighed kunnet investere en del af deres indtægt i avlsbygninger og maskiner og foretage afskrivninger efter lovens bedste muligheder.

Der er så godt nok den bestemmelse i loven, at hvis aktiverne senere sælges med fortjeneste i forhold til det, de er nedskrevet til, skal denne fortjeneste beskattes med en 30 *procents éngangsskat*. Men for alle med høj indtægt

Tabel 17.

Antal salg til ikke-landmænd i årligt gennemsnit 1941-59
(bebyggede landbrugsejendomme solgt i almindelig fri handel).

	Antal salg til ikke- landmænd	Antal salg ialt	Salg til ikke- landmænd i pct. af ialt pct.
<i>Øerne:</i>			
Under ¼ td. hartkorn	59	149	40
¼- 1 td. hartkorn	329	1127	29
1- 2 - -	81	497	16
2- 4 - -	44	329	13
4- 8 - -	30	211	14
8-12 - -	8	32	25
12 tdr. og derover	5	15	33
Ialt	556	2360	24
<i>Jylland:</i>			
Under ¼ td. hartkorn	244	1284	19
¼- 1 td. hartkorn	264	1956	13
1- 2 - -	57	686	8
2- 4 - -	29	378	8
4- 8 - -	14	139	10
8-12 - -	3	17	18
12 tdr. og derover	3	12	25
Ialt	614	4472	14
<i>Hele landet:</i>			
Under ¼ td. hartkorn	303	1433	21
¼- 1 td. hartkorn	593	3083	19
1- 2 - -	138	1183	12
2- 4 - -	73	707	10
4- 8 - -	44	350	13
8-12 - -	11	49	22
12 tdr. og derover	8	27	30
Ialt	1170	6832	17

er det en billig beskatning sammenlignet med, hvad der skulle have været betalt af indtægten, hvis den ikke i det egentlige indtægtsår var blevet investeret i en landbrugsbedrift (eller anden erhvervsvirksomhed).

Hvor omfattende er da *salget til ikke-landmænd*?

Det statistiske Departement har opgjort det for årene 1941 til 1959 (tabel 17, side 55).

For den sidste halve snes år har den årlige omsætning af landbrugsejendomme gennemsnitlig ligget på ca. 5 pct. af det samlede antal landbrugsejendomme.

Gennem alle disse år er 17 pct. af de årligt omsatte landbrugsejendomme solgt til ikke-landmænd. På øerne er det en fjerdedel, og vi ser, at det især er de små huse og de store gårde, der kommer på andre hænder.

Handelsstatistikken viser, at i 1941–42 og –43 solgtes henholdsvis 25 pct., 29 pct. og 26 pct. af ejendomme i fri handel på øerne til ikke-landmænd, så gik det ned til 15–16 pct. i 1944–45 for derefter at ligge ret konstant omkring 22–23 pct. gennem halvtredserne, og i 1959 steg det til 28 pct. – stadig på øerne. I Jylland har procenttalet ligget ret konstant omkring 13–15 pct. i disse nitten år.

En amtsvis opgørelse viser, at i Københavns og Frederiksborg amter går over halvdelen af de i fri handel omsatte ejendomme til ikke-landmænd.

Ifølge udtalelse fra Det statistiske Departement er det berettiget at regne med, at ca. en fjerdedel af de brug, der købes af ikke-landmænd, også sælges af ejere, der ikke selv var landmænd, da de købte, hvilket vil sige, at disse brug i forvejen var gået ud af landmandseje.

Det er konstateret, at i 1959 har *ikke-landmænd* betalt 16 pct. mere end *landmænd* for de købte ejendomme, og gennem de nitten år 10–15 pct. mere pr. td. htk på øerne. I Jylland har der ingen forskel været. Men der er ingen tvivl om, at denne ekstra efterspørgsel efter ejendomme er

med til at holde ejendomspriserne højere, end de ellers ville være. Ikke blot det, at der bydes og betales relativt mere af ikke-landmænd, men det betyder også meget, at der er flere købere om budet.

Mange finder trøst i, at ejendommene jo ikke »tages fra« landbruget, idet de unge landmænd jo ansættes som bestyrere eller bliver forpagtere. Men det må anses for en meget uheldig udvikling for dansk landbrug og især for de unge, om de i meget stort omfang mister den *personlige ejendomsret* til deres erhverv.

I de fleste af vore nabolande har man da også begyndt lovgivningsmæssigt at gribe ind over for en tilsvarende udvikling. Både i Sverige og Norge er det forbudt ikke-landmænd at købe jord, hvis det kun er for kapitalanbringelse eller i spekulationshensigt. I vore sydlige nabolande er der også taget skridt til at reservere landbrugsbedrifterne for landmændene.

Det kan muligvis blive *nødvendigt* også for Danmark at lave lignende love, ikke mindst når vi kommer med i det europæiske fællesskab, hvor der jo bl. a. skal være ret til fri kapitalvandring.

Fjerde kapitel

DEN FREMTIDIGE UDVIKLING I EUROPAS FORBRUG OG PRODUKTION

De tre første kapitler er tænkt som en slags status over landbrugets stilling i dag. Meningen var, at de skulle danne baggrund for nogle betragtninger over de problemer, dansk landbrug står over for nu og i den *nærmeste fremtid*.

Danske landmænd øger deres produktion; alle andre europæiske lande øger også deres. Fødevarerpriserne er holdt så højt i de fleste lande, at forbruget bliver for lavt, så der bliver »*overproduktion*«. Landbrugsbefolkningen er blevet fastholdt i landbruget i alt for stort omfang, så der er alt for mange, der skal leve af at producere fødevarer, derfor er fødevarerpriserne høje, og derfor er fødevarerproducenternes indtægter for lave. Hvordan vil disse problemer udvikle sig? vil en tilpasning kunne tvinge sig igennem?

Det er svært at vurdere selv de nærmeste års udvikling. Hele samfundsstrukturen er *i støbeskeen*. Vi står lige i begyndelsen til den europæiske sammenslutning. Hvordan vil den blive udformet og administreret, og hvilke følger vil den få på erhvervslivet i almindelighed og på landbruget i særdeleshed?

Vil den industrielle højkonjunktur fortsætte, forøges eller afsvækkes?

Hvis den fortsætter, kan det så ikke udvikle sig sådan, at afvandringen fra landbruget bliver så stor, at produktionen af den grund formindskes, så den kommer til at passe til efterspørgslen?

Vil befolkningen ikke vokse så meget i antal, at fødevareroverskudet forsvinder, at der endda ligefrem bliver mangel på mad? Vil indtægterne ikke stige så meget, at der kommer en større efterspørgsel også efter mad?

Kan det ikke tænkes, at forbrugsvanerne ændrer sig?

Befolkningsstiltvækst

Verdens befolkning forøges med 1,7 pct. årligt. Det er 50–60 millioner mennesker om året – ikke mindre end ca. 140.000 om dagen. Men forøgelsen sker især *uden for Europa*. Her er den nu kun 0,6 pct. pr. år eller knap 2 millioner mennesker årligt.

I de seks fællesmarkedslande plus England og Danmark er befolkningsstiltvæksten i gennemsnit omtrent som i hele Vesteuropa, altså 0,6 pct. I Holland er den 1,3 pct., men til gengæld er den kun 0,4 pct. i England. I 1961 er der knap 170 millioner mennesker i de seks lande og godt 55 millioner i England og Danmark. Det er 225 millioner, 0,6 pct. heraf er 1,35 millioner.

Hvis fællesskabet bliver udvidet til at omfatte hele Vesteuropa, hvad mange håber, kommer det til at omfatte 300 millioner mennesker, som i de næste tyve år vil blive til 340–350 millioner. Det er en meget lille forøgelse sammenlignet med den øvrige verdens og sammenlignet med en forøgelse på ca. 3 pct. pr. år i Europas fødevarerproduktion.

Som fødevarerproducent kan man prøve at finde trøst i en mistanke om, hvorvidt det overhovedet er muligt at forudberegne sådanne tal, og at der altså kunne komme langt flere end ventet til »spisebordet«.

Forudberegning af befolkningsudvikling er imidlertid temmelig sikker ganske særlig for Europas vedkommende.

Befolkningsstatistikken er meget pålidelig i Vestens lande, og den har været nogenlunde rigtig gennem snart mange år, så der kan tegnes lange kurver. Erfaringen har vist, at der ikke sker afgørende ændringer i fødselstallet sådan ganske uventet. Det tager en generation, før man kan tale om generelle *ændringer i fødselsvanerne*.

Det normale er, at fødselstallet falder, når levetiden stiger. Der er dog næppe grund til at regne med, at fødselsantallet vil gå yderligere tilbage i Vesteuropa, selv nu hvor levetiden stiger meget, for i de fleste vesteuropæiske lande har levetiden gennem mange år ligget højt. – Måske der dog i denne henseende skal tages forbehold over for Syd-europa.

Der er vist heller ingen grund til at regne med, at man lige pludselig vil komme ud for en modgående udvikling, altså at en yderligere stigning i levetiden skulle give en ekstraordinær stor stigning i befolkningstilvæksten.

I Vesteuropa kan man også tillade sig at regne med, at forudsigelser om befolkningstilvæksten er relativt sikre på den måde, at lægevidenskab og bedre hygiejne allerede har reduceret *børnedødeligheden* i så høj grad, at den ikke pludselig vil blive reduceret yderligere, så der af den grund kommer en stor stigning i folketallet, sådan som det netop i disse år sker i udviklingslandene. Og der er næppe heller udsigt til, at livsalderen vil blive forlænget med en hastighed, der kuldaster de hidtidige beregninger.

Inden for Fællesmarkedet vil der næppe komme mere end 1,35 millioner nye mennesker at mætte pr. år – eller po-

pulært sagt: der hvor dansk landbrug får lov til at hjælpe med serveringen, kommer der kun knap 4.000 flere »til frokost« hver dag – mod ca. 135.000 flere pr. dag i den øvrige verden.

Velstandsstigning

Udvidelsen af fødevarerforbruget i Europa vil også i høj grad komme til at afhænge af den almindelige velstandsstigning og af, hvad borgerne vil bruge den til.

Som før omtalt er fødevarerforbruget *uelastisk*. Det stiger meget, indtil indtægten når en vis højde. Derefter stiger det mindre, for når borgerne først er mætte, køber de andre goder for deres stigende indtægt.

Europas befolkning er nået til det indtægtsniveau, hvor man regner med, at fødevarerforbruget vil stige mindre end indtægten. Desuden regner sagkyndige det for mest sandsynligt, at den indtægtsstigning, Europas befolkning har haft gennem halvtredserne, ikke vil kunne fortsætte igennem treserne. I halvtredserne kom der gang i hjulene i alle Europas krigshærgede lande. Efterkrigstidens arbejdsløshed blev afløst af en voldsom efterspørgsel efter arbejdskraft. Alle fik arbejde, kom til at producere, fik en lønindtægt og brugte den til at købe for. Det gav ny efterspørgsel efter varer og goder, og ny beskæftigelse, ny lønstigning o. s. v. Der kom vældig gang i erhvervslivet.

Det har betydet en voldsom *økonomisk vækst*, en voldsom stigning i almindelig vesteuropæisk velstand. Når man piller inflationens andel fra og udtrykker stigningen i konstante priser, kommer man til, at bruttonationalproduktet i OEEC-landene steg ikke mindre end 5,2 pct. pr. år fra

1949 til 1953 og 4,9 pct. pr. år fra 1953 til 1957. Der har således gennem halvtredserne været en *stigning i realindtægten* på over 5 pct. om året. Det er en meget stor stigning.

Det anses for usandsynligt, at den stigning kan fortsætte. Alle har jo arbejde nu, så der ikke er flere ledige hænder at sætte i gang. Ganske vist er mange beskæftiget ved en produktion, der giver meget lidt pr. dag, så de med fordel kunne bryde op derfra og søge over til andet arbejde. Det vil de i nogen udstrækning gøre efterhånden, hvis der er overensstemmelse mellem produktivitet og løn i de forskellige områder. Det er der i nogen grad i de frie erhverv, f. eks. i landbruget, men der findes mange vellønnede uproduktive erhverv i vort moderne samfund, og den arbejdsreserve, som skjuler sig der, søger næppe andet arbejde. Der vil i de kommende år kun kunne blive tale om en yderst beskedent tilgang af arbejdskraft. Det kan højst blive den *naturlige stigning* i befolkningen, som melder sig til tjeneste i erhvervslivet, og de gør det ikke alle. En stigende del af befolkningen går længere tid i skole og er længere under uddannelse nu end for 10 år siden, og den udvikling vil fortsætte. Tilgangen til selve arbejdsmarkedet vil derfor være mindre end befolkningstilvæksten. Samtidig vil arbejdstiden blive sat ned, så selv om vi opretholder fuld beskæftigelse, vil der blive ydet *færre arbejdstimer* i Vesteuropa i de nærmest kommende år. Det vil sige, at en fortsat reallønstigning afhænger af, om der kan produceres mere pr. time.

Det kan der på den måde, at *der arbejdes i et bedre tempo*, og det kunne sikkert på mange arbejdspladser her og i hele Europa give store resultater. Men det er ureali-

stisk at regne med produktionsudvidelse ad den vej på en tid, hvor der er fuld beskæftigelse.

Produktivitet kan også øges på den måde, at arbejdet bliver *bedre tilrettelagt og bedre ledet*, og hvis der blev sat mere ind på *uddannelsen* af arbejdskraft og ledere og gjort mere for at arbejde rationelt. Men det giver heller ikke de store resultater lige pludselig.

Ganske særlig kan timeudbyttet – og dermed reallønnen – stige ved at man giver arbejderne *bedre værktøj*, flere maskiner og bedre arbejdsforhold. Den fremtidige reallønstigning bliver i høj grad betinget af *industrialiseringens* og *rationaliseringens omfang*. Når der ikke er mere arbejdskraft at sætte ind i produktionen, må det andet produktionsmiddel, *kapitalen* – de tekniske anlæg – bruges og skabes i større omfang. Kapital skabes på den måde, at en del af produktionen unddrages det løbende daglige forbrug – altså at en del af produktionen spares op i form af nye produktionsanlæg.

Når der regnes med *aftagende reallønstigning* i Europa fremover er det, fordi det i alle lande har vist sig svært at få de demokratiske borgere til frivilligt at give afkald. Man ønsker at bruge alle pengene nu i stedet for at overlade dem til produktive investeringer. Det kniber derfor med at få produktionsanlæggene forbedret og fornyet hurtigt nok. Denne mangel på opsparingslyst hæmmer den tekniske udvikling og gør den fremtidige velstandsstigning mindre, end den i modsat fald ville være blevet.

Muligheden for i de næste år at få mere i realløn afhænger i høj grad af den politik, de enkelte lande vælger at føre eller presses til at føre – om der bliver lagt vægt på at

stimulere forbruget, eller om der især bliver lagt vægt på at fremme produktiviteten.

Når man vurderer mulighederne for Europas velstandstigning er en meget betydende faktor ukendt, nemlig hvordan det nye europæiske fællesskab vil blive administreret. Det vil betyde meget, om der virkelig bliver lagt vægt på at fremme en fornuftig *arbejdsdeling i Europa*, sådan at den mest effektive produktion får lov til at slå igennem og slå den mindre effektive og ofte kunstigt opretholdte ud. Den store arbejdsdeling var jo en af begrundelserne for at gå ind i et produktionsfællesskab, og meget tyder på, at industriområdet vil få en vældig inspiration til at øge produktiviteten.

For Danmark – og det er ikke bare for dansk landbrug – er det af meget afgørende betydning for det fremtidige velstandsniveau, om der i Fællesskabet vil blive ført en landbrugspolitik, hvor der bliver *slækket lidt på beskyttelsen* af de mere uproduktive bedrifter, således at det mest effektive landbrug får lov til at udvide produktionen.

Det vil også betyde meget for alle Europas forbrugere, om det sker, for derved vil fødevarer blive billigere for forbrugerne, hvilket jo vil være ensbetydende med en indirekte stigning af reallønnen.

Det ville desuden *stimulere overflytningen* af store mængder af arbejdskraft fra lidt produktive bedrifter til erhverv, som mangler arbejdskraft, hvilket også ville øge bruttonationalproduktet.

Det er alle disse faktorer, der bestemmer den fremtidige indtægtsfremgang. Det er umuligt at vurdere dem helt sik-

kert, fordi de i så høj grad er bestemt af – eller i sig selv er – national og international politik. Men i »The Economic World Balance« er det beregnet, at realindtægten pr. indbygger i Vesteuropa i de næste 20 år formentlig vil stige mellem 1 og 3 pct. pr. år, hvilket altså betyder, at købekraften i de næste 20 år vil stige med mellem en trediedel til lidt over det dobbelte af det nuværende niveau.

Forbrugsvaner

Som tidligere omtalt vil denne nye købekraft kun i begrænset omfang efterspørge fødevarer. I Nordvesteuropa vil kun en meget beskednen del komme selve landbruget til gode. De velhavende borgere vil nok bruge flere penge i husholdningen, men de vil især gå til *forædlingsindustrien*, som skyder sig ind imellem råvareproducenterne og forbrugerne, – hele husmoderens bekvemmelighedsindustri, der tager sig af pakning, klargøring og fordeling.

Mindre velhavende borgere vil, når de tjener mere bruge færre penge til mel, gryn, og kartofler, men flere til dyriske varer, og det kan komme *husdyrproduktionen* til gode.

Og hvis der kunne komme en udbygning af erhvervslivet i de mere underudviklede områder som f. eks. i Syditalien, ville det give en købekraftudvidelse, som i overvejende grad ville efterspørge fødevarer i almindelighed.

Hvilken højde de forskellige landes borgere ligger på i indtægt og forbrug fremgår af en undersøgelse OEEC i 1955 har foretaget over indtægt og forbrug i de forskellige lande i Europa. Den afslører store forskelle.

Tabel 18.

	Mill. indb.	Bruttonational- produktet	Privat forbrug	Offentligt forbrug
Holland	10,7	4.840	2.810	720
Belgien, Luxemborg	9,0	7.310	4.000	840
Frankrig	43,3	6.225	4.140	810
Italien	48,0	3.050	2.080	320
Tyskland	50,0	5.285	2.990	810
De Seks	161,0	5.330	3.381	700
Danmark	4,4	6.210	4.210	810
Norge	3,4	6.590	4.070	810
Sverige	7,3	7.890	5.020	1.320
England	51,2	7.040	4.660	1.190
Schweiz	5,0	8.440	5.130	880
Østrig	7,0	3.670	2.480	415
De Syv ÷ Portugal	78,3	6.840	4.480	1.080
Grækenland	8,4	1.640	1.260	230
Portugal	8,8	1.370	1.070	170
Tyrkiet	24,1	1.880	1.350	200

Udover, hvad der fremgår af tallene, er der grund til at pege på, at netop de lande, hvor gennemsnitsforbruget er lavt, er forbruget også meget *dårligt fordelt*, således at ret få har et højt forbrug, og mange et meget lavt.

Nogle af disse mange millioner er ganske givet interesseret i at få mere mad på bordet, hvis de fik bedre indtægter, og hvis maden blev billigere end den, de nu kan købe. – Forøvrigt er det store flertal af disse fattige mennesker bønder, og de kan kun få større indtægt, hvis en stor del af dem søger andet arbejde.

Når man vil prøve at tage et *skøn over fødevarerforbruget* i Vesteuropa i den *nærmeste fremtid*, kan man, udover at vurdere befolkningsfremgang og indtægtsfremgang, også se på, hvordan udviklingen er forløbet i USA. Indtægterne der

Tabel 19.

Fødevarerforbruget pr. indbygger pr. år 1956-57 (USA = 100).

USA	100	Sverige	86
Danmark	93	Tyskland	80
England	92	Østrig	76
Frankrig	91	Norge	72
Belgien	88	Holland	68
Schweiz	88	Italien	47

har i mange år ligget et godt stykke over de europæiske borgeres indtægter, og man kan regne med, at udviklingen her i nogen grad vil komme til at ligne den, USA har gennemløbet.

Udviklingen derovre har netop vist, at fødevarerforbruget pr. indbygger stiger *meget lidt* i disse år, og ovenstående tabel viser, at flere nordvesteuropæiske landes fødevarerforbrug er ved at være lige så højt som USA's, selvom gennemsnitsindtægten i disse europæiske lande ligger under det halve af, hvad den er i USA.

Det fødevarerforbrug, der her er beregnet, er forbruget af brødkorn, kartofler, sukker, kød, æg, mælk, smør og ost, og man ser, at det i flere lande kun skal stige nogle få procent for at nå op på samme højde som i det rige USA.

Nu er det ikke bare *totalforbruget* i kg, som interesserer dansk landbrug. Det er mere interessant at se, *hvilke slags varer* fremtidens mennesker ønsker at købe, og der ligger det sådan, at med stigende levestandard bruges der mindre af mel, brød og kartofler og mere af kød, æg og frugt. Melforbruget pr. indbygger i USA ligger 14 pct. under Sveriges forbrug (og det er det laveste i Europa), og det er kun det halve af Hollands og Englands og kun en trediedel af Tysklands. Til gengæld er kødforbruget i USA 25 pct. højere end

i Vesteuropa i gennemsnit og dobbelt så højt som i flere enkelte lande her. Ægforbruget i USA er ca. 30–50 pct. højere end i de tre-fire lande i Europa, hvor ægforbruget pr. indbygger er højest. Derimod er forbruget af både mælk, smør og ost lavere i USA end i Vesteuropa.

FNs Europakommission har foretaget en beregning over den sandsynlige ændring i fødevarerforbruget i OEEC-landene op til 1975 – og den er foretaget ud fra en forventet stigning i bruttonationalproduktet i de år, dels på 60 pct. over 1955-niveauet (I) og dels en fordobling (II).

Tabel 20.

	Forbrug pr. indb. 1955–56 kg	Pct. stigning pr. indbygger 1955–75		Pct. stigning i totalforbruget 1955–75	
		I	II	I	II
Brødkorn	117	÷ 9,1	÷ 16,4	0	÷ 8
Kartofler	104	÷ 9,1	÷ 16,4	0	÷ 8
Bælgfrugter	7	÷ 4,5	÷ 8,2	5	1
Sukker	29	13,6	24,5	25	37
Grøntsager	80	9,1	16,4	20	28
Frugt	60	22,7	40,9	35	55
Kød	46	31,8	57,3	45	73
Æg	9	22,7	40,9	35	55
Drikkemælk	108	4,5	8,2	15	19
Ost	6	13,6	24,5	25	37
Smør	5	4,5	8,2	15	19
Fedt og olie	13	9,1	16,4	20	28
Fisk	16	4,5	8,2	15	19

Efter denne beregning vil efterspørgslen efter kød, æg, frugt, ost og grøntsager svare til, at produktionen af disse varer kan forøges med 30–70 pct. De øvrige varer behøver kun at stige med omkring 20 pct. for at kunne slå til i Europa, og forbruget af korn og kartofler vil endda falde.

Det svarer også til den erfaring, man har gjort, nemlig at den *kortere arbejdstid* og *maskinernes overtagelse* af det hårdeste slid har haft til følge, at kalorieforbruget pr. indbygger har fået en *faldende tendens* i de teknisk udviklede lande.

I »The Economic World Balance« er foretaget beregninger over den sandsynlige stigning i fødevarerforbruget frem til 1980, og her er man kommet til, at kalorieforbruget vil stige 0,6 pct. pr. år – altså det samme som befolkningstallet, men heller ikke mere. Derimod er stigningen i forbruget af dyrisk protein – altså især kød, ost og æg – beregnet til at ville blive mellem 1,2 og 1,9 pct. pr. år.

Det er i Vesteuropa. I hele verden vil stigningen frem til 1980 sandsynligvis blive for kaloriernes vedkommende mellem 1,8 og 2,0 pct. pr. år og for dyrisk protein mellem 2,2 og 2,9 pct. pr. år.

Produktionen

Gennem de tre foregående afsnit er vi kommet frem til at fastslå den sandsynlige udvidelse af fødevarerforbruget i Europa i de nærmest kommende år. Hvordan falder det forbrug så sammen med produktionen af fødevarer i Europa?

En ekspertgruppe under FAO har foretaget omfattende undersøgelser og beregninger over *det europæiske landbrugs udvikling* frem til 1965, herunder også beregninger af de ændringer og udvidelser, som efter al sandsynlighed vil finde sted indenfor landbrugsproduktionen. Der er i 1961 udsendt en rapport om disse og andre landbrugsproblemer i Europa: »European Agriculture in 1965«. Fra den er omstående tabel sat sammen.

Tabel 21.

Forventet stigning i landbrugsproduktionen til 1965 i OEEC landene.

	1949	1954	1954-58 »De Seks« alene				
			1965 = 100	54-58	1965	Index	
Mill. tons	-53	-58					
Korn	82,3	100,9	119,5	118	47,5	55,5	117
Kartofler	72,8	77,5	80,0	103	48,7	50,1	103
Sukkerroer	41,4	51,2	64,0	125	33,7	42,8	127
Mælk	86,6	101,9	123,0	121	58,4	72,8	125
Okse- og kalvekød.	3,8	5,1	6,2	122	2,9	3,7	122
Svinekød	4,3	5,6	6,8	121	3,1	3,7	119
Æg (billioner stk.).	37,6	52,4	72,7	139	26,9	37,2	138

Disse stigninger er altså beregnet over ca. 10 år fra 1954-58 til 1965, hvorimod stigningen i det sandsynlige forbrug i tabel 20 er beregnet frem til 1975.

Stigningen i produktionen af de forskellige varer er altså her anslået til at ville blive 20-30 pct. eller godt 2 pct. pr. år. Stigningen i verdens fødevaremængde har gennem de sidste 10 år været 3 pct. om året.

I »European Agriculture in 1965« er der foretaget beregninger over, hvor meget fødevareproduktionen forventes at ville stige i hvert *enkelt land i Europa*. Produktionen i 1954-58 er sat lig 100, og hvis den nuværende stigning fortsætter uændret, vil produktionen i 1965 være i

Tabel 22.

Belgien	126	Danmark	123
Frankrig	133	Norge	112
Vesttyskland	125	Schweiz	115
Italien	121	England	127
Holland	126	Sverige	94
Østrig	133	»De Seks«	127
Finland	118	USSR	144

I »The Economic World Balance« regnes med, at *den årlige stigning i planteproduktionen* i Vesteuropa vil blive fra 1,2 til 1,7 pct. pr. år frem til 1980.

Man regner altså med, at stigningen vil blive noget mindre efterhånden – og af særlig interesse for dansk landbrug er det, at en stadig større mængde af planteprodukterne vil blive *omsat til dyriske kalorier*. Det betyder en reduktion af den kaloriemængde, som er til rådighed for den menneskelige ernæring.

Efter en vurdering af forholdene i Europa må man regne med, at det koster (FAO 1955):

17 f. e.	at producere	1 kg	oksekød
6 » »	»	1 »	svinekød
6 » »	»	1 »	æg
1 » »	»	1 »	mælk

Det vil sige, at når den almindelige velstandsstigning nu gør det muligt for stadig flere i stigende grad at spise sig mæt i fødevarer af dyrisk oprindelse, så betyder det, at landbrugsproduktionen *kan og skal* stige en hel del, for at Europas befolkning kan holde sig på *samme ernæringsniveau* regnet efter kalorier.

Det er da et lyspunkt for et erhverv, der er ved at blive kvalt økonomisk i et voksende overskud af mad. Det er nok også det største lyspunkt for dansk landbrug, for resultatet af disse vurderinger af fremtiden blev jo, at *produktionen af fødevarer i Europa i de seneste år er vokset* – og i fremtiden sikkert fortsat vil vokse – *mere end forbruget af fødevarer*.

Der er måske også det lyspunkt, at alle disse beregninger kan blive kuldcastet af udviklingen, at de viser sig at være forkerte. Alle beregninger over og forudsigelser om fremtidens udvikling må selvfølgelig være usikre, og man har lov til at tage dem med skepsis. Men de, der her er refereret til, er sikkert de mest rigtige, der findes. De er foretaget af eksperter indenfor FAO og OEEC. De har det bedste eksisterende og bedst a'jourførte materiale til rådighed, og man kan gå ud fra, at deres prognoser er så velovervejede og underbyggede, som det overhovedet er muligt at få prognoser.

Derfor kan man jo godt komme ud for en række af spørgsmål, som det er nyttigt her at tænke lidt over: Er der ikke mulighed for, at *landbrugsbeskyttelsen ned gennem Europa vil blive mindre*? Vil landbrugets *strukturændring* ikke kunne øve en meget stor indflydelse på produktionens og forbrugets størrelse? Og hvad med *verden udenfor Europa*?

Femte kapitel
DER KAN VENTES FORANDRINGER
I EUROPAS LANDBRUG

Når dansk landbrug nu vurderer sine *muligheder for fremtiden*, bliver det store spørgsmål, i hvor høj grad vi får lov til at lade vor *konkurrenceevne slå igennem*. Hvis vi kun allernådigst får lov til at få »vor« andel af den beskedne forbrugsudvidelse indenfor Det europæiske Fællesmarked, så er der kun ringe anledning til at glæde sig. Hvis det udvikler sig sådan, at vi får mulighed for i konkurrence med andre at skaffe os en større plads, end den vi har nu, så kan vi vente en betydelig forbedring i vore afsætningsforhold.

Men hvis vi holder os til selve *Romtraktaten* og til *Mansholtplanen* og lægger mærke til, hvad der indtil 1962 er sagt om disse forhold, så er det ikke lovende. Så er der ikke grund til at vente, at vi får lov til at foretage store markeds-erobringer.

Her er det store spørgsmål, om højkonjunkturerne i andre erhverv kan fremme en udvikling, der kan blive til gunst for os, om det kan blive lettere for politikerne at *nedbryde* en del af landbrugsbeskyttelsen og *fremme strukturændringen i Europas landbrug*.

Landbrugsbeskyttelsen i Europa

Landbrugsbeskyttelsen har dybe rødder i det midteuropæiske landbrugs historiske udvikling. *Toldbeskyttelsen* er

af gammel dato, og begrundelsen for den var selvfølgelig, at man ønskede at hjælpe landmændene imod konkurrence fra lande, der havde bedre forudsætninger for at kunne producere billigt, først og fremmest de amerikanske kornproducenter.

Men denne beskyttelse var så igen stærkt tilskyndet af frygt for at blive afskåret fra eventuelle fødevarerleverandører under en krig. Landbrugsbeskyttelsen har også fået næring i et ønske om at opretholde en *stor bondebefolkning*, der normalt har en stor fødselshyppighed. Der var både befolkningsmæssige og militærpolitiske begrundelser for dette ønske.

Dertil kom i mellemkrigsårene også *beskæftigelsesmæssige hensyn*. Der var arbejdsløshed og nød i byerne, og det var en stor fordel at fastholde flest mulige på landet i de i vid udstrækning selvforsynende landbrugsbedrifter.

Og efter anden verdenskrig kom der til disse historiske begrundelser for landbrugsbeskyttelsen kravet fra landbruget om *ligestilling* med andre erhverv med hensyn til indtægtsfremgang.

Flere af disse begrundelser har en ringere vægt nu end tidligere, men beskyttelsen opretholdes af indrepolitiske grunde, på grund af *vanetænkning*, og fordi beskyttelserne har *bundfældet* sig i ejendomspriser og fejlinvesteringer.

Frygten for afskæring under krig kan have været meget velbegrundet, men må være bortfaldet som argument imod fællesskab i fødevarerproduktionen, efter at Europa er blevet en militær enhed og en enhed med hensyn til industriproduktion. I tilfælde af krig vil alle Europas lande ram-

mes samtidig, og hvis der overhovedet bliver noget område, hvor der i så tilfælde kan produceres fødevarer, kan de sikkert også fordeles – rent bortset fra, at begrundelsen jo iøvrigt er meget gennemhullet, idet en væsentlig del af »selvforsyningen« er skabt på basis af importeret korn.

Ønsket om af *militære og befolkningsmæssige* grunde at opretholde størst mulig landbefolkning må være meningsløs i vor tid. Landbefolkningen er ikke på den måde »råstofleverandør« til bysamfundet mere. Det har muligvis i den store omstilling fra bondesamfund til industristat været af betydning med den intelligensreserve, der skjulte sig i bondelandsbyerne. Nu er bondebefolkningen i Europa som en helhed under 20 pct af den samlede befolkning, og fremtidens landbrug har selv i højere grad end nogen sinde før brug for intelligente mennesker.

Alligevel er der nok en reserve af arbejdskraft, som med større held kunne gives beskæftigelse i bysamfundene – og det får den i hurtigt tempo rundt om i Europa. Dermed bliver den tredie begrundelse for beskyttelsen – *den beskæftigelsesmæssige* – meningsløs.

Situationen fra trediverne har vendt sig til sin nøjagtige modsætning – fra alle arbejdspladser råbes der på arbejdskraft. Der mangler tilsyneladende mennesker i alle erhverv: til vej- og brobygning, til skole- og boligbyggeri, til fabrikker, til undervisning, til sygepleje, til operationsstuer, til administrationen o.s.v.

Som tidligere nævnt regner man med aftagende stigning i bruttonationalproduktionen, fordi der mangler arbejdere,

og fordi der mangler arbejdere til at foretage de nødvendige udbygninger af produktionsapparatet.

Hvis ikke Europas politikere i den situation kan tillade sig at gøre opmærksom på den *arbejdskraftreserve*, der skjuler sig under et beskyttet urationelt landbrugssystem i mange egne af Europa, så er der kun ringe håb om nogensinde at komme af med beskyttelsen.

Set i det perspektiv kunne tidspunktet for en sammenlægning og *harmonisering* af Europas fødevareproduktion ikke være valgt bedre. Skulle nogle på grund af en delvis prisgivelse af de meste urationelle småbrug blive nødt til at søge anden arbejdsplads, så er der mange steder at gå hen – og det vil især ske under et generationsskifte.

Her må fremsynede og ansvarlige politikere have store chancer for med held at varetage *forbrugernes interesser* ved at pege på, at varerne kan blive billigere, når de produceres i de mest rationelle bedrifter, og at der bliver flere andre goder til rådighed, hvis der kan skaffes arbejdskraft til de erhverv, der er langt bagefter i dækning af efterspørgslen.

Kravet om *økonomisk ligestilling* med andre erhverv bliver også lettere opfyldt, hvis flere vælger at få indtægten ved anden beskæftigelse end fødevareproduktion. Der er *overproduktion* i forhold til den nuværende efterspørgsel, og der må altså være *for mange om at producere mad* og for mange om at *dele indtægten* af dette arbejde.

En anden årsag til uligheden er, at *produktiviteten* i disse landes landbrug er for lav sammenlignet med den moderne industris.

Man får en fornemmelse af, hvordan det ligger med produktiviteten i de enkelte landes landbrug, når man ser følgende tabel:

Tabel 23.

	Erhvervsmæssigt beskæftigede pr. 100 ha	Landb.produktion beregnet i »kornenheder« pr. mandlig arbejder	
	ialt	mandlige arbejdere	
USA	4	1	472
England	9	5	269
Danmark	16	12	263
Belgien	24	20	204
Holland	32	22	174
Vesttyskland	37	15	171
Frankrig	16	10	151
Sverige	14	11	148
Schweiz	21	15	116
Østrig	30	12	111
Norge	39	22	90
Italien	50	27	53
Asien	75	33	23

(Efter Herlemann og Stamer, Kiel.)

Begrebet »kornenheder« er en slags fællesnævner udregnet efter afgrødernes stivelsesværdi, og efter det foder, som har været nødvendigt for husdyrproduktionen.

Der er i de forskellige lande meget stor forskel på, hvad en landmand får lavet i løbet af en arbejdsdag eller i løbet af et år, og derfor må der også være stor forskel på, hvilken indtægt der kan komme af et års arbejde.

Der er ikke nær så stor forskel i de forskellige landes industri-produktivitet, og produktiviteten ligger relativt højere i industrien end i landbruget. Derfor er det svært at skabe ligestilling i indtægter, jfr. andet kapitel, tabel 11, side 37.

Blandt nationaløkonomer er der ved at brede sig en forståelse af dette *ligestillingsproble*m. – I den flere gange citerede rapport, »European Agriculture in 1965«, samler kommissionen nogle overvejelser over disse forhold i følgende resumé:

»I Vesteuropa som en helhed forventes landbrugsproduktionen at ville stige noget mere end 20 pct. mellem 1956 og 1965. Nye undersøgelser har vist, at *landbrugets driftsomkostninger stiger hurtigere end landbrugsproduktionen*, og at nettoindkomsten i landbrugsområdet er tiltaget mindre hurtigt end landbrugsproduktionen. Denne udvikling ser ud til at ville fortsætte gennem de næste 5 år, og da man ikke venter ændringer i priserne, forventes landbrugsindtægten (bruttoudbyttet) derfor at ville stige med noget under 20 pct., sammenlignet med de anslåede stigninger på 33 eller 47 pct. i nationalindkomsten som helhed.

En meget væsentlig *nedsikæring af landbrugets arbejdskraft* synes derfor at være den eneste vej, som ligger åben, hvis blot det nuværende forhold mellem indkomsten pr. person i landbruget og andre erhvervsvirksomheder skal oprettholdes.

Landbrugets arbejdskraft er reduceret betydeligt gennem de sidste 10 år i de fleste nordvesteuropæiske lande. Denne tilbagegang vil fortsætte gennem de næste 5 år, og den vil blive stærkt tilskyndet af en hurtigere vækst i den økonomiske aktivitet. Men det kunne ligefrem blive nødvendigt for regeringerne at *fremskynde og regulere* skiftet fra landbrugs- til ikke-landbrugs-beskæftigelse.«

Man må håbe, at administrationen af det ny fællesskab tager konsekvensen af dette synspunkt og benytter den lej-

lighed, den industrielle højkonjunktur giver den til at slække lidt på landbrugsbeskyttelsen, så den nødvendige tilpasning kan foregå hurtigere.

En yderligere formindskelse af landbrugsbefolkningen vil medføre, at en nødvendig strukturændring i landbruget i Midt- og Sydeuropa hurtigere vil tvinge sig igennem. Det drejer sig især om en bedre jordfordeling, bedre udskiftning, om brugssammenlægning, mekanisering o.s.v.

Kunne en sådan rationalisering slå igennem, ville landbrugerne få større indtægt og blive mere ligestillede med andre erhvervsudøvere. Fødevarerne ville blive billigere, og forbruget ville stige.

Strukturændringen og dens følger

Enhver, som har været gennem Tyskland, har set, at i mange egne ligger gårdene samlet i tætte landsbyer, og man forstår, at der må være meget lang vej til de yderste marker. Man har også set, hvordan jorden er delt op i mange smalle strimler, og har fået at vide, at en gårds tilliggende er spredt hele cirklen rundt. Hvad man ikke umiddelbart kan se, det kan man læse i statistikken, nemlig at der også er mange meget, meget små ejendomme.

Som det er i Tyskland, er det i Belgien, Frankrig, Schweiz og Italien og i nogen grad i Holland og Norge.

Af tabel 24 får man en fornemmelse af, hvor vidt *parceldelingen* er drevet, og hvor små markerne er i fire midt-europæiske lande.

Tabel 24.

	Gennemsnits- størrelse pr. bedrift ha	Jordstykker pr. bedrift	Gennemsnits- størrelse pr. jordstykke ha
Belgien	6,8	3,2	1,1
Holland	6,9	9,8	2,2
Frankrig	8,3	6,3	0,8
Vesttyskland	6,8	10,1	0,7

Da der i Frankrig og Vesttyskland også findes mange gårde med over 100 ha – i Frankrig godt 20.000 og i Vesttyskland knap 3.000, og disse i reglen har jorden samlet, afslører disse gennemsnitstal, at der er et uhyggelig stort antal meget små landbrug – og det er nok det største strukturproblem indenfor Fællesskabet, og det vil blive brugt som *begrundelse* for megen, for os generende, hensyntagen.

For nogle år siden foretog OEEC en undersøgelse i forskellige lande over, hvor mange landbrugsejendomme der var for små til at en familie kunne leve af at arbejde med dem. Undersøgelsen viste følgende tal («The Small Family Farm»):

Frankrig	53	pct.	
Tyskland	50	-	af brug over 0,5 ha.
Italien	64	-	heraf er ca. halvdelen brug under 0,5 ha.
Grækenland	53	-	
Norge	58	-	af brug over 0,5 ha.
Sverige	68	-	af brug over 2,0 ha.
Danmark	20	-	alle brug under 5 ha.

Mange af disse såkaldte landbrug er nærmest *arbejderboliger*, og en meget stor del af arbejdet i Midt- og Syd-europas landbrug bliver da også udført af kvinder og mindre

børn eller af mændene i weekenden. Selv om man må regne med, at den slags landbrug er meget »krisefaste«, foregår der dog nu – den store støtte til trods – en meget betydelig nedlægning af sådanne småbrug i disse lande.

Årlig formindskelse af landbrug over en periode af 10–15 år.

Tabel 25.

Årlig formindskelse af landbrug over en periode af 10–15 år.

	Årlig nedgang i procent	
	Alle brug	Brug under 10 ha
Sverige	2,4	2,4
England	1,9	2,3
Vesttyskland	1,0	1,7
Schweiz	0,9	1,2
Holland	0,5	1,0
Danmark	0,5	1,2
Frankrig	0,3	0,3

(European Agriculture in 1965.)

Og der er grund til her at føje til, at det er de virkelig statistisk registrerede nedlægninger. I de fleste lande sker der sikkert som her i landet *camouflerede* nedlægninger i betydeligt omfang på den måde, at den anden arbejdsplads bliver den altovervejende i økonomisk betydning, og man opgiver at få noget ud af den lille plet jord eller lader andre om at dyrke den.

Ifølge samme undersøgelse viser det sig – som alle herhjemme godt ved – at stadig større landbrugs ejere bliver deltidslændmænd.

Også en anden tendens er klar. Landbruget er ved at være et gammelmandserhverv. På grund af den svigtende tilgang af unge er gennemsnitsalderen høj. Og i hvert fald for Sve-

riges og Danmarks vedkommende er landbruget ved at blive et ungtkarleerhverv. Begge dele er med til at fremskynde brugsnedlægningen og strukturændringen.

Man kan regne med, at et meget stort antal af disse landbrugsbedrifter vil blive opgivet som sådanne i forbindelse med *generationsskiftet*. De nuværende ejere bliver siddende deres tid ud, men *næste generation ønsker andre vilkår*. Den ønsker ikke at overtage *hjemmene og den primitive levevis*, når der er så mange bedre chancer – økonomisk set.

Det kan kun være en fordel for landbrugserhvervet, at der er mange velhavende byfolk, som ønsker at købe og istandsætte disse forhenværende bondehuse til fritidsboliger eller permanente boliger. Det giver dem dog en værdi, som gør det lettere for sælgerne at skille sig af med dem og indrette sig bedre andetsteds.

Denne form for tilpasning vil være ensbetydende med en *ekstensivering* og altså en relativ formindskelse af produktionen. Mange af disse små brug har været passet med et meget stort forbrug af menneskelig arbejdskraft, og hektarudbyttet har været højt i forhold til jordens kvalitet. Når arbejdskraften nu kan sættes ind på mere produktive områder i erhvervslivet, vil ekstensiveringen brede sig på dyrkningsgrænserne rundt i Europa, først i Nordsverige, Nordnorge, Skotland og i Mitteleuropas bjergområder, siden også mere alment på dårlig og vanskelig tilgængelig jord, hedesletter, moseområder, bakkeskråninger o. s. v.

Men parallelt med denne ekstensivering vil der komme en stærk tendens til en landbrugets »*industrialisering*«. I de gode landbrugsegne vil småbrugenes jord blive lagt sammen eller ind til større brug, og der vil blive sat en meget

større maskinkapital ind på disse større brugs drift. Der vil komme en udpræget tendens til *specialisering* og *storproduktion* – især en storproduktion i forhold til antal beskæftigede. Der vil udvikle sig bedrifter bygget op omkring *forhånden-værende* arbejdskraft. Der vil dannes én- eller to-mandsbetjente virksomheder med så store flokke af en slags dyr, som det er muligt at passe, når alle tekniske hjælpemidler er taget i brug: 50–70 malkekøer, flere tusinde svin og mange tusinde høns eller kyllinger. Industrilandbrug i den forstand, at et meget stort antal mennesker arbejder i *samme* storbedrift med en naturlig harmoni mellem alle produktionsområder, vil næppe komme i landbruget i den vestlige verden – og vil muligvis blive opgivet i den østlige.

Den eneste begrundelse for den slags stordrift er, at den kortere arbejdstid nødvendiggor holdskifte – men det kan indrettes på rationel måde i bedrifter med et i forhold til moderne industri få beskæftigede.

Gigantvirksomheder indenfor landbruget vil næppe vise sig mere rentable end store familiebrug. Alle større husdyr kræver i nogen grad *individuel pasning*. Får de ikke den, kan der blive tale om meget stor nedgang i rentabiliteten. Og i sådanne gigantbrug – enten de nu bliver aktieselskaber eller andelsbrug – vil der sikkert udvikle sig en vellønnet »uproduktiv« *funktionæroverklasse*, som, selv om lønudgiften bliver fordelt på mange enheder, alligevel vil være så stor, at de i denne forstand mindre brug får en god chance for at klare sig i konkurrencen.

Den store afvandring af arbejdskraft fra landbruget, ekstensiveringen af småbrugene og opgivelsen af dyrkning af dårlig jord vil, alt andet lige, føre til en tilbagegang af

landbrugsproduktionen. Man kunne vente, at denne udvikling ville gå så vidt, at der blev balance mellem produktion og forbrug og dermed mellem produktionspris og salgspris. Sådant må det også gå på længere sigt, men tendensen vil blive modarbejdet af landbrugets industrialisering.

Langt færre, men bedre uddannede og mere forretningsmæssigt indstillede landmænd kan ved hjælp af stor kapitalindsats (teknisk udstyr) øge den totale landbrugsproduktion meget.

I Sverige er afvandringen fra landbruget og nedlægningen af brug så fremskreden, at produktionsstigningen er gået i stå. Men i Norge har det vist sig, at en mere rationel sæterdrift, fordelt på langt færre hænder, har øget mælkeproduktionen meget. Og en engelsk landbrugsøkonom fremsatte i 1960 den formodning, at hvis en forringelse af engelske landmænds kår ville tvinge 100.000 mindre dygtige landmænd bort, ville produktionen stige mindst 10 pct.

Der er i høj grad grund til at regne med, at i landene syd for os vil *produktionsstigningen fortsætte*, selvom landbrugsbefolkningerne formindskes med stigende hast.

Kapitaltilførslen

Men selvfølgelig vil man nå en grænse, og man kan nå den hurtigt, hvis priserne på landbrugsvarer kommer til at ligge så lavt, at den til denne industrialisering nødvendige kapital ikke kan forrentes. Så breder ekstensiveringen sig mere end industrialiseringen, og hvis fødevarepriserne fremover stadig kommer til at ligge lavt i forhold til andre varepriser, vil det blive umuligt at skaffe kapital til en sådan meget stærk omlægning af landbruget. Kapitalen vil, lige-

som arbejdskraften, søge beskæftigelse indenfor de erhverv, der nyder godt af den stigende velstands købelyst.

Den måde problemet kapital til landbruget løses på i de forskellige lande kan også få stor betydning for dansk landbrug. Hvis et land i en lang periode har en ringe kapitaldannelse og meget høj rente og samtidig lave priser på landbrugsvarer, vil omlægningen og udbygningen af dets landbrug foregå i langsomt tempo, og der vil være fare for, at landbruget i det eller de lande bliver konkurreret ud af landbruget i de lande, der har stor kapitaldannelse, lav rente og iøvrigt er indstillet på at tilføre landbruget kapital til den nødvendige omlægning og udbygning.

Når politikerne i disse år overvejer, om man især skal *udbygge industrien eller landbruget*, kan det føre til en noget forskellig politik i de forskellige lande.

I de lande, hvor man har haft en meget stærk landbrugsbeskyttelse, og hvor man har ønsket at gøre sig mest muligt selvforsynende, må det være en naturlig konsekvens i høj grad at støtte landbrugets rationalisering.

Den politik er da også stærkt udtalt i England og inden for De Seks, hvor støtten til landbruget får et mere produktivt fremme sigte. I lande, hvor landbruget ikke nyder godt af en tilsvarende offentlig bevågenhed og iøvrigt ligger i hård konkurrence med industrien og »det offentlige« på et underforsynet og dyrt kapitalmarked, kan rationaliseringen forhales, ja, gå helt i stå.

På lidt længere sigt kan en sådan forskel i vilkårene på pengemarkedet *fuldstændig ændre konkurrenceevnen* landene imellem.

Sjette kapitel

VERDEN UDENFOR EUROPA

Hidtil er der kun skrevet om forholdene i Europa. Det er ikke nok. Vi må se på hele den store verden, når vi i dag prøver at få overblik over landbrugs- og fødevareproblemet. Dansk landbrug sælger som nævnt godt 2 trediedele af sin produktion uden for landets grænser. Kun 16 pct. heraf går til lande udenfor Europa, men det kan måske blive til en større brøkdel. Og der er en del lande udenfor Europa, som er vore stærkeste konkurrenter på det europæiske marked. Det kan blive meget afgørende for alle danske landbrugsproblemer, hvordan udviklingen bliver ude i den store verden, om vi kan komme derud, eller om vore konkurrenter kan komme af med en stigende mængde af deres produktion der. – Og i den forbindelse, om det er klogt for dansk landbrugs fremtid at lade andre tage de chancer.

Alle mennesker i verden er på en eller flere måder engageret i fødevarehandlen. Vi er alle fødevareforbrugere, og ikke mindre end halvdelen af klodens befolkning er fødevareproducenter. Og der er store økonomiske interesser i handlen med fødevarer. Spændingen står mellem et livsnødvendigt forbrug, den hjemlige produktion og den overskudsmængde, som omsættes i international handel.

Befolkningsstilvækst og ernæring

I verden taget som en helhed er der stor mangel på fødevarer, og det forekommer helt usandsynligt, at den mangel

skal kunne blive afhjulpnet indenfor en overskuelig tid, når man ser, hvor hurtigt befolkningen i verden vokser.

Den moderne lægevidenskab og masseproduktionen af medicin, vaccine og insektdræbende midler har gjort, at millioner af mennesker, som for få årtier siden ingen muligheder havde for at overleve, nu gør det – og selv sætter børn i verden. Derfor *vokser verdens befolkning* hurtigere end nogensinde før, nemlig med ikke mindre end 1,7–2,0 pct. om året. Da vi i 1961 er ca. 3000 mill. mennesker ialt, vil det sige, at verdens befolkning pr. år vokser med 50–60 mill. mennesker. Det er flere end der bor i England.

Men tilvæksten er meget forskellig i de forskellige dele af verden, og den er mindst der, hvor vi sælger vore varer.

Tabel 26 viser, hvordan tilvæksten fordeler sig nu, og hvordan man forventer, den vil blive i de kommende år. (Th. Kristensen: »The Economic World Balance«.)

Tabel 26.

Befolkningsudviklingen fra 1955 til 1980 (i millioner).

	1955	1970	1980	2000	Årlig stigning i pct.		
					1955 -70	1970 -80	1980 -2000
Nordamerika	182	238	280	375	1,8	1,6	1,5
Vesteuropa	297	320	343	390	0,5	0,7	0,6
Oceanien	13	17	20	27	1,8	1,6	1,5
USSR	197	247	286	360	1,5	1,5	1,2
Østeuropa	112	132	143	170	1,1	0,8	0,9
Latinamerika	183	275	365	600	2,7	2,9	2,5
Midtøsten	95	134	169	275	2,3	2,3	2,5
Asien	1418	1866	2326	3650	1,8	2,2	2,3
Afrika	193	244	289	450	1,6	1,7	2,2
Ialt	2690	3473	4221	6297	1,7	2,0	2,0

Man ser, at det ganske særligt er *Asiens, Afrikas og Sydamerikas* befolkninger, der vokser hurtigt, og de mangler allerede meget i at kunne spise sig mæt; desværre har de ikke noget at handle – bytte – med, og de fødevareproducenter, som har overskud, vil gerne have betaling for deres varer, ellers er det ingen kunst at »afsætte« dem.

Der er blandt sagkyndige uenighed om, hvor mange mennesker der er underernærede, og i hvilken grad de er det, men der er vist nogenlunde enighed om, at det drejer sig om ca. *en trediedel af verdens befolkning*.

Den mængde føde, som er til rådighed i de forskellige dele af verden, fremgår af tabel 27.

Tabel 27.

Fødevareforbruget pr. indbygger og pr. dag i 1955.

	Kalorier	g protein	Deraf g dyrisk protein
Nordamerika	3.150	95	67
Vesteuropa	2.950	84	43
Skandinavien	2.750	90	54
Oceanien	3.200	91	59
USSR	3.000	90	34
Østeuropa	2.950	86	34
Latinamerika	2.500	67	26
Midtøsten	2.600	82	13
Asien	1.925	52	8
Afrika	2.300	70	11
Verden	2.325	66	21

Man lægger især mærke til, at der er få kalorier i de områder, hvor der er mange mennesker, først og fremmest i Asien; og derfor er tilstanden faktisk ringere end bare et blik ned over tallene giver indtryk af. *Det er halvdelen af*

jordens befolkning, der har under 2000 kalorier pr. dag i gennemsnit. Af tabellens 2 sidste kolonner, ser man, at befolkningen i Asien ikke blot får for få kalorier men også dårlige kalorier, idet der er for lidt protein i føden.

Produktionen af fødevarer

Selv om verdens befolkning vokser med over 50 millioner om året, så er det dog sådan, at fødevaremængden vokser endnu hurtigere, således at der i verden som en enhed er flere kalorier pr. indbygger end for nogle år siden.

Af FAOs månedsblad »Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics«, nr. 7-8, juli-august 1961, fremgår det, at der i 1960-61 er 32 pct. mere føde i verden end før krigen, og at der er 18 pct. mere end for seks år siden. Fødevareproduktionen er altså i de seks år forøget med 3 pct. om året, mens befolkningen er forøget med knap 2 pct.

Nedenstående tabel viser i indextal fødevaremængden pr. indbygger i forskellige dele af verden.

Tabel 28.

Gennemsnit af årene 1952-53 til 1956-57 = 100.

	Før krigen	1953-54	1957-58	1960-61
Vesteuropa	93	102	105	110
Østeuropa og USSR	85	96	113	121
Nordamerika	85	100	96	101
Latinamerika	104	98	104	99
Fjerne Østen ÷ Kina	108	100	101	109
Nære Østen	94	103	106	103
Oceanien	108	102	92	105
Afrika	95	101	96	94
Verden ÷ Kina	94	100	103	107

Man ser, at i verden som en helhed, dog uden Kina, er der 7 pct. mere føde pr. indbygger, end der var midt i halvtredserne (og 13 pct. mere end før krigen).

Fremgangen er størst i USSR, nemlig 21 pct. Der er grund til at tage det tal med forbehold. Russisk statistik er ikke bare usikker, men måske også propagandistisk. Men de 21 pct. er regnet med i gennemsnitsberegningen og er altså med til at hæve tallet for hele verden.

Iøvrigt ser man, at levestandarden er lavere nu i Afrika og Sydamerika, end den var før krigen, og at man i Det fjerne Østen først nu er nået op på samme niveau som før krigen, og da var det meget for lavt.

Den største produktionsudvidelse har været i Vesteuropa og Nordamerika, hvor levestandarden var høj i forvejen. *Der, hvor ernæringen var dårlig før krigen, er den det stadig.*

Det er ganske givet verdens største politiske og økonomiske problem at skaffe disse sultende millioner mere mad.

Det er en *skamplet på menneskeheden*, at så mange er underernærede, medens mange andre lever i stigende overflod, ja endda er ved at blive kvalt økonomisk i overskud af fødevarer.

Hvis man tog konsekvensen af dette problems erkendelse og gjorde sig ekstra anstrengelser med at få overskudsvarerne fordelt bedre, kunne det måske også blive en redning for fødevareproducenterne.

Hvis de sultende fik muligheder for at spise sig mætte, var der ikke mere noget fødevareroverskud. Det er bare ikke realistisk at regne med, at de lige pludselig vil få muligheder for at spise sig mætte. De store forslag om *hjælp til udviklingslandene* er meget lovende, og deres realisation kan

blive af meget afgørende betydning for dansk landbrug, men virkningen bliver nok af *indirekte art*.

Foreløbig vil kun få af alle disse mennesker kunne få råd til at spise sig mætte i kalorier af dyrisk oprindelse. Disse vil være for dyre at producere på grund af det store »spild«, der sker ved omdannelsen af plantekalorier til dyriske kalorier.

De underernærede menneskers håb må foreløbig indskrænke sig til at være et håb om at få lov til at spise flere plantekalorier. Derfor kan det kun blive en beskeden eksport, Europas landbrug eller Europas fødevarerleverandører kan få til disse områder.

Derimod er det sandsynligt, at de store hjælpeprogrammer kan foranledige en overførsel af de store overskudskornlagre til de mange sultende og til de mange nyttilkomne millioner af mennesker i udviklingslandene.

Hvis det kan ske, kan det blive af meget stor betydning for afsætningsforholdene i Europa, da det vil aflaste presset på markedet for husdyrprodukter og gøre priserne der mere stabile.

Efterhånden kan det måske så udvikle sig sådan, at et – i forhold til Asiens folketal – mindre antal mennesker der får så gode indtægter, at salgschancerne for forædlede fødevarer som ost, æg, tømælk og kød øges så meget, at der kan blive tale om en direkte aflastning af det europæiske marked for den slags produkter.

Det kan komme til at udvikle sig på den måde, at Australien og New Zealand bliver mindre interesseret i at opretholde den nuværende snævre kontakt med England.

I denne forbindelse er der grund til at pege på, at Danmark kan risikere sammen med fællesmarkedslandene at *sætte sig udenfor* den verden, hvor den store forbrugsudvidelse vil komme. Hele Europa kan finde på at gøre det samme, som mange europæiske enkeltlande gjorde i forrige århundredes slutning, da de lukkede sig inde i deres eget lille nationaløkonomiske system af selvforsyning på fødevarerområdet og lod Danmark og nogle oversøiske lande om at levere varer til den del af verden, hvor der virkelig blev tale om forbrugsudvidelse, nemlig England.

Det kan få meget uheldige konsekvenser, om vi nu uden videre lægger produktionsomkostningsniveauet så højt, at vi afskærer os selv muligheden for at komme ind på markeder *udenfor* Europa.

Det vil i det hele taget blive en meget *tragisk udvikling*, om Europa benytter dannelsen af det lille økonomiske fællesskab som anledning til at *isolere sig* fra den øvrige verden. Der var i dannelsen af De Seks en stærk tendens til, at de seks lande ville være sig selv nok. Danmark og England arbejdede stærkt på at få hele Vesteuropa samlet i et frihandelsområde. Frankrig ville ikke. USA måtte lægge pres på både Frankrig og England, før det lykkedes at få forhandlinger igang om en sammensmeltning. Men det kan jo heller ikke blive den endelige løsning. Vesteuropa kan ikke isolere sig fra Nordamerika, Australien og New Zealand. De rige lande har en meget stor samhandel, som ikke kan afbrydes, uden det får alvorlige politiske og økonomiske følger. Fortsættelsen af en europæisk sammenslutning må blive et nordatlantisk økonomisk forbund. – Og så må udviklingslandene også med.

Det bliver umuligt for dem at få en udvikling i gang, hvis verdens rige lande bliver sig selv nok. De fattige lande skal have maskiner og masser af specialvarer fra de teknisk udviklede lande, og de skal kunne betale med råstoffer. Kun gennem *udvidet handel med den øvrige verden kan de udvikle sig* og undgå at blive orienteret mod Øst. Og forholdet er gensidigt. Europa vil også have fordele af det størst mulige og friest mulige handelssamkvem med den øvrige verden.

Det er opgaven for den nye samarbejdsorganisation OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) at etablere en videre udvikling af den frie verdens samarbejde. Europa må sammen med Amerika stå ved det store ansvar, som den vestlige verden har i verdensøkonomien.

De Seks – De Syv – De Tretten – De Tyve (OECD) kan kun være stadier på en udviklingsvej. Det vil tage år at få skabt friere handel alle disse grupper imellem. I første omgang drejer det sig om at *forbindre en indskrænkning*. Danmark er stærkt interesseret i at bevare og udvide samhandlen med landene udenfor Europa – principielt, men også fordi det er helt usandsynligt, at Danmark nu får lov til at overtage den plads indenfor Fællesskabet, som oversøiske lande hidtil har haft.

Europas handel med den øvrige verden

Europas handel med den øvrige verden er af meget stor betydning. Europa aftager ca. halvdelen af alle de fødevarer, der bringes i international handel. Det er *handlen med korn*, der betyder mest, og det er kornimporten, der er skyld i, at de forskellige europæiske lande er ved at være selvforsy-

nende med fødevarer. Dette er jo ikke nået ved, at hjemme-
produktionen er steget så meget. Det er kun blevet muligt
på den måde, at landene importerer store mængder af korn
fra de store oversøiske kornlande. For at vurdere produ-
ktionsforholdene, må vi derfor se lidt på *verdens kornproduk-
tion*. Den er steget mere end nogen anden landbrugsproduk-
tion efter krigen.

Verdens kornproduktion var

i 1934–38	654 mill. tons pr. år
i 1945–49	640 mill. tons pr. år
i 1950–57	733 mill. tons pr. år
og i 1957	865 mill. tons pr. år

Det er en stigning på 225 mill. tons eller 35 pct. på ti år,
ikke mindre end 3,5 pct. pr. år, og man regner med en stig-
ning på 2 pct. om året fremover. I mange af de kornprodu-
cerende lande kan produktionen øges meget mere ved an-
vendelse af lidt mere kunstgødning, og der er ingen tvivl
om, at den store afvandring af arbejdskraft fra Europas land-
brug vil påvirke *kornproduktionen i opadgående retning*.
Den produktion lader sig lettere mekanisere, og kornarea-
lerne vil derfor blive udvidet på bekostning af arealer med
mere arbejdskrævende afgrøder. En konstant høj fælles-
europæisk kornpris vil virke stærkt i samme retning.

Og allerede nu er der store *lagre af korn*. Af »The monthly
Bulletin of Agriculture Economics and Statistics« nr. 7.–8.
1961 fremgår det, at man beregner lagrene af korn midt i
sæsonen 1961–62 til at udgøre 82 mill. tons foderkorn (rug
iberegnet) og 56 mill. tons hvede, ialt 132 mill. tons, en stig-
ning på 5 pct. i forhold til året før.

Den internationale handel omsætter årligt en mængde af 60–70 mill. tons korn. Det vil sige, at kun ca. 8 pct. af verdens korn indgår i international handel – og det vil sige, at verdens overskudslagre af korn er lige så store som den mængde, der omsættes i international handel gennem to år.

Hidtil har *Europas lande* aftaget ca. halvdelen af alt det korn, der kom i international handel.

I det samlede frihandelsområde (De Seks + De Syv) er selvforsyningsgraden for korn steget fra ca. 70 til 80 i de senere år. – Indenfor De Seks er den steget fra 81 til 87.

For de enkelte lande har *importen af korn* i forhold til det totale forbrug af korn i årene 1953–54 til 1955–56 udgjort følgende procenter:

Norge	60 pct.	England	48 pct.	Italien	2 pct.
Holland	58 pct.	Vesttyskl.	25 pct.	Sverige	0 pct.
Belgien	51 pct.	Danmark	12 pct.	Frankrig	÷10 pct.
		Samtlige lande	20 pct.		

Kornimporten er altså for en meget stor del årsag til den store fremgang indenfor husdyrproduktionen i Europa, og korn er langt den vigtigste vare i Europas landbrugsvarerimport.

Tabel 29 viser, hvor stor en del af den mængde landbrugsvarer, som kommer i international handel, der går til Vesteuropa, og hvor meget disse varer betyder i forhold til hinanden regnet efter værdi. Tallene er fra 1957–59 – her efter »European Agriculture in 1965«.

Tabel 29.

	Vesteuropas import	Nettoimporten	
	pct. af verdenseksporten	I mill. dollars	I pct.
Korn	47,9	1.542	26,8
Kød og slagtekvæg	66,8	439	7,6
Sukker	33,4	362	6,3
Frugter (÷ bananer)	85,9	359	6,4
Fedt og olie	55,2	97	1,7
Mælk og mælkeprodukter	62,5	38	0,7
Æg	84,1	23	0,4
Kartofler	68,0	9	0,2
Konkurrerende landbrugsvarer	54,6	2.869	50,1
Tropiske landbrugsvarer	52,0	2.873	49,9
Total landbrugsvarer	53,6	5.742	100,0

De Seks + England tager langt det meste af disse importmængder, nemlig 82,9 pct. af totalmængden – af kornet 76,7 pct., af kødet 92,7 pct. og af mælk og mælkeprodukter 92,5 pct.

Bortset fra korn er det ret små mængder, der handles med Vesteuropa og den øvrige verden imellem. Ikke desto mindre *aftager Vesteuropa godt halvdelen af verdens samlede landbrugsvareeksport.*

Selvforsyningsgraden for fødevarer i Europa

Men den mængde fødevarer, der udefra tilføres Vesteuropa, er meget beskeden i forhold til Vesteuropas totale fødevarerforbrug.

Når selvforsyningsgraden er så høj, hænger det bl. a. sammen med, at Danmarks store overskud selvfølgelig er regnet med ind i helheden. Vi ser, at der er blevet plads til det hele, og at der endda er brug for 5–10 pct. mere af kød,

Tabel 30.

Selvforsyningsgraden i Vesteuropas lande 1953-54 til 1955-56.

	Kød	Æg	Smør	Ost	Frugt	Sukker
Belgien, Luxembourg	96	102	93	34	100	134
Frankrig	102	97	102	103	88	125
Holland	128	240	244	214	134	96
Italien	91	92	90	98	117	112
Vesttyskland	92	63	94	82	82	87
De Seks	99	94	102	100	99	107
Danmark	283	403	444	304	96	114
Norge	102	108	117	107	90	-
Sverige	96	112	116	98	71	86
England (UK)	57	82	8	37	54	27
Samtlige	92	96	90	95	92	77

(De europæiske Markedsplaner.)

æg, smør og ost. Rent umiddelbart glæder man sig, for der skulle altså være mulighed for en i forhold til Danmarks størrelse betydelig eksportudvidelse. Desværre er det for hurtig en slutning. Mange betydelige fødevarereksportører, først og fremmest inden for det britiske statssamfund, men også lande i Sydamerika og andre steder, har deres økonomiske system bygget op omkring fødevarereksport til England i en sådan grad, at de ikke uden videre kan lade sig sætte udenfor. De vil sammen med England på en eller anden måde komme ind i Fællesskabet med deres varer, selv om det ikke er givet, at de på længere sigt kan opretholde deres nuværende andel i det engelske marked.

Syvende kapitel

DET EUROPÆISKE FÆLLESMARKED

På dette tidspunkt er der overvejende sandsynlighed for, at Danmark bliver *tilsluttet Det europæiske Fællesmarked*. Betragtninger over, hvordan den nærmeste fremtid vil forme sig for dansk landbrug, må derfor foretages ud fra den forudsætning, at vi kommer med i Fællesskabet.

Det er derfor nødvendigt at give en kort oversigt over, hvad Romtraktaten indeholder vedrørende landbruget.

Romtraktatens bestemmelser

Romtraktatens afdeling II er en bestemmelse om, *hvordan landbruget skal placeres og behandles* inden for De Seks. Det fastlægges i ti »artikler« eller paragraffer, og de fylder fem sider plus nogle sider med bestemmelser om toldsatser for en lang række landbrugsvarer, altså toldsatser, som hvert enkelt medlemsland forpligter sig til at anlægge over for landbrugsvarer fra lande uden for Fællesskabet.

I den første artikel, artikel 38, gøres der rede for, hvad man forstår ved landbrugsvarer, og det slås fast, at målet er at få gennemført en for alle medlemsstater *fælles landbrugspolitik*.

Artikel 39 angiver, at målet for den fælles landbrugspolitik skal være:

- a) at forøge landbrugets produktivitet ved udvikling af de tekniske fremskridt, ved rationalisering af landbrugsproduktionen og ved den bedst mulige udnyttelse af produktionsfaktorerne, især arbejdskraften,
- b) herigennem at sikre landbrugsbefolkningen en rimelig levestandard, især ved en forhøjelse af indkomsterne for de i landbruget beskæftigede personer,
- c) at stabilisere markederne,
- d) at garantere forsyningerne,
- e) at sikre forbrugerne rimelige priser for fødevarer.

Ved udarbejdelsen af den fælles landbrugspolitik og af de særlige foranstaltninger, som den kan omfatte, tages der hensyn til:

- a) landbrugserhvervets særlige karakter, der hidrører fra landbrugets sociale struktur og fra de strukturelle og naturgivne forskelle mellem de forskellige landbrugsområder,
- b) nødvendigheden af, at ønskelige tilpasninger sker gradvist,
- c) den kendsgerning, at landbruget i medlemsstaterne udgør en sektor, som er snævert forbundet med økonomien som helhed.

I artikel 40 gøres der rede for, hvordan det skal gå til:

- 1) Medlemsstaterne udvikler den fælles landbrugs-politik gradvist i løbet af overgangsperioden.
- 2) Der etableres en fælles organisation af markederne for landbrugsvarerne.

Alt efter varernes art vil denne markedsorganisa-tion antage en af nedennævnte former:

- a) fælles konkurrenceregler
  - b) en tvungen samordning af de forskellige natio-nale markedsorganisationer,
  - c) en europæisk markedsorganisation.
- 3) Den fælles organisation kan omfatte alle foranstalt-ninger, der er nødvendige til virkeliggørelse af de i artikel 39 fastsatte mål, især prisregulering, sub-sidier til produktion såvel som til afsætning af de forskellige varer, oplagrings- og overførsels-ordninger samt fælles mekanismer til stabilisering af ind- eller udførsel.

De skal begrænses til at forfølge de i artikel 39 an-førte mål og bør udelukke enhver form for forskels-behandling af Fællesskabets producenter eller for-brugere.

Artikel 43 siger, at Kommissionen, som er det administra-tive organ inden for De Seks, sammenkalder medlemssta-terne til en *konference* om den fælles landbrugspolitik for der at fremlægge en oversigt over medlemsstaternes produk-

tionsmuligheder og behov, og Kommissionen skal, inden der er gået to år – fra Romtraktatens ikrafttræden 1. jan. 1958 – udarbejde forslag om iværksættelse af denne fælles landbrugspolitik, herunder forslag om afløsning af de nationale organisationer og andre detaljerede forslag til opfyldelse af traktatens rammebestemmelser.

Artikel 44 tillader i overgangsperioden hver medlemsstat at benytte sig af *minimalprissystemer* og foretage *importstop*, hvis prisen på en vare kommer under den fastsatte minimalpris. Dette system må dog ikke medføre en formindskelse af den i forvejen eksisterende samhandel eller hindre en gradvis udvidelse af denne.

Ved fastlæggelse af minimalpriserne skal der tages hensyn til de gennemsnitlige *produktionsomkostninger* i den medlemsstat, som anvender minimalprisen, til de enkelte virksomheders stilling i forhold til disses gennemsnitlige produktionsomkostninger såvel som til nødvendigheden af inden for Fællesmarkedet gradvist at forbedre landbrugets driftsvilkår og fremme den nødvendige tilpasning og specialisering.

Artikel 45 bestemmer, at der kan oprettes *langtidsaftaler* eller -kontrakter for at fremme samhandlen mellem medlemsstaterne. Afsluttelsen af disse kontrakter finder sted i løbet af første etape – det vil sige inden 1. jan. 1962.

Disse aftaler eller kontrakter skal, for så vidt angår priserne, gøre det muligt for producenterne at afsætte de aftalte mængder til priser, der gradvist tilnærmes de priser, som købslandets producenter opnår ved salg på hjemmemarkedet.

Denne artikel har et for Danmark vigtigt afsnit 3:

I det omfang medlemsstaterne har behov for *råvarer* til fremstilling af varer, der er *bestemt til udførsel* til lande uden for Fællesskabet, i konkurrence med producenter fra tredielande, kan disse aftaler eller kontrakter ikke hindre indførsel fra tredielande af de til dette formål bestemte råvarer.

Denne bestemmelse finder imidlertid ikke anvendelse, hvis Rådet med enstemmighed beslutter at bevilge de midler, der er nødvendige til at opveje den overpris, der betales for indførsel, som finder sted på grundlag af disse aftaler eller kontrakter i forhold til de priser, der gælder for tilsvarende leverancer på verdensmarkedet.

Det var hollænderne, der i sin tid fik det med for at bevare *konkurrenceevnen på det engelske marked*.

Kommissionens forslag

Kommissionen fremsatte et forslag til en fælles landbrugs-politik 7. nov. 1959. Det er kendt som *Mansholt-planen* efter lederen af Kommissionens landbrugsafdeling, den tidligere hollandske landbrugsminister Mansholt.

Forslaget blev udsat for meget stærk kritik fra alle sider både indenfor og udenfor Fællesrådet. Kun Holland gav planen fuld tilslutning.

Den 30. juni 1960 fremkom der en *revideret* Mansholt-plan, og den vil sikkert komme til at danne grundlag for diskussionen om Fællesskabets politik.

Den tilsigter en planlægning af så at sige alle områder af landbrugssektoren i de enkelte lande med henblik på at virkeliggøre et fælles marked for landbrugsvarer.

Der skal i planlægningen indpasses fire forskellige sider af landbrugspolitikken.

- 1) *En strukturpolitik*, der har til opgave at reducere og harmonisere produktionsomkostningerne i de seks lande og skabe en rationel tilpasning af produktionen i overensstemmelse med markedsudviklingen.
- 2) *En markedspolitik*, der tager hensyn til behovet for at øge landbrugets produktivitet og således baseres på forholdene i de mest økonomiske bedrifter.
- 3) *En handelspolitik*, der skal bidrage til at nå markedspolitikens mål ved at stabilisere og fremme handelen mellem Fællesskabet og udenforstående lande.
- 4) *En særlig socialpolitik* for landbruget, der tager sigte på at forbedre landbrugsbefolkningens leve- og arbejdsvilkår og ligestille den med andre befolkningsgrupper.

Med hensyn til strukturpolitikken går planen ind for, at både *familiebruget* og *det større brug* skal have plads i det europæiske landbrug. Ved familiebrug forstås brug, hvor én eller to mand kan være fuldt beskæftiget.

Markeds- og handelspolitikken går ud på at *harmonisere priserne* på landbrugsvarer – først og fremmest på korn og andre basisprodukter. Det *fælles prisniveau* skal være nået senest 30. juni 1967, og det fremhæves i planen, at det fælles prisniveau må være højere end det nuværende verdensmarkeds prisniveau, fordi landbruget i De Seks konkurrencemæssigt er svagere, altså mindre produktivt end i de landbrugseksporterende lande udenfor Fællesskabet.

Der regnes med, at indgrebene overfor korn, sukker og mejeriprodukter bliver mest direkte regulerede, og der er fremsat forslag om oprettelse af et europæisk *kornkontor*, et europæisk *sukkerkontor* og et europæisk *mejerikontor*.

Kontorerne skal ved forskellige *indgreb og reguleringer* søge at opretholde et vist prisniveau. Dette skal hvert år fastsættes af kommissionen.

På andre områder regnes med mere frihed, men dog foreløbig med *betydelige reguleringer*. For mejeriprodukternes vedkommende regnes der med, at *direkte statstilskud* bliver nødvendige, og såfremt der opstår overskudsproduktion, kan der ydes *subsider* til eksporten.

I overgangsperioden – der altså efter forslaget skulle vare til 1967 – skal mange særlige hensyn tilgodeses.

Mansholt-planens hovedtræk:

Overgangsperiodens længde er for de fleste varers vedkommende fastsat til *seks år*. For oksekøds vedkommende skal Fællesmarkedet dog være etableret efter fire års forløb. Samtidig er opstillet en tidstabel for etablering af kontorer med videre.

Prisudligningen foreslås påbegyndt ved en første (begrænset) sænkning henholdsvis hævnning af *de enkelte landes kornpriser* med henblik på at bringe dem nærmere hinanden.

Koordinationen af de nationale markedsorganisationer foreslås påbegyndt ved *møder* mellem lederne af de pågældende organisationer.

Formuleringen af fælles konkurrenceregler vil ske i form af forslag fra Kommissionen om indførelse af *ensartet lovgivning* i de enkelte lande. Der skal samtidig udarbejdes en

fortegnelse over bestående eksportstøtteordninger i medlemslandene.

Samhandelen mellem medlemslandene foreslås snarest muligt reguleret ved hjælp af et system af *variable importafgifter*. Disse afgifter skal *gradvis afvikles* i løbet af overgangsperioden og skal *helt forsvinde*, når det fælles prisniveau er etableret. Systemet skal træde i stedet for alle andre reguleringer af medlemslandenes samhandel med landbrugsvarer. Over for tredielande indføres ligeledes for en række varer variable importafgifter, men disse skal være højere end afgifterne mellem medlemslandene og forudses ikke gradvist afviklet.

Medlemslandenes handelspolitik skal koordineres.

Kommissionens forslag er drøftet ved flere lejligheder gennem det sidste år, men en egentlig *generaldrøftelse* af landbrugsproblemerne har ikke fundet sted, og ingen af Romtraktatens særlige landbrugsordninger er endnu sat i kraft. Romtraktatens almindelige toldbestemmelser omfatter også landbrugsvarer og er sat i kraft i overensstemmelse med den oprindelige tidstabel.

Det er faktisk temmelig umuligt at sige, hvad der vil ske med dansk landbrug ved indtrædelsen i Fællesskabet.

Mansholt-planen er udarbejdet udelukkende ud fra, at det kun drejede sig om de oprindelige seks landes landbrugsforhold, og man har endnu ikke engang gennemdrøftet Kommissionens plan – langt mindre vedtaget noget. Og så kommer nu Europas største landbrugsimportland og Europas

største landbrugseksportland og beder om at komme med. Det giver selvfølgelig mange helt nye og store problemer for alle implicerede parter, herunder New Zealand, Australien og andre Commonwealth-lande.

Kommissionens hidtidige arbejde og de stadig udsættelser af den egentlige landbrugsforhandling vidner om, at der er *mange vanskeligheder* med bare at blive enige om principperne. Det skyldes den indre modsætning, der er indeholdt i Romtraktatens formålsparagraf for landbrugsforholdene – på én gang at etablere fri handel med landbrugsvarer og sikre landbrugsbefolkningens indkomster og levevilkår. Derfor bliver der heller ikke tale om en *liberal, fri handel*, men om en *reguleret fri handel* og en tilpasset landbrugsproduktion, særlig for de varers vedkommende, hvor Fællesmarkedet er, eller snart forventes at blive, selvfor-synende.

Størst strid har der været om, på hvilken niveau *kornprisen skulle ansættes*. Det er af meget afgørende betydning for hele Fællesskabet og for samhandelen, hvor højt dette »råstof« bliver ansat. Hvis man bliver enige om at fastlægge det højest mulige prisniveau for alle medlemslande, vil tendensen til »overproduktion« blive forstærket, og den fri handel vil være illusorisk.

Kommissionens forslag indeholder ikke konkrete forslag med hensyn til kornprisen, men efter de udtalelser, der foreligger, har Kommissionen haft et forholdsvis moderat prisniveau for landbrugsvarer i tankerne.

Tyskland har protesteret imod en sænkning af prisniveauet. Man har der en bygpris på 65 kr. pr. 100 kg og mener, at den ikke kan være lavere, og Frankrig kri-

tiserer Mansholtplanen, fordi den er for »liberalistisk« og ønsker en stærkere præference til fordel for Fællesskabets egne medlemmer.

Foreløbig er der i den parlamentariske forsamling en tydelig adskillelse mellem en liberal fløj, der ønsker et lavt prisniveau (Hollands repræsentanter og tyske socialdemokrater) og forkæmpere for et højt prisniveau og en kraftig beskyttelse (kristelige demokrater fra flere medlemslande). Der er også store modsætninger mellem tyske og franske landbrugsinteresser.

Holland er meget interesseret i at få Danmark med, fordi man regner det for en given sag, at de danske landbrugs-traditioner og naturlige interesser må placere Danmark på den liberale fløj – altså gøre Danmark til Hollands forbunds-fælle i diskussionen med det reguleringsbegejstrede midt-europæiske flertal.

Vi skulle nødtigt skuffe Holland i den forventning.

Ottende kapitel

DANMARKS TILSLUTNING TIL
FÆLLESSKABET

Der kan ikke være tvivl om, at *Danmark skal tilslutte sig De Seks*, når England også kommer med. 85 pct. af vor landbrugseksport går til det dermed skabte udvidede Fællesmarked, og det ville være katastrofalt – ikke bare for landbruget men for hele det danske samfund – om vi skulle blive lukket ude fra det marked, eller om vi bare fik lov at eksportere, når andre havde solgt deres. Hvis vi holder os udenfor, får vi slet ingen indflydelse på udviklingen, og hensynet til Danmark vil på forhånd være i anden række.

Er Danmark medlem må der tages et *vist hensyn*, og vi vil selvfølgelig have langt større mulighed for at bevare vore markeder for landbrugsvarer inden for De Seks, og medlemskabet vil give os mulighed for at gøre vore synspunkter gældende ved forhandlinger, selvom vor indflydelse på deres gang og resultat må blive beskeden.

Men man må gøre sig klart, at Fællesskabets *målsætning* for landbruget er noget hidtil ukendt indenfor dansk landbrug. Tilpasningen vil betyde en *væsentlig ændring* af de forhold, som fremover bliver bestemmende for vor landbrugsproduktion. Man må også regne med, at der kun i begrænset omfang kan tages hensyn til danske interesser,

fordi det store flertal af europæiske landmænd selv ønsker at få deres økonomiske forhold forbedret gennem højere priser og større produktion. Og det gennemgående træk er, at *intet land ønsker at opgive landbrugsbeskyttelsen.*

Det vil blive en skuffelse, hvis man regner med, at vor indtræden i Fællesskabet uden videre løser *dansk landbrugs fundamentale problem.* Det problem er jo nemlig den fortsatte vækst af landbrugsproduktionen i vore aftagerlande.

Vi er heller ikke tilsluttet endnu. Det vil tage tid. Og selv efter optagelsen er vi i overgangsperioden til 1967 heller ikke rigtig med. Foreløbig har vi kun udtalt vort ønske om at komme med. Den handling giver os ingen begrundelse for at holde pause i anstrengelserne for at sælge – tværtimod.

Landbrugets afsætningsproblem overskygger alle andre landbrugsproblemer, derfor er der grund til at studere vore chancer, vore trængsler og tendensen lidt nøjere for at få bund under vurderinger og argumenter i den debat, som er i gang alle steder om Danmarks tilslutning eller ikke-tilslutning.

Det er af betydning, at den tager sit udgangspunkt i den *øjeblikkelige virkelighed.*

Status over vore eksportforhold

I 1960 har værdien af landbrugseksporten fordelt sig, som det fremgår af følgende tabel – iflg. Statistiske Efterretninger, Tillæg III, 1961, og det er uden konserver, som i 1960 blev eksporteret til en værdi af 693,8 mill. kr., nemlig for 195,9 mill. kr. mælkekonserver og for 497,9 mill. kr. kødkonserver, i overvejende grad svinekød.

Tabel 31

	Mill. kr.		Pct.	
Smør	675,3		14,7	
Ost	320,1		7,0	
Mælk, fløde	46,8	1,042,2	1,0	22,7
Kvæg, kød, huder		929,1		20,3
Kvægprodukter ialt		1,971,3		43,0
Svin og svinekød		1.687,7		37,0
Æg og fjerkrækød		488,4		10,7
Heste m. m.		116,3		2,6
Husdyrprodukter ialt		4.263,7		93,3
Planteprodukter		303,4		6,7
Ialt		4.567,1		100,0

Man ser af tabellen, hvor stor andel de forskellige varer udgør. Kvæget har leveret 43 pct. af eksporten, fordelt på den måde, at værdien af smørekseporten kun er 14,7 pct., hvorimod værdien af kødekseporten er 20,3 pct.

Smør

Afsætningen af smør har voldt Danmark mange vanskeligheder efter krigen, og det er det eneste landbrugsprodukt, der *eksporteres mindre af end i trediveerne*. Eksportmængden har i den sidste femårsperiode kun udgjort 79 pct. af eksportmængden i 1935–38.

Tabel 32.

Smørproduktion – eksport og import i millioner kg.

År	Verdens		Englands		Danmarks		Englands import fra				
	prod.	eksp.	prod.	imp.	prod.	eksp.	N.Z.	Dan.	Aust.	Holl.	Andre
1935–38	4.681	615	47	488	182	149	129	112	94	36	117
1958...	4.165	517	30	429	157	115	173	97	50	30	79
1959...	4.158	504	14	407	168	118	165	96	65	14	67
1960...			38	415	166	117	149	100	59	18	89

Vi kan af denne tabel udlede mange interessante oplysninger, bl. a. at *verdens produktion* af smør ligger ca. 10 pct. lavere end i 1935–38, at kun 10–12 pct. af verdens produktion af smør kommer i international handel, at vor eksport udgør en fjerdedel heraf, og at England aftager godt 80 pct. af verdens og af Danmarks smørekспорт. Vi kan også finde, at *England* kun producerer 3–8 pct. af sit forbrug selv, at *Holland* kun leverer 4–5 pct., og at *Danmark* leverer 22–23 pct. af forbruget, altså 5–6 gange så meget som Holland, men at det iøvrigt er *New Zealand*, der har taget en stor førsteplads efter krigen.

Ost

Efter krigen har der været meget større interesse for *proteinstof* end for *fedtstof*. Det er kommet osteproduktionen til gode, og stigende mængder af mælk er blevet lavet til ost. Før krigen producerede vi ca. 30 mill. kg ost, nu ligger vi i nærheden af det firedobbelte. Vor eksport lå før krigen på ca. 8 mill. kg. I de sidste år er den nået op lige i nærheden af 80 mill. kg, altså nær en ti-dobling, og vi ligger nu i nærheden af *New Zealand* og *Holland*, der er verdens største eksportører af ost.

Ost er det landbrugsprodukt, der spredes på flest markeder med *Vesttyskland* som vor største aftager. Ca. halvdelen går dertil, og vi har hidtil leveret ca. en trediedel af dets import.

Tallene i tabel 33 på side 112 viser en for Danmark meget uheldig tendens, og stillingen er yderligere forværret i første halvår af 1961.

Tabel 33.

Vesttysklands import af ost (i mill. kr.).

År	Ialt	Heraf fra		
		Danmark	Holland	Andre
1958	332	129	158	45
1959	391	153	174	64
1960	388	138	184	66
½ 60	184	70	69	23
½ 61	211	68	87	31

Kvæg, okse- og kalvekød

Siden mejeribrugets kraftige udvikling begyndte, har man regnet kødproduktionen for *den sekundære* i kvægholdet. I de senere år har den dog betydet meget mere end smørproduktionen, og i 1960 har den betydet omtrent lige så meget i eksporten som alle mælkeprodukterne tilsammen. *Denne renæssance for kødproduktionen* har været den store trøst for mange landmænd gennem halvtredserne, og med største *ængstelse* har danske landmænd lagt mærke til, hvad der sker på kødmarkederne inden for De Seks.

Eksporten af *levende køer* var i 1949 68.000 stk., i 1959 og 1960 har den været omkring 450.000 stk., altså næsten syv gange så stor. Omkring 90 pct. af dyrene går til *Vesttyskland*, hvor de udgør 8–10 pct. af oksekødforbruget.

Tyskland har de sidste tre år importeret 17–18 pct. af sit forbrug, og som det fremgår af tabel 34, leverer vi ca. halvdelen af denne mængde.

Man ser også af tabellen, at *Frankrig* presser sig frem i et foruroligende omfang. Dets udtalte produktionsmål er at presse Danmark helt ud.

Tabel 34.

Vesttysklands import af kvæg, okse- og kalvekød (mill. kr.).

År	Ialt	Heraf fra					
		Danmark	Frankrig	Ungarn	Østrig	Argentina	Andre
1958....	575	362	0	62	33	69	57
1959....	818	409	50	83	73	96	107
1960....	893	440	136	98	49	33	137

Eksporten af *kalve- og kalvekød* har udviklet sig fra næsten intet for ti år siden til omkring 300.000 stk årligt i de sidste fem år. Omkring 85 pct. af kalvene og kalvekødet gik til *Italien*, indtil dette marked blev næsten lukket december 1960.

Tabel 35.

Italiens import af kvæg, okse- og kalvekød (mill. kr.).

År	Ialt	heraf fra:						
		Danmark	Holland	Frankr.	Jugol.	Argent.	Østrig	Andre
1958..	708	226	62	0	54	90	97	179
1959..	682	205	64	64	59	90	60	140
1960..	1038	266	122	121	122	113	107	187

Italien importerer normalt ca. 25 pct. af sit kødforbrug, men salgspresset på markedet steg så meget, at priserne gik ned under det minimum, der tillader, at man lukker for importen. Det har ramt Danmark ganske særligt hårdt, fordi det kun har omfattet kød, hvorimod man hidtil har opretholdt importen af *levende kalve* i noget omfang. Det er kommet Danmarks konkurrenter, *Frankrig* og *Holland*, til gode, da det på grund af de korte afstande er langt lettere for dem at sende kalve til Italien, end det er for os.

Frankrig har da også eksporteret mere kalvekød til Italien i første halvår af 1961 end i første halvår af 1960, hvorimod importen herfra er svundet ind til ca. en fjerdedel.

Svinekød

Vi har i 1960 eksporteret *svin* og *svinekød* i et sådant omfang, at det har hjembragt 37 pct. af den totale værdi af landbrugseksporten samt leveret råstoffer til en konserveeksport til en værdi af næsten 400 mill. kr.

Alle landmænd har også haft en fornemmelse af, at det var svinene, der gav indtægten. Men man har næppe gjort sig klart, hvor meget produktionen og eksporten er gået frem. Produktionen er fordoblet i løbet af de sidste ti år, og eksporten er meget nær ved at være firedoblet siden 1949.

Med hensyn til svinekød er vi i meget *høj grad afhængige af England*, idet ca. 95 pct. af hele baconeksporten og ca. halvdelen af det kød, der sælges som konserve, går dertil.

Tabel 36.

Englands produktion, import og forbrug af bacon og skinker (mill. kg).

År	Englands			Englands import fra					Danmarks andel i
	prod.	imp.	forbr.	Danm.	Polen	Holl.	Irland	Andre	Engl. forbr.
1958	219	343	562	226	49	25	30	15	40 pct.
1959	219	353	512	253	49	17	19	16	44 —
1960	179	412	581	287	48	35	23	19	49 —

Denne tabel giver mange oplysninger bl. a., at når det gælder bacon er Danmark i meget højere grad, end når det gælder smør, i konkurrence med *Englands egne landmænd*. Disse har i 1958 og i 1959 produceret ca. 40 pct. af forbrugt, men i 1960 kun ca. 30 pct. Danmark har vundet et stort stykke af deres hjemmemarked. Det havde vi næppe fået lov til, hvis ikke England ved oprettelsen af De ydre Syvs frihandelstraktat havde forpligtet sig til at give Danmark mulighed derfor. I denne forbindelse er det også interessant at se, at *Hollands* andel i det engelske baconmarked — det

ene år med det andet – kun udgør en tiendedel af Danmarks.

Levende svin går næsten udelukkende til Vesttyskland i en mængde af 150–200.000 om året og hjembringer årligt godt 100 mill. kr. = 6 pct. af svineeksportens værdi.

Æg og fjerkrækød

Disse to produkter udgør, som det fremgår af tabel 31, godt 10 pct. af eksportværdien.

Æg gik for få år siden næsten udelukkende til England. Det marked har engelske landmænd nu helt overtaget, kun 5–10 pct. af vor eksport gik til England i 1959–60 og 61.

Mens vi blev skubbet ud af det engelske marked, fik vi en chance i *Vesttyskland*, og i 1959–60 og 61 er 66 pct. gået dertil.

Tabel 37.

Tysklands produktion og import af æg (mill. stk.).

År	Tysklands		Af importen kom mill. stk. fra			
	produkt.	import	Danmark	Holland	Polen	Andre
1958	6760	4276	1096	2247	210	723
1959	7135	4965	1183	2657	350	775
1960	7895	4768	807	2654	377	930

Man ser, at Vesttyskland importerer godt en trediedel af sit ægforbrug, og at vi har reduceret vor eksport meget i 1960. (Og vi vil gøre det endnu mere i 1961). 1958 leverede vi ca. 25 pct. af Vesttysklands import af æg, i 1960 kun 18 pct. Og Holland leverede i 1960 mere end tre gange så mange æg til Tyskland, som vi gjorde.

Gennem de sidste år har Danmark oparbejdet en meget stor eksport af *fjerkrækød*. Det meste af dette går også til *Vesttyskland*, i 1959–60 og 61 ikke mindre end 80–85 pct.,

Tabel 38.

Vestrysklands import af slagtet fjerkræ (mill. kr.).

År	Ialt	Danmark	Holland	USA	Polen	Andre
1958	306,3	52,6	136,6	17,6	43,1	56,4
1959	455,9	89,9	165,9	85,5	52,6	62,0
1960	610,2	138,1	206,0	148,7	50,3	67,1

hvilket formentlig vil sige, at der har været få chancer andre steder.

Det mest afgørende på dette område er *USAs voldsomme ekspansion*. Den kan blive ødelæggende for os. Og produktionen af kyllingekød kan komme til at betyde en meget alvorlig konkurrence til *andre former* for kød.

Generelt om eksportsituationen kan man sige, at forøgelsen af den danske landbrugsproduktion gennem halvtredserne har været så stor, at en stadig større brøkdel af den har været henvist til at *skulle afsættes* på eksportmarkederne. På disse er der blevet en sådan trængsel, at det, ganske særlig i det sidste år (1960–61), kun har været muligt at sælge til *stærkt faldende* priser. De gode afsætningsmuligheder, vi havde fået mod syd, er blevet stærkt forringet på grund af, at De Seks' fællesskab begynder at virke efter Romtraktatens bestemmelse om, at medlemslandenes egne varer skal have toldlettelser ved indbyrdes handel, og danske varer skal pålægges højere toldafgifter.

Når England nu også går ind i Fællesskabet, kunne dansk landbrug komme i vanskelighed med det meste af sin eksport, hvis vi stod udenfor. *Ingen ansvarlig politiker eller organisationsmand tør tage ansvaret for at bringe dansk landbrug i den situation.*

Det er derfor, Danmark har søgt optagelse i De Seks.

Der er i sjette kapitel gjort rede for *selvforsyningsgraden* for fødevarer inden for det område, som nu går sammen, og der skulle være god plads til Danmarks eksport, som kun udgør 4–5 pct. af Europas forbrug (se tabel 14 a), og der skulle endda være mulighed for produktionsudvidelse, hvis Det udvidede Fællesskab ikke fik tilført varer fra uden for stående lande.

Men det må man regne med, at det *fortsat vil få*. England vil ganske givet blive nødt til i nogen grad at tage sine tidligere leverandører »med indenfor«. Og i den seks år lange overgangsperiode vil de enkelte lande yderligere anstrenge sig for at sikre sig størst mulig del af markedet i ly af sær-aftaler og undtagelsesbestemmelser, og altså øge produktionen.

Et forhold er særlig vanskeligt at vurdere, nemlig hvad der vil ske med *forbruget og produktionen i England*, når man nu der skal have sine, i forhold til De Seks meget lave, fødevarerpriser *løftet op på midteuropæisk højde*. Man må regne med fald i forbruget, altså en noget større selvforsyningsgrad, hvilket så vil føre til *overskudsproduktion og produktionsbegrænsninger*. De produktionsbegrænsninger kan, som det hele ligger, især blive Danmarks problem.

Sammenfattende oversigt

Det er umuligt at forudsige, hvad Det udvidede Fællesskab kan udvikle sig til, og hvad *følgerne* kan blive for dansk landbrug.

I de foregående kapitler er gjort rede for den forventede efterspørgsel og den forventede produktion såvel i Europa som i Verden, for Europas selvforsyningsgrad og samhandel

med den øvrige verden, for dansk landbrugs udvikling, produktion og eksport, for dansk landbrugs betydning for Europas ernæring og for markedernes betydning for dansk landbrug.

Der er mange ubekendte faktorer i det nye, vi står overfor: Højkonjunktorens fortsættelse eller økonomisk stagnation – Strukturændring i Europas landbrug eller fortsat beskyttelse – Kapital til udbygning af landbruget eller til udbygning af industrien – Højt eller lavt prisniveau på fødevarer – Og vil alt dette tilsammen befordre en *liberal udvikling* eller en *protektionistisk, bureaukratisk udvikling*? Hvordan vil det hele blive administreret?

Ingen ved det. Der er ingen erfaringer. Alt er under omformning, og meget vil afhænge af de endnu større ubekendte faktorer i verdens politiske udvikling.

Men skal det foregående – med disse forbehold – trækkes sammen, så kommer man til følgende vurdering:

Smør vil der være nok af inden for De Seks, og man må regne med *tilbagegang i Englands forbrug*, hvis smørprisen der skal stige til samme højde som den, Mitteuropa nu har. Produktionen må sikkert reguleres ved direkte indgreb.

Danmark solgte i 1960 10 pct. af sin smørekseport udenfor Det udvidede Fællesskab.

Æg vil blive *vanskelige* at sælge. Alle lande øger produktionen, og den høje kornpris vil øge produktionsomkostningerne og ægprisen. Det vil bremse forbrugsudvidelsen og gøre det vanskeligt at sælge til konkurrencedygtige priser til lande udenfor Europa.

Danmark solgte i 1960 16 pct. af sin ægekseport udenfor Det udvidede Fællesskab.

Ost er så mange forskellige ting, men det er *protein*. Forbruget kan udvides meget ved *effektivt salgsarbejde*. Produktionsomkostningerne påvirkes ikke meget af kornprisen, og der er store chancer for salg af ost til mange lande.

Danmark solgte i 1960 31 pct. af sin osteeksport udenfor Det udvidede Fællesskab.

Bacon, flæsk og svin vil kunne *afsættes omtrent som nu*. De Seks vil stadig forsyne sig selv, og vi vil være henvist til markedet i England, hvor forbruget af svinekød muligvis vil falde noget, hvis prisen sættes op, så den harmonerer med den planlagte høje kornpris. Vi vil sikkert møde en større konkurrence fra Englands egne landmænd og måske *fra Hollands* – og måske *fra Canadas*. Der kan muligvis blive en chance for at sælge *magert flæsk* i de øvrige fællesmarkedslande. Og der skulle være chancer for at skabe os et *marked for konserver udenfor Europa*.

Danmark solgte i 1960 4 pct. af sin svinekødseksport udenfor Fællesskabet – og 61 pct. af sin kødkonserverseksport.

Slagtet fjerkræ skulle der være *gode muligheder i*. Man forudser stor forbrugsudvidelse både i England og indenfor De Seks, og man regner her med en kraftig imødegåelse overfor udenforstående lande både i form af toldafgifter og variable importafgifter i forhold til forskellen i foderkornprisen på verdensmarkedet og i Fællesskabet.

Danmark solgte i 1960 9 pct. af sin eksport af slagtet fjerkræ uden for Det udvidede Fællesskab.

Kvæg og okse- og kalvekød vil kunne sælges i *betydelig større mængder*. Der ventes stor *stigning i forbruget*, men Danmark må regne med stærk *konkurrence fra Frankrig*, hvis kvægproduktion er inde i en vældig hurtig vækst. Vi

må også regne med konkurrence fra *Argentina* og andre udenforstående lande, som trods toldforskellen vil kunne konkurrence i kraft af deres oksekøds fine kvalitet.

Danmark solgte i 1960 7 pct. af sin kvægekseport og 20 pct. af sin *okse- og kalvekødseksport uden for* Det udvidede Fællesskab.

Niende Kapitel

DANSK LANDBRUG FREMOVER

Dansk landbrug har *mange vanskeligheder*. Udviklingen er gået fødevarereproduktionen imod. Højkonjunkturerne er kommet andre erhverv til gode, og det er svært at være i det erhverv, der har nedgang, mens de fleste andre samtidig har opgang, for tilpasningens nødvendighed viser sig i det erhverv, der reduceres, som *kriseagtige tilstande*.

På lidt *længere sigt* må der være *store chancer* for fødevarereproduktionen. Den kolossale forøgelse af verdens befolkning må betyde, at fødevarereproduktionen også skal forøges kolossalt. Bliver den ikke det, ender det i en katastrofe.

Men på det *korte sigt* må man se den kendsgerning i øjnene, at vi befinder os i et marked, hvor der er for mange fødevarer, og hvor produktionen stiger mere end forbruget.

Man kan let blive enige om, at det er helt urimelig tåbeligt, om man på en tid, hvor mange gode kræfter dog vitterlig sættes ind på at tilrettelægge et europæisk produktionsfællesskab ud fra fornuftige og rationelle synspunkter, om man da kunne tillade sig at ødelægge Europas mest effektive »spisekammer«.

Så galt går det nok ikke. Men det er heller ikke realistisk at tro, at den hidtidige europæiske landbrugspolitik vil blive ændret radikalt til vor fordel. Det ville skabe meget svære kriseproblemer for de store landbrugsbefolkninger, som findes i de enkelte lande. Men vi kan forvente, at de store befolkningsforskydninger, som den industrielle højkonjunktur sætter fart i, gradvis ændrer situationen til fordel for os.

Den fortsatte udvikling vil nok forløbe ret roligt, og en *tilpasning* vil tvinge sig igennem under skiftende prisvilkår for erhvervet.

I øjeblikket må man konstatere, at landbrugerne i Danmark er kommet bagefter andre borgere med hensyn til indtægtsniveau. Når 85 pct. af samtlige landmandsfamilier ligger *under pristalsfamilien* i indtægt, føles kårene *trange*, så meget desto mere, som landmandsfamilien ikke kan tillade sig at bruge den beskedne indtægt, når den får den. En betydelig del skal investeres i ejendommen som forbedringer, og gælden skal afdrages.

Selv om vi kommer med i De Seks, må man regne med, at hovedproblemet for landmændene fortsat vil blive at få en *rimelig betaling* for deres arbejde. Om det vil lykkes, vil også fremover i høj grad afhænge af dansk landbrugs dygtighed, af landbrugspolitikkerne og dansk politik i det hele taget.

Hidtil har landbruget skaffet sig større indtægter ved at *øge produktionen*. Den vej er *usikker* i 1962. En øget produktion til eksport kan godt på visse markeder give en så stor prissænkning, at eksporten bringer færre penge hjem, og på andre markeder kan den forøgede varemængde måske slet ikke afsættes, fordi vi har mængdeaftaler eller mødes med fuldstændigt importstop.

Hvad kan der så gøres?

Der er i de senere år fremsat mange forslag til ad politisk, driftsmæssig og reguleringsmæssig vej at løse landbrugsproblemer. Forslagene kan samles i to hovedgrupper:

- A. Forslag til foranstaltninger, der skulle kunne hæve indtægterne.

B. Forslag til foranstaltninger, der skulle kunne sænke omkostningerne.

A. *Foranstaltninger, der skulle kunne hæve indtægterne*

- 1) Begrænsning af vor eksport for at fremtvinge knaphedsprisstigning.
- 2) Fastsættelse af så høje priser på hjemmemarkedet, at de giver kompensation for lave eksportpriser.
- 3) Statens overtagelse af hele landbrugsproduktionen til en af landbruget udregnet og af monopoltilsynet godkendt produktionspris.
- 4) Ændringer af kronekursen.
- 5) Direkte statstilskud.

1) *Begrænsning af eksporten*

Når et marked er overfyldt, og priserne falder, er det en nærliggende tanke, at man burde begrænse eksporten til det marked. Det forekommer umiddelbart fornuftigt, især hvis man har fået den opfattelse, at det er Danmark, der behersker verdens fødevaremarked. Det er der en del, der har, og for dem er det en let løsning af det danske landbrugs problem bare at begrænse eksporten – sådan rent foreløbigt – så stiger priserne.

Det ville være en meget *uheldig vej* for os at slå ind på godvilligt. Den kunne føre til en katastrofal situation for dansk landbrug. Måske kunne en pludselig formindskelse af eksporten af en vare give en mindre prisstigning, men »hullet« ville meget hurtigt blive fyldt ud af andre eksportører, som ville fryde sig over en sådan *fejldisposition* fra dansk side. Danmark ville hurtigt være lukket ude af fødevaremarkedet.

Danmarks eksportmængde betyder ikke så voldsom meget i forhold til Europas forbrug – som beskrevet i tredje kapitel – kun 4–5 procent. Det er *vor svaghed*. Vi er på de fleste markeder marginalleverandører til en meget stor hjemmeproduktion, og der er på alle vareområder – undtagen bacon – større internationale leverandører end Danmark, og generelt er der *få købere* til de helt store produktioner.

I ottende kapitel findes en oversigt over vore vigtigste varers vigtigste markeder. Tallene vidner om, at udviklingen ikke just opfordrer til *frivillig tilbagetrækning*.

Vi er meget hårdt trængt på *levekvægsmarkedet*, på *kødmarkedet* – både for kalve og kyllinger, – på *ægmarkedet* og ganske særlig på *smørmarkedet*. – Det kan i denne forbindelse være os ligegyldigt, om presset er fremkaldt »kunstigt« eller naturligt, det er nok at gøre sig helt klart, at andre står med masser af varer, som de er parate til at »læsse af«, hvor den bedste chance viser sig.

Med hensyn til *bacon* er vi i hård konkurrence med Englands egne svineproducenter, og hvis vi ikke passer på markedet der, tager de det selv. Og der kan flere steder i verden laves masseproduktion. Det kræver bare *korn*, *protein* og *dygtighed*. Verden har masser af korn og protein, og der er i dag flere end danskerne, der kan opdrætte gode baconsvin.

Det ville være ødelæggende for dansk landbrug, om vi ikke af al magt bestræbte os for at *holde og udvide* vor plads på eksportmarkederne. Vi kan ikke hæve priserne ved énsidigt at formindske eksporten, uden at vi giver vore konkurrenter større fordele, end vi giver os selv.

Danmark har jo gjort nogle erfaringer på dette område, f. eks. da vi for nogle år siden lagrede smør, mens andre forøgede deres eksport af smør.

Kornordning

I denne forbindelse skal der fremføres nogle synspunkter vedrørende produktionsbegrænsning via en kornordning.

Mange danske landmænd er kommet til det standpunkt, at alle vore landbrugsproblemer kan klares, hvis man forbyder kornimporten og lovmæssigt ansætter en høj pris på korn.

Først må man se rent *historisk* på den sag. Da danske landmænd for to-tre menneskealdre siden stod over for svære afsætningsproblemer, reddede de situationen ved at gøre det modsatte af, hvad andre europæiske landmænd gjorde. De tog kornet og kom ind i den store omstilling, som gav Danmarks bønder en enestående udvikling.

På vort øjeblikkelige stadi i Europas landbrugshistorie bør man give sig tid til at lægge mærke til, at det skridt, Danmark tog dengang, gav et fra alle sider set *bedre resultat* for Danmark og for dansk landbrug end de andre landes protektionistiske skridt gav dem.

Vort skridt nu kan føre til et afgørende brud med en god fortid. Måske må vi nu godtage et ikke konkurrencedygtigt midteuropæisk landbrugs system og anlægge et så højt prisniveau, at udenforstående lande trods en told på 18–20 pct. kan konkurrere i Fællesskabet. Deres varer kan holdes ude af Europa ved, at Fællesskabet benytter sig af minimalprissystemet. *Men vi kan ikke forhindre, at de tager de markeder, der dukker op uden for Europa.*

Dygtige producenter derude kan få en chance svarende til den, Danmark fik i England i forrige århundredes slutning, hvis vi nu uden videre går ind for den traditionelle midteuropæiske protektionistiske fremgangsmåde.

For det andet må vi gøre os klart, at Danmark *ikke har store muligheder* for at føre en *aktiv kornpolitik*, når vor egen kornmængde udgør 4,8 promille af verdens korn. Vor nuværende import, der over en årrække har beløbet sig til ca. 1/2 mill. tons årligt, udgør ca. 10 pct. af vort kornforbrug. Det vil sige, at vi meget let kan blive *selvforsynende* med korn, når kornprisen hæves, og når det er så svært at få kærne passet. Da vi vel ikke regner med igen at blive eksportører af korn, vil det blive dem, der skal omsætte kornet til husdyrprodukter, der kommer i »klemme« i den ordening.

Argumentet på dette sted er, at så bliver der jo produceret færre husdyrprodukter, og så stiger de i pris. Det første kommer måske til at passe, men det må bemærkes, at det bliver en hård medfart for dem, der hidtil har holdt en vigtig produktion i gang. Men den anden påstandsrigtighed er der grund til at tvivle på. Man venter netop her, at en ensidig begrænsning af Danmarks eksport skal fremkalde en *knaphedsstigning* på verdensmarkedet, og at vi skulle høste fordelene heraf. Sandsynligheden for at denne forventning skulle gå i opfyldelse er som lige omtalt *meget ringe*.

For *svineproduktionen* kan påstanden måske være rigtig i en kortere eller længere periode. Men man må huske på, at 99 pct. af det korn, der handles internationalt, går andre steder hen, og meget af det bliver hos andre landes land-

mænd eller landbrugs»fabrikanter« til svin, æg og kyllinger. Hvis korn ude i verden bliver vanskeligt at sælge til rimelige priser, kan Danmark blive helt *overflødig* indenfor husdyrproduktionens område. Der findes allerede eksempler på, at store internationale kornfirmaer i USA selv går ind i »forædlingen« og opretter kylling- og ægfabrikker. Danske landmænd bør gøre sig helt klart, at der kan lægges svinefabrikker *andre steder* i verden end i Danmark.

2) Hjemmemarkedspriser

Ingen kan principielt indvende noget imod, at landmændene beregner en *produktionspris* på deres varer, og heller ikke imod, at de forlanger at *få den pris*, hvor det er muligt. Alle *andre* producenter regner deres produktionsomkostninger ud og lægger dertil en efter deres mening rimelig fortjeneste og sælger så varerne – *hvis de kan*. Landbruget har selvfølgelig enhver ret til at søge at følge de samme veje i den udstrækning, det kan forsvares ud fra princippet om *godt købmandsskab*.

Fremover vil der måske ikke være så stor forskel på landbrugets og de andre erhvervs muligheder med hensyn til prisansættelser.

Dansk *industri* vil også blive nødt til at tage hensyn ikke blot til egen, men også til konkurrenternes omkostningshøjde. Hvis andre kan producere den samme vare – eller en erstatningsvare – mere rationelt og billigere, kan det godt mindske dansk hjemmeindustris muligheder for at benytte sig af ovennævnte lidt skematiske form for hjemmemarkedsprisberegning.

En for kraftig brug af høje hjemmemarkedspriser indebærer en risiko for *uheldige bivirkninger*.

For landbrugsvarernes vedkommende kan man for det første ængstes for, at forbruget på hjemmemarkedet bliver mindre. Det betyder nu nok ikke så meget. De priser, det drejer sig om her i landet, er stadig meget lave sammenlignet med vore nabolandes fødevarerpriser, og den moderne forbruger, som kun ofrer 25–30 pct. af sine indtægter på køb af mad, lægger næppe mærke til prisen, når hun eller han »tager hjem«, hvad de skal bruge. Forbruget går næppe nedad, men det bliver lagt fast på et ret lavt niveau, og man udelukker muligheden for at lade hjemmemarkedet aflaste eksportmarkedet i en kritisk periode, hvor varerne hober sig op. Og et lager af varer eller en overfyldning af markedet kan betyde, at de to trediedele af produktionen, som skal eksporteres, giver så meget mindre hjem, at hele hjemmemarkedsordningen bliver illusorisk.

For det andet kan en hjemmemarkedsordning blive *vanskelig at administrere*. Der er mange producenter og mange mellemlid, og der kan komme mange »sideveje« fra ægproducenterne og kødproducenterne til forbrugerne. Det bliver svært at lave en kødordning »vandtæt«.

For det tredje vil Danmark stå med svage argumenter, hvis vi anklager andre lande for *dumping*, når vi selv oprettholder to forskellige prisniveauer for samme vare, en højere på hjemmemarkedet og en lavere på eksportmarkederne.

Og for det fjerde kommer forhøjede priser altid i nogen grad tilbage som *ekstra omkostningsstigning* til eksport erhvervene på grund af den automatiske lønregulering.

Der er en tendens til, at man indenfor landbruget over-

vurderer hjemmemarkedspriserne muligheder for at give større indtægter. Det er jo mindre end en trediedel af produktionen, der sælges herhjemme. Det betyder, at en prisforhøjelse på 1 kr. pr. kg solgt herhjemme giver ca. 30 øre mere pr. produceret kg minus det, der går til administrationen.

Hvis man går så vidt i sine forventninger og krav, at man ønsker compensation for lave eksportpriser over hjemme-forbruget, kan princippet i høj grad diskuteres. Så må det komme ind under begrebet dumping, fordi det i virkeligheden ville betyde, at danske forbrugere blev tvunget til at betale et *tilskud til eksporten*, altså til importlandenes forbrugere. Det er ureel handel, som harmer danske landmænd, når andre *handler* på den måde.

Det måtte også harme danske fødevarerforbrugere, om de skulle betale for, at andre kunne få billigere mad, end de selv fik. Det gør ingen forbrugere med glæde, heller ikke de franske skatteydere, der i perioder betaler tilskud til Englands smørforbrugere.

3) *Statens overtagelse af hele produktionen*

Dette system er nærmest en videreførelse af det lige omtalte, og det er almindeligt i mange lande, dog næppe i noget land, hvor blot en væsentlig del af produktionen *skal* eksporteres. Systemet findes anvendeligt i lande, der skal importere en betydelig del af deres fødevarer. Man stopper for importen og lader landets egne landmænd producere, så godt de kan, og lader forbrugerne betale, hvad prisgarantien koster samfundet. Om det *samfundsmæssige*

underskud så betales i form af skat – som i England – eller som i andre lande i selve vareprisen, kan være producenten det samme.

Men når man på den måde sætter hele den naturlige pris- og produktionsregulerende mekanisme ud af kraft, sker der let det, at man må *regulere på anden måde*, idet prisansættelsen fører til overproduktion. Det viser sig i praksis temmelig svært at få priserne i indbyrdes balance, og den produktion, som giver stor fortjeneste, eller er lettest og sikrest, kaster alle sig over, og så ophobes der *overskudslag*.

I *rige industrilande*, hvor disse lagre nationaløkonomisk trods alt spiller en ringe rolle, kan lagrene rådne, destrueres eller kastes ind i et fødevaremarked uden hensyn til prisen, i hvert fald for en tid, men så må der gribes ind, og produktionen må reguleres. Det kender amerikanske hvedeavlere noget til, og det kender østdanske sukkerroeavlere noget til. Sådant et system er også bedst for dem, som er »indenfor«.

I *Danmark* er der på forhånd stort »overskud« af alle varer. Skulle staten overtage dem alle til priser, landbruget fandt »tilfredsstillende«, ville det blive nødvendigt med *mængdereguleringer* for alle produktionsområder.

Det bliver næppe politisk muligt at lave en sådan ordning. Men landbruget ville også ved den *overgive sin administrationsret* og sin *selvstændighed* til en regering, der beherskes af et ikke særlig landbrugsvenligt flertal.

Man kan heller ikke forvente, at *danske skatteydere* vil betale »tilskud« til *importlandenes forbrugere* i det omfang, det ville komme til at dreje sig om for Danmarks vedkommende. Hvis et sådant system skulle indføres her i landet, måtte produktionen *reguleres meget stærkt ned*.

Når man i andre lande kan lave den slags eksport»handel«, er det jo, fordi det overskud, der går ud som dumpingeksport, kun udgør en meget ringe del af det pågældende lands totale produktion og eksport. Det ville få helt anderledes kolossale følger for Danmarks økonomi, om den danske landbrugs-eksport på tilsvarende måde skulle »have penge med ud af landet«. Den udgør over to trediedele af landbrugsproduktionen og ca. halvdelen af vor totale eksport.

Det er også en kendsgerning, at sådanne produktions- og afsætningssystemer giver mange fremtrædende politikere og økonomer – i de lande, der benytter dem – mareridt. Ret hurtigt efter, at den retningsvisende og produktionsregulerende prisdannelse er sat ud af kraft, finder de ledende sig *magtesløse overfor en usund udvikling*. – Deres magtesløshed er så meget større, fordi de af organisationshensyn og politiske grunde ofte ikke kan beskrive og forklare forholdene helt nøgternt, eller komme med de vigtigste og mest effektive forslag til genindførelse af mere sunde forhold.

(I Sovjet er man gået bort fra direkte mængderegulering over til indirekte regulering med variable prisansættelser. Hvis der produceres for meget af en vare, sænkes prisen. Hvis man ønsker større produktion af en bestemt vare, hæves prisen. Det system virker mere tiltalende og liberalt på russiske kollektivbrugsbønder end den direkte produktionsregulering).

4) *Ændring af kronekursen*

Muligheden for at forbedre landbrugets kår ved at *forhøje kurserne* på udenlandsk valuta har ofte været diskuteret i landbokredse både i 1930-erne og i efterkrigstiden.

Her kan det være nyttigt at slå fast, at der ikke findes nogen bestemt kurs på udenlandsk valuta, som er den eneste rigtige eller retfærdige. Det må være et *politisk problem*, hvor højt kursen skal fastsættes. Det er dog *ikke udelukkende et dansk problem*. Vi har til Den internationale Valutafond, som Danmark er medlem af, anmeldt vor nuværende kroneværdi, og ændringer heri kræver samtykke fra fonden. Yderligere vil en dansk indtræden i Det europæiske Fællesmarked medføre, at spørgsmålet om vore valutakurser også bliver et anliggende af fælles interesse for medlemsstaterne i Fællesmarkedet, således at ændringer i kurserne i praksis vil kræve tilslutning fra Fællesmarkedets øverste organer.

Formentlig vil hverken Valutafonden eller Fællesmarkedet modsætte sig en ændring af valutakursen, hvis den danske regering foreslår det, såfremt en sådan ændring er motiveret ved *manglende balance* på den danske udenrigsomsætning. Efterspørgslen efter udenlandsk valuta stammer jo fra vore udgifter til import, rejser i udlandet, renter m. v., medens udbudet af valuta kommer fra eksporten, skibsfarten, turismen etc. Hvis der er underskud på betalingsbalancen, vil en forhøjelse af prisen på udenlandsk valuta ofte være egnet til at bringe balance tilveje igen, og fra et internationalt synspunkt kan der næppe rejses afgørende indvendinger mod en tilpasning af kurserne, der er påkrævet af hensyn til betalingsbalancens ligevægt.

Derimod bliver det vanskeligere at få tilladelse til kursændringer, hvis disse i første række er et *middel til at ændre indkomstforholdene* inden for landets grænser i en situation, hvor selve betalingsbalancen udadtil ikke gør et sådant indgreb nødvendigt. Der har f. eks. i perioden 1955–61 ikke på

noget tidspunkt været sådanne vanskeligheder med betalingsbalancen, at en forhøjelse af valutakurserne kunne motiveres på denne måde. Det var derimod tilfældet i 1930-erne, da betalingsbalancens ligevægt kun blev opretholdt i kraft af en importregulering. En kronesækning var derfor lettere at forsvare dengang, end den ville have været i de senere år.

Imidlertid kan den situation ikke udelukkes, at der en gang i *fremtiden* opstår *betalingsbalance-vanskeligheder* delvis som følge af *en alvorlig afsætningskrise for landbruget*. I en sådan situation kunne en *forhøjelse af valutakursen tænkes anvendt*.

Sættes kurserne på alle udenlandske valutaer f. eks. 25 pct. i vejret, (hvilket er ensbetydende med, at kronens internationale værdi forringes med 20 pct.), bliver den umiddelbare virkning, at eksportvarernes kronepriser stiger med 25 pct. Det samme gælder importvarerne. Da landbruget har et meget stort årligt eksportoverskud, og da hjemmemarkedspriserne for landbrugsvarer vil stige sammen med eksportpriserne (bortset fra det tilfælde, hvor de i forvejen ligger højere end disse), bliver resultatet en mærkbar stigning i landbrugets indkomst både brutto og netto.

På *lidt længere* sigt vil en del af fordelene herved dog *atter gå tabt*. Devalueringen vil medføre en *stigning i prisniveauet* og dermed også i de pristalsregulerede lønninger, således at landbrugets omkostninger på hjemmemarkedet vil gå i vejret. I hvert fald over en årrække vil dog en større eller mindre andel af indkomststigningen blive bevaret. Navnlig vil de landbrugere, der har forholdsvis stor gæld, have fordel af den inflation, som devalueringen fører med sig, medens indehaverne af obligationer vil komme til at betale en

væsentlig del af »gildet« gennem forringelsen af deres formuers og renteindtægters købekraft.

Det kan således ikke benægtes, at der kan skaffes landbruget fordele gennem en forhøjelse af valutakurserne, men metoden lader sig kun anvende med lange mellemrum. Erfaringerne fra mange lande viser, at hyppige ændringer af valutakurserne kan føre ud i en *kraftig inflation*. Det er heller ikke tilrådeligt at overlade kursfastsættelsen til valuta-markedets frie kræfter. I så fald bliver kursen et let bytte for international spekulation, og en sådan politik er næppe heller forenelig med vore forpligtelser overfor Den internationale Valutafond.

Som konklusion kan det fastslås, at en ændring af valutakursen først og fremmest må være motiveret af *hensynet til betalingsbalancens ligevægt* og ikke kan bruges alene som et middel i landbrugspolitikken. Men hvis vi i de nærmeste år kommer ud for alvorlige valutavanskeligheder, kunne man godt tænke sig metoden anvendt f. eks. i forbindelse med sikringen af dansk erhvervslivs *internationale konkurrenceevne* ved vor indtræden i Det europæiske Fællesmarked. I så henseende kan henvises til, at *Frankrig* devaluerede med særdeles gode resultater i december 1958, umiddelbart før Fællesmarkedets første toldnedsættelser trådte i kraft ved nytår 1959. I en sådan situation vil en devaluering dog sikkert i mindst ligeså høj grad være i industriens som i landbrugets interesse.

5) *Direkte statstilskud*

Den vej er Danmark nu slået ind på. Det er principielt en meget kedelig vej, for det er generende at skulle modtage

»hjælp«. Og der kan om den form for indtægt formes ned-sættende vendinger, som er vanskelige at tilbagevise på tilstrækkelig overbevisende måde.

Men tilskud til landbruget kan blive nødvendige som en *nødløsning* i en overgangstid.

Hvis det øvrige samfund gennem organisationsmæssig og politisk magt og ved indgreb i en naturlig udvikling ændrer denne på en sådan måde, at vort hovedeksporterhverv *proletariseres*, foreligger der en situation, der er alvorlig både for den enkelte landmand og for samfundet, og så må man gribe til *ekstraordinære handlinger*.

Hidtil har *dansk industri* fået betydelige »tilskud« i form af *toldbeskyttelse*, hvilket jo er ensbetydende med kunstigt forhøjede hjemmemarkedspriser, og andre erhverv har via organisationsmagt eller på grund af en særlig stilling været med til at løfte vort omkostningsniveau *ud af naturligt leje*. Det er f. eks. sket indenfor byggefagene, hvor man takket være det »naturlige monopol« har kunnet tjene stadig mere, selvom man arbejder mindre og fortsætter med urationelle arbejdsmetoder. Det betyder dyre bygninger – og så dyre boliger, at det har været nødvendigt at give statstilskud til at bo. Alle de forskellige beskyttelser inden for produktion, handel og administration må ende som en *byrde på eksporterhvervene*. Bliver den byrde så stor, at eksporterhvervene proletariseres i en sådan grad, at de *ingen tilgang* får hverken af arbejdskraft eller kapital, så er det en katastrofe for flere end erhvervet selv. De beskyttede erhverv vil derefter også komme i vanskeligheder, og så må *de* ud i tilpasningsproblemer.

Et samfund kan i den situation blive nødt til at gøre noget ekstraordinært for at opretholde et betydeligt eksporterhverv, og også et selvhjulpet erhverv kan *blive nødt til* at modtage tilskud – kompensation for de indenlandsk bestemte omkostningsstigninger.

Et eksporterhverv kan – ser man nu – også komme ud for så ekstraordinære afsætningsvanskeligheder, at man ud fra almindelig anerkendte velfærdsprincipper må hjælpe erhvervet og dets udøvere til *at overleve*.

Dansk landbrugs situation er i 1961 så alvorlig, at det er blevet nødvendigt at benytte tilskudsvejen. Det er bittert for et så effektivt erhverv som dansk landbrug. Vi må undgå og bevidst arbejde imod at de direkte statstilskud bliver *permanente*. Men subsidier har den art! Engang givet – og det viser sig i de fleste tilfælde, at de er umulige at blive af med. Erfaringerne i andre lande opfordrer bestemt *ikke til efterfølgelse*. Målet, ligestilling med andre erhverv, er ikke nået noget sted, og når først subsidier og privilegier har bundfældet sig i højere ejendomspriser, jordpriser, fejlinvesteringer o. s. v., så føles det som en økonomisk grusomhed at få forholdene saneret. Derfor bliver de det ikke rundt om i Europa, selv om de fleste økonomer er parate til at indrømme, at udviklingen har taget en meningsløs retning. Også her må andres erfaringer være os en *advarsel*.

De tilskud, det kan blive nødvendigt at give til landbruget, må af flere grunde gives som *tilskud til rationaliseringer* og til de omlægninger, tiden og udviklingen kræver, altså især til en sænkning af omkostningerne – til en *billiggørelse* af produktionen.

B. Foranstaltninger, der skulle kunne sænke omkostningerne

Generelt kan man fastslå, at enhver form for ekstra prishævning ad kunstig vej altid vil få tendens til at falde tilbage som ny omkostningsstigning, ofte endda flerfoldigt. Derfor ville det være at foretrække, om man kunne formindske omkostningerne.

Hvilke muligheder er der?

- 1) Fjernelse af landbrugets særbyrder.
- 2) Forøgelse af produktiviteten.
  - a. større brug
  - b. mere kapital og lavere rente
  - c. intensivering af forskningsarbejdet
  - d. bedre uddannelse
- 3) A jourføring af andelsvirksomhederne.

1) Fjernelse af landbrugets særbyrder

Det er naturligt, når man skal pege på formindskelser af landbrugets omkostninger, at pege på *ejendomsskatter, afgifter og særlige forpligtelser*.

Det forekommer molboagtigt at opkræve 280 mill. kr. i en speciel erhvervsskat og derefter give samme erhverv et statstilskud på 425 mill. kr.

Det var vel mere logisk, om kun de 145 mill., der blev tilbage, efter at skatterne var trukket fra (sådan gik det jo faktisk til ude i kommunerne) var blevet kaldt tilskud.

Når det ikke skete, var det nok, fordi det ikke er så enkelt lige med et pennestrøg at fjerne alle ejendomsskatter, hverken principielt eller i praksis. Hvem skal betale dette beløb? Og hvilke krav kan andre folkegrupper finde på at stille? Og til landbrugerne selv i sognerådene kommer spørgsmålet

om kommuneskatternes nye påligning. Godt to trediedele af ejendomsskatten er kommuneskat.

Den samlede ejendomsskat her i landet har i de sidste 10 år været:

Tabel 39.

	På landbrugs- ejendomme mill. kr.	På andre ejendomme mill. kr.	Ialt mill. kr.	Skat på landbrugs- ejendomme i pct. af samtlige ejendomsskatter
1949-50	157	172	329	48
1950-51	161	180	341	47
1951-52	176	221	397	44
1952-53	196	234	430	46
1953-54	212	249	461	46
1954-55	220	235	455	48
1955-56	228	257	485	47
1956-57	248	291	539	46
1957-58	278	326	604	46
1958-59	264	338	602	44
1959-60	269	414	683	39

Landbruget betalte i 1959-60 39 pct. af samtlige ejendomsskatter, ca. 270 mill. kr. Det svarer til 90 kr. pr. ha i gennemsnit og udgør 4 pct. af landbrugets driftsomkostninger. Som det fremgår af tabel 15 har ejendomsskatterne gennemsnitlig de sidste 20 år været 4 pct. af samtlige udgifter, i trediverne var de 6 pct.

Af de 270 mill. kr. opkræves ca. 80 mill. kr. af amterne, resten 190 mill. kr. opkræves af kommunerne.

Landbruget var faktisk pålignet godt 100 mill. kr. i amtsstueskat, men ifølge en lov om konjunkturregulering af landbrugets amtsstueskatter efter landbrugets forrentningsprocent ydede staten et tilskud, så der kun blev opkrævet 80 mill. kr. I indeværende år er halvdelen af amtsskatterne forlods overført til sognekommunernes budget og statens ydelse

efter forrentningsprocent er stadig den samme, hvorefter der opkræves ca. 40 mill. kr. hos landbruget, svarende til 12–14 kr. pr. ha.

Amtskommunerne opkræver skatter fortrinsvis til betaling af amtsveje, amtssygehuse og til landsbyskolerne. Tilsvarende opkræver bykommunerne skatter til betaling af kommunehospitaler, kommuneskoler og til byernes gader og veje.

Hvis det nugældende betalingsprincip ændres sådan, at staten skal betale *amtets udgifter* til disse goder, må man vel anse det for rimeligt, at *bykommunerne* rejser krav om *tilsvarende ordning*, således at alle disse goder overalt skal betales via statskatten over indtægterne. Landkommunerne vil næppe kunne tjene på en sådan omlægning. Byernes gadesaneringer og udbygningen af byernes skole- og hospitalsvæsen vil kræve forholdsvis store investeringer i de kommende år. Det er nok økonomisk fordelagtigt for landboerne at blive holdt udenfor det.

Vedrørende landkommunernes ejendomsskat er der foreslået, at staten skal overtage den del af kommuneudgifterne, som i dag udskrives på fast ejendom. Det er næppe klogt at stille et sådant krav, hvis man ønsker det *kommunale selvstyre bevaret*. Hvis staten skal overtage kommunens udgifter, vil det nok betyde endnu mere iblanding, regulering og tilsyn; og offentlige udgifter er aldrig blevet mindre af, at fjerne embedsmænd får overladt deres administration. Det vil nok blive det billigste at bevare det kommunale selvstyre, og så må kommunernes borgere i fællesskab bære byrderne.

Hvis udskrivning af skat på fast ejendom falder bort, skal den vel falde bort på al fast ejendom, og hele kommunebudgettet skal fordeles på indtægterne. Det vil betyde let-

telse for en hel del landmænd, men det vil ganske givet blive en større skattebyrde for andre landmænd, især de yngre, som skal afdrage en stor gæld. De må »møde« med en stor indtægt, og de kan på grund af de store afdrag ikke foretage afskrivningsberettigede investeringer og henlæggelser i investeringsfond eller foretage skattefri opsparinger og forsikringer.

Alle har ganske vist mulighed for at foretage afskrivninger på maskiner og avlsbygninger, så de på den måde i nogen grad afbalancerer afdragene, men hvis ejendomsskatterne skal udskrives over indkomsterne, bør der samtidig genindføres *skattelettelse for nyetablerede*, for ellers vil skatte-reformen i for høj grad komme de ældre og de mindre dygtige til gode og de unge og de dygtige til skade. Og det er en uheldig udvikling.

Ejendomsskatterne bør af principielle grunde bort, fordi de er en særbyrde – eller i det mindste må de fixeres som en fast prioritet i ejendommen. Det er umoralsk, at et flertal i et sogneråd kan vedtage store nye kommuneudgifter og derefter lade et mindretal betale 30–40–50 pct. af disse uanset de pågældendes indtægter. Det system må ændres. Men lettelsen af denne byrde kan give mange landmænd en overraskende lille gevinst – og den kan godt blive negativ for en hel del.

Man må heller ikke se bort fra, at andre borgeres højere skatter indregnes i pristallet, hvorved de kommer tilbage til eksporterhvervene som øgede omkostninger. Det er i sig selv en urimelighed, at store grupper på den måde kan være ligeglade med, hvor høje skatterne er – jo flere goder man får det offentlige til at betale for sig over skatterne, desto højere

løn skal man have. *Det er en fantastisk bestemmelse!* Men da flertallet nyder godt af den bestemmelse, er det lidet sandsynligt, at den bliver ændret, og derfor må der også tages hensyn til den i overvejelserne af omlægning af kommuneskatterne.

For så vidt en lettelse i ejendomsskatterne opvejes af en *forhøjelse af samme ejers indkomstskat*, bliver der ingen »fortjeneste« at kapitalisere ved en efterfølgende ejendoms-handel. Men hvis fjernelsen af ejendomsskatterne virkelig skulle blive en omkostningsformindskelse – og det er jo begrundelsen for deres fjernelse – så kan man også regne med en *kapitalisering* af denne lettelse. Den er en »engangsforanstaltning«, som kan hjælpe de nuværende ejere i en akut, økonomisk vanskelig situation. Den vil næppe hjælpe dem, der skal ud at købe en ejendom.

Ud over ejendomsskatterne er der *andre særbyrder*, som bør fjernes fra landbruget. Man kan f. eks. nævne oprens-ningspligten af vandløb. Jo dyrere arbejdskraften på lan-det bliver, desto større byrde bliver en sådan pligt. Og i jo højere grad vandløbene bliver afløb for byernes spildevand, desto mere urimelig bliver den. Det betyder, at stadig færre arbejder gratis for stadig flere. Med byernes spildevand tilføres vandløbene flere plantenæringsstoffer, så der bliver en langt større plantemasse at fjerne, og det giver en større risiko for tilstopning og oversvømmelser, og der må renses hyppigere, end hvis det kun drejede sig om »naturligt« vand.

Pligten til at holde vandløb åbne må kunne sidestilles med pligten til at holde vejene ryddet for sne. Den byrde er blevet fordelt på alle borgerne. Det er en rimelig og

retfærdig ordning, som må videreføres, til man får fjernet alle levn fra gammel tid, da alle var lige engageret i den slags byrder, fordi alle var bønder.

2) *Forøgelse af produktiviteten.*

Den vej kender dansk landbrug. Den slog erhvervet ind på i slutningen af forrige århundrede, og den førte til store resultater.

Dansk landbrug havde store muligheder for at øge produktiviteten. Under landboreformerne omkring 1800 blev Danmarks *jordproblem* løst på en meget heldig måde. Danmark har en god jordfordeling og ejendomsplacering. På det grundlag skabte dansk landbrug sin store produktivitet og sin store konkurrenceevne, og produktiviteten er årsag til, at dansk landbrug overhovedet har kunnet eksistere, og at danske landbrugere har haft bedre økonomiske resultater end de fleste andre europæiske landes landbrugere har haft – trods disses subsidier og privilegier.

Produktivitetsforbedringer har hidtil været ensbetydende med produktionsudvidelser.

I 1962 står vi i den situation, at vi kan forbedre produktiviteten *uden at udvide produktionen*. Vi bliver stadig færre i landbruget. Hidtil er det især ungdommen, der er gået til andre erhverv. Nu forlader også husmændene i stort tal erhvervet. Det er sandsynligt, at den danske landbrugsbefolkning i 1970 er nede på 10 pct. af den samlede befolkning. Hvis man holder samme produktion med den halve landbrugsbefolkning, betyder det en fordobling af produktiviteten.

En så voldsom udvikling er på flere måder uhyggelig. Men hvis byerhvervenes højkonjunktur fortsætter, er landbrugets vej nok stukket ud noget nær i den retning. – Og den vil blive fulgt, hvis der kan skaffes *kapital til omlægningen*. Det igen vil afhænge af prisudviklingen på eksportvarerne og af den politik, regeringen og landbruget slår ind på.

a. *Større brug.*

Generelt kan det fastslås, at produktiviteten bør øges på den måde, at man standser udstykningen og tillader sammenlægning af alle brug, *der er for små til, at en familie kan leve af dem.*

De unge, som kan tænke sig at gå ind til landbruget, må stilles en ejendom i udsigt af en sådan størrelse, at den – efter en rimelig forsyning med tekniske hjælpemidler – giver *fuld beskæftigelse* til en dygtig familie. Ellers søger de dygtigste af landbrugets unge sig en anden arbejdsplads.

Allerede nu er tilgangen så beskeden, at det bliver nødvendigt i nogen grad at sammenlægge jorden for overhovedet at få den dyrket. Det kan vist ses i ethvert sogn på landet.

Derfor bør *landbrugsforpligtelsen* ophæves for alle brug under en vis størrelse, f. eks. under 5 ha. Det vil betyde, at 37.584 ejendomme med 108.000 ha bliver fritaget. Det vil sige 19,2 pct. af ejendommene og 3,5 pct. af arealet.

Hvis man udstrakte fritagelsen til at gælde alle brug med under 10.000 kr. grundværdi (efter 1956-vurderingen) ville det betyde, at 70.750 ejendomme med 507.000 ha blev fritaget – eller 36 pct. af ejendommene og 15 pct. af arealet.

I en ny lov om disse forhold bør der sikkert indføjes en bestemmelse om, at det nye brugs samlede areal ikke må komme over en vis størrelse, eller at jorden ikke må lægges ind til brug over en vis størrelse – f. eks. 50 ha eller 65.000 kr. grundværdi.

Et så voldsomt brud med et halvt århundredes jordlovgivning er forårsaget af en lige så voldsom ændring i samfundets og landbrugets struktur. Ingen kunne i 1899 eller 1919 se, at en sådan udvikling ville komme.

Den tekniske udvikling har *ændret samfundet totalt*. I dag må man organisere landbrugsbedrifterne ud fra det hensyn, at arbejdskraften og kapitalen udnyttes bedst muligt, ellers bliver det økonomiske resultat for dårligt. God udnyttelse af arbejdskraft og kapital falder sammen. Når man er velforsynet med *tekniske hjælpemidler* på en passende stor ejendom, kan en mand overkomme en stor produktion pr. dag og pr. år. Får man en alsidig maskinpark på et lille brug, bliver ejeren delvis overflødig og må ud på en anden arbejdsplads, maskinerne bliver udnyttet for lidt i forhold til deres pris, og det økonomiske resultat i selve bedriften bliver dårligt.

Problemet kan løses delvis ved at holde maskinerne i *fællesskab*. Men det vil især give et godt økonomisk resultat i de brug, der før mekaniseringen var for store til, at en mand kunne passe dem. De brug, der i tyverne og trediverne var passende store familiebrug, vil også under fællesmekaniseringen blive for små. Mange af disse kan gøres større gennem en *specialisering*; men det vil kræve store udvidelser af bygningerne, hvis specialiseringen bliver på husdyrholdets område, fjerkræ, svin, malkekøer.

Selve omlægningen vil finde sin form, når jordlovene bringes i overensstemmelse med nutidens forhold, men den vil kræve en betydelig kapitaltilførsel.

b. *Mere kapital og lavere rente.*

Som tidligere omtalt lægges der i landene inden for Fællesskabet en stigende vægt på, at tilskudene til landbruget skal have et mere *produktivitetstfremmende sigte*. Flere af landene bevilger store beløb til foranstaltninger, der i højere grad *billiggør* produktionen end øger den. Princippet rigtighed understreges kraftigt af landøkonomer i England, Holland og Belgien. Og i Vesttyskland er der stillet milliardbeløb til rådighed for bedre *jordfordeling, brugsnedlæggelse og udflytning*.

En eventuel fremtidig støtte til dansk landbrug må også ganske særligt have det sigte.

Den økonomiske udvikling i Danmark har påført landbruget et – i forhold til eksportpriserne – uoverkommelig *højt prisniveau* og en håbløs *høj rente*. Det er lige så alvorligt på det lange sigt som på det korte. Rationaliseringen og omlægningen af landbruget hæmmes, sættes måske helt i stå, generationsskiftet vanskeliggøres, pengemænd køber ejendommene fra landbrugerne, og de unge forlader erhvervet. Det er en meget alvorlig udvikling for hele det danske samfund, ikke mindst på baggrund af, hvad der netop nu kræves af dansk landbrug, for at det kan holde sig på højden. Der er så store perspektiver i problemerne, at man må sige, at det drejer sig om *dansk landbrugs væren eller ikke væren*. Hvis man på højeste plan gør stillingen sådan op, at industrien i Danmark ikke kan overtage land-

brugets rolle som eksportør, så må der gives landbruget mulighed for kapitaltilførsel på rimelige vilkår.

Danske landbrugsbygninger er faktisk i en meget dårlig tilstand – også stuehusene. Boligens standard er afgjort ringere i landbohjemmene end i byhjemmene. Det er en af årsagerne til, at de unge piger forlader landbruget. Avlsbygningerne er for små og for dårlige, og de har for lidt teknisk udstyr.

Der spildes meget foder, når grise og kalve skal vokse op, og når køer skal give mælk, og høns skal lægge æg under så dårlige staldforhold. Det giver også en dårlig baggrund for produktion af kvalitetsvarer, og det koster alt for mange arbejdstimer – giver en alt for ringe timeløn – at passe dyrene og omsætte avlen i de bygninger, dansk landbrug har i dag. Det er meget nødvendigt at få danske landbrugsbygninger gjort bedre både af hensyn til landmændene og deres familier og af hensyn til dyrene og produktiviteten.

Et betydeligt antal af de mindste og de dårligste brug vil, hvis landbrugsforpligtelsen hæves, naturligt forsvinde som produktionsbygninger, men de landbrugsbygninger, der skal bevares, skal så til gengæld udbygges i overensstemmelse med fremtidens krav. Det vil koste flere milliarder kroner. Parallelt med denne bygningsrationalisering skal der foretages en meget omfattende videreføring af mekaniseringen både i staldene og i marken. Det vil også lægge beslag på nogle milliarder kroner.

Det er absolut nødvendigt her ved sammenslutningen af Europas lande – også for det øvrige erhvervsliv – at *kapitaldannelsen* får et meget større omfang, end det har været tilfældet i de senere år.

Kravet om en større kapitaldannelse og en lavere rente bør først og fremmest rettes til den *almindelige økonomiske politik*: at man ikke hæmmer investeringerne i grundlaget for landets fremtid gennem en meget høj rente, at der føres en politik, som ikke appellerer til øget forbrug men til øget opsparing og til produktive investeringer. *Inflationen må standses*, og vælgerne må have at vide, hvor alvorlig situationen er.

Men i den øjeblikkelige situation kan det blive nødvendigt at give landbruget kapital på ekstraordinære vilkår til produktivitetsfremmende foranstaltninger. Nødvendigheden af dette kan se ud som et vidnesbyrd om, at landbruget udnytter samfundskapitalen på en ringere måde end andre erhverv. Det er dog kun rigtigt under forudsætning af, at samfundet iøvrigt byder sine erhverv lige vilkår.

Hvis staten gennem toldpolitik, næringslove m. v. beskytter industri og handel – yder statstilskud til boligbyggeri og husleje eller på anden måde uddeler fordele til visse erhverv og folkegrupper, så er det kun rimeligt, at også landbruget får støtte til strukturændringen i form af kapitaltilførsel og renteletelse. Og det er til alles fordel, så sandt som det betyder billige fødevarer og valutafremskaffelse.

Landbruget er et af de erhverv, der rammes hårdest af den høje rentes politik, idet der i landbruget lægges beslag på store mængder af kapital i forhold til omsætningen.

Den samlede landbrugsværdi er af Det statistiske Departement opgjort til i 1959 at være 23.200 mill. kr. Den samlede produktions værdi var samme år 7.350 mill. kr. Det tager *altså 3 år at »omsætte« handelsværdien*. Omløbshastigheden er større i industri og handel, og derfor er renten en

relativt mindre byrde, så meget desto mere, som flere industrivirksomheder og handlen har lettere ved at »overvælde« renten.

Da renten er usædvanlig høj i Danmark, er der god grundelse for at give landbruget kompensation i form af *rentelettelse*. Det vil være mere hensigtsmæssigt og mere velbegrunder overfor beskyttede erhverv og pristalssikrede borgere, og over for vore konkurrenter på verdensmarkedet, end direkte, kontante tilskud, idet den form for subsidier er mindre iøjnefaldende end direkte hjælp, og den er nationaløkonomisk mere velbegrunder.

Der kan også let træffes modforanstaltninger mod kapitalisering – man kunne f. eks. føre en politik, der gennem en naturlig lav rente gjorde rentelettelse illusorisk og overflødig.

Tilførsel af tilstrækkelig kapital til landbrugets rationalisering er nu og på langt sigt det mest effektive middel til billiggørelse af produktionen og til – gennem produktivetsforbedring – at give landbrugerne bedre indtægter og mere tilfredsstillende arbejdsvilkår. Det kan også bidrage til at *fastholde de bedst egnede unge* i landbruget.

c. Intensivering af forskningsarbejdet

Dansk landbrug står på et meget højt videnskabeligt niveau. Men det er nok ikke så højt, og vort forspring er nok ikke så langt, som mange danske landmænd, »verdens dygtigste« måske tror.

Mange af *vore nabolande* sætter i disse år kolossalt store summer ind på den *landbrugsvidenskabelige forsk-*

ning. Det gør Danmark også, og det er nødvendigt, om vi ikke skal blive forbigået.

Man kan møde danske landmænd med den indstilling, at man da indenfor selve forskningen er ved at være ved de yderste muligheder. Sandheden er, at udviklingen løber så hurtigt og forårsager så mange ændringer i *driftsformer*, *arbejdsformer* og *investeringer*, at landbrugets forsøgsvæsen føler sig mere trængt af vigtige spørgsmål end vist på noget tidligere tidspunkt.

Tidligere tiders forsøgsresultater gøres betydningsløse, og helt uforudsete problemer skal løses. Her skal blot nævnes et eksempel. Der er kort tid imellem, at man spurgte om bedste plantetal i roemarken, til man spurgte om roer contra ensileringsafgrøder, ensileringsmetoder, ensilagefodring – og frem til nu, hvor masser af landmænd spørger om, hvad malkekøer mener om kunsttørrede foderpiller.

Der er store nye problemer i forbindelse med malkekvægholdet, som ikke er løst. Det gælder om at udnytte fodermesteren bedst muligt. Hvad er bedst, en normal højtydende besætning eller en større flok i løsdrift og med »selvbetjeningsfodring«, altså en mere ekstensiv udnyttelse af den enkelte ko – o. s. v.

Indenfor *staldrationalisering* føler dansk landbrug sig i øjeblikket næsten på bar bund, driftsplanlægningen, fodringsøkonomien må anskues fra helt nye synspunkter.

Nye kæmpeopgaver som *markedsforskning* og *salgsteknik* må lægge beslag på megen opmærksomhed, på et stort antal af egnede mennesker og megen kapital fremover.

Der er stadig gennem en intensivering af forskningsarbej-

det muligheder for at øge produktiviteten, og gennem et bedre salgsarbejde muligheder for at få alle varerne solgt.

d. *Bedre uddannelse*

Landbrugets unge må, som andre erhvervs unge, i fremtiden investere mere i deres uddannelse dels for at opnå bedre økonomiske resultater og dels for erhvervets renommés skyld. Sandheden er jo, at Danmark har mange landmænd, som nærmest må kaldes »ufaglærte«.

Når landbrugets unge tager en læreplads, har de to formål hermed, at lære noget og at tjene noget. Begge dele er nødvendige. Man kan ikke fremover vente at kunne drive en gård uden en *systematisk oplæring*, og man kan ikke få fat i en gård, uden at man er i besiddelse af en betydelig sum penge. Den sum må mange unge selv tjene sammen.

Men for mange unge landmænd bliver det at tjene penge det vigtigste, og da der er denne voldsomme efterspørgsel efter arbejdskraft i landbruget, opnår de 15–18-årige unge mænd på landet en meget høj løn sammenlignet med, hvad andre unge får i deres uddannelsesperiode. Men det betyder så også, at de unge må arbejde hårdt og i mange tilfælde med det mindst interessante og – ud fra et oplæringssynspunkt – mindst nødvendige arbejde. På den måde har mange vordende landmænd *aldrig været »i lære«*, de var også i deres læreår arbejdsmænd i landbruget.

Det er uheldigt på en tid, hvor kravene til dygtighed og evne til arbejdsplanlægning skærpes overalt.

Landbrugets unge – erhvervets arvtagere – burde have en mere systematisk praktisk oplæring. Det kan blive vanskeligt at gennemføre netop på grund af den svigtende tilgang.

Men måske tilgangen kunne blive større, hvis der kom til at stå lidt mere respekt også om dette fags uddannelsesform.

Den *teoretiske* oplærings nødvendighed må indskærpes de unge landmænd. Den normale skolevej for dem er: børneskole, efterskole, højskole og landbrugsskole – suppleret med landbrugsfaglige kursussskoler og fritidsarrangementer, militærets civilundervisning m. m. For dem, der har taget det hele med, har den vej været god, selvom den også kunne gøres bedre; men værre er det, at vel mere end halvdelen af de nuværende landmænd aldrig har fået nogen uddannelse efter børneskolen.

Nøjes man med at se på den rent landbrugsteoretiske uddannelse, ligger det sådan, at samtlige landbrugsskoler i de seneste vintre har været besøgt af ca. 2500 elever. Da tilgangen til erhvervet samtidig har været ca. 5000, vil det sige, at kun ca. halvdelen kommer på landbrugsskole, og det er ikke mange år siden, forholdet var sådan, at kun ca. en trediedel kom på landbrugsskole. Udviklingen er glædelig; det er den også på den måde, at et stigende antal elever tager på det ni måneder lange kursus.

Men der er langt igen, før alle unge landmænd kommer på landbrugsskole, og før de får en uddannelse, der svarer til tidens behov.

For nogle år siden skrev den svenske forfatter Fredrik Böök i en bog »Livet på landet« noget om, hvor alsidige krav der i dag stilles til landmændene:

»Jordbrugslære kræver usædvanlige intellektuelle anstregelser – et grundigt kendskab til så forskellige videnskaber som fysik, kemi, meteorologi, geologi, botanik, arveligheds-

lære, zoologi – og det er kun jordbrug og plantelære. – Dertil kommer jo alt, hvad der har med dyrenes pasning og fodring at gøre – desuden må bonden have indsigt i bogføring og økonomi på linie med, hvad der kræves af en forretningsmand – og han må være fortrolig med teknik og maskiner på linie med en industriarbejder. Uden mindste overdrivelse kan vi påstå, at der næppe findes noget virke i det moderne samfundsliv, der kræver en lige så høj uddannelse og lige så alsidige studier.«

Landbruget er, som det moderne erhvervsliv har udviklet sig, sikkert et af vore mest *alsidige erhverv* i dag, og det er meget intelligenskrævende. Man er sin egen driftsherre, planlægger og arbejdsgiver. Man skal kunne »sætte sig selv i arbejde« på en rationel måde med en rationel produktion.

Meget slid og mange omkostninger kunne spares, og langt bedre økonomiske resultater kunne opnås, hvis landmændene satte mere ind på at give sig selv og deres børn en *virkelig god uddannelse*.

Undersøgelser foretaget af Det landøkonomiske Driftsbureau og Jydske Landboforeningers Regnskabsudvalg viser også, at investeringer i uddannelse giver gode økonomiske resultater. Landbrugserhvervet kunne sikkert fastholde flere af sine bedst begavede børn og tiltrække virkelig egnede unge fra andre erhverv, hvis der mere bevidst blev stillet krav om uddannelse indenfor landbruget.

Hvis det bliver nødvendigt med en speciel finanseringsordning for at kunne overdrage de større og dyrere landbrugsbedrifter fra den ene selvejergeneration til den næste – og det bliver det muligvis – så er det naturligt, om der da tages hensyn til, hvad de unge *selv har gjort* for at dygtig-

gøre sig. Hvis man kunne stille en sådan hensyntagen i udsigt, ville det ganske givet stimulere dygtige, landbrugsinteresserede drenges lyst til at gå ind til landbruget. Tendensen til, at det først og fremmest gælder om at få tjent nogle penge sammen til ejendoms købet, kunne sikkert også bremses lidt, hvis en speciel kapitaltilførsel til generationsskiftet blev gjort mere afhængig af en god uddannelse.

I de lande, vi nu skal i nærmere samarbejde med, sætter man netop i disse år stadig mere ind på den praktiske og teoretiske oplæring. Det er et led i bestræbelserne for mere at øge produktiviteten end produktionen.

Dansk landbrug skulle nødtigt komme bagefter med at erkende, at på det område kan der gøres mere endnu også her. Der mangler jo noget endnu, før alle danske landmænd kan tillade sig at mene, at nu svarer de til den betegnelse, man sommetider hører eller ser brugt om danske landmænd contra verdens.

3) *A jourføring af andelsvirksomhederne*

Det er nærliggende på en tid, hvor producenternes afregningspris falder stærkt, og hvor landbruget *tvinges* ud i store omstillinger og rationaliseringer, at spørge, om der ikke også kunne foretages rationaliseringer og billiggørelser i videreførelsen og af handelen med landbrugsvarer, om det ikke var muligt at få lidt flere af de penge, forbrugerne betaler, hjem til producenterne.

De samvirkende danske Landboforeninger har foretaget en undersøgelse over (tabel 40, side 154), hvordan producentpriserne og forbrugerpriserne har udviklet sig i årene fra 1950 til 1960.

Tabel 40.

	Producentpris		Detailpris		Behandling- og forædlingsomk.
	kr. pr. kg	indextal	kr. pr. kg	indextal	indextal
Flæsk 1950	4,14	100	5,61 ¹⁾	100	—
— 1960	4,16	101	7,63 ¹⁾	136	—
Oksekød 1950 . . .	1,98 ²⁾	100	4,34 ³⁾	100	—
— 1960 . . .	2,48 ²⁾	125	6,79 ³⁾	157	—
Konsummælk 1950	0,43	100	0,53 ⁴⁾	100	100
— 1960	0,48	114	0,82 ⁴⁾	154	190
Smør 1950	5,75	100	6,47	100	100
— 1960	6,27	109	7,17	111	125
Ost 1950	3,44	100	4,99	100	100
— 1960	3,35	97	5,87	118	163
Æg 1950	3,20	100	3,92	100	100
— 1960	3,17	99	4,27	109	153
Kartofler 1950	0,18	100	0,32	100	100
— 1960	0,23	126	0,48	150	179

1) 5 bestemte udskæringer til pristalsberegning.

2) Kr. pr. kg levende vægt.

3) 4 bestemte udskæringer til pristalsberegning.

4) 1-literflasker udbragt.

(Kilde: Landøkonomisk Oversigt 1961.)

Priserne er de priser, som Det statistiske Departement indsamler 4 gange om året, nemlig den første uge af hvert kvartal, som grundlag for pristalsberegningerne.

Det fremgår af tabellen, at producentpriserne er steget meget lidt, for visse varer *endda faldet*, forbrugerpriserne er steget omkring 50 pct., medens behandlings- og fordelingsomkostningerne for nogle varers vedkommende er nær ved at være fordoblede.

Man ser, at det er forholdsvis billigt at få smør, ost og æg frem til forbrugerne, men meget dyrere at få mælk og kartofler frem. Hvor mange omkostninger, der løber på

kødet, kan ikke ses af disse tal, fordi de forskellige dele af et dyr sælges til meget forskellige priser. Men man ved, der er mange, der tjener meget på handel med kød.

Vil man spørge, om landbruget ikke kan få mere af forbrugerbetalingen hjem, må man blandt andet undersøge, om selve *forædlingen ikke kan gøres billigere*, og om ikke *mellemandlerfortjenesten kan være mindre*.

Forædling og salg

Det er et gennemgående træk i de teknisk udviklede lande, at landmændene »slipper« deres produkter på et meget tidligt stadi i klargøringsprocessen. Det er også en almindelig erfaring, at de priser, landmændene får for disse »råstoffer« til fødevarerindustrien, presses mest muligt ned af store og små opkøbere.

De franske bønders »oprør« i 1961 var i det væsentlige rettet imod dette mellemandlerpres. Også andre landes landmænd havde al mulig grund til at protestere imod et almindeligt misbrug – danske også overfor kornhandlerne i høstens tid. Danske landmænd har ellers *i højere grad* end de fleste forstået at gå imod udbytningen i dette første led ved at danne andelsforeninger.

Da man omkring 1880–90 gik bort fra *hjemmeforarbejdningen*, undgik man at gøre sig afhængig af første led af mellemandelen og fik endda stordriftens og arbejdsdelingens fordele ved at *slutte sig sammen* og oprette *andelsmejerier* og *-slagterier*, der gjorde varerne færdige til eksport.

Et uafklaret men meget vigtigt problem i dag er, om disse andelsvirksomheder kan give en bedre afregning ved at foretage *yderligere forarbejdning* af fødevarerne, så de kan sæt-

tes »færdige« på disken foran den travle, udearbejdende husmoder, som ønsker mindst muligt besvær i sit eget køkken med at gøre maden færdig til at sætte på bordet.

Vore *andelsforeninger* kommer i denne omformningsperiode ud for en stærk *udfordring* fra de store *supermarketers fødevarerindustri*. Hvordan skal andelsforeningerne besvare denne udfordring? Skal landbrugets egne virksomheder selv danne supermarkeder eller levere færdige retter til andres supermarkeder, eller skal de nøjes med at være *råvareleverandører* til disse opskæringsfabrikker og pakkefabrikker?

Ja, problemet kan endda komme til at tage en så alvorlig form for landbruget, at de store private koncerner *går uden* om landbrugets egne virksomheder ned til den enkelte landmand og opkøber hans varer, lader ham producere på kontrakt eller *måske endda køber hans gård og ansætter ham selv på kontrakt*. Det er det, som kaldes *vertikal integration* (lodret sammenslutning).

Andelsvirksomhederne står i dag med mulighed for at få større indflydelse, men også i høj grad med risiko for at blive skubbet tilbage.

For landbruget som helhed vil det blive et økonomisk og prestigemæssigt tab, om den udvikling, der så småt er begyndt, gående ud på, at de store landbrugsproducenter på grund af *særpristilbud* forlader andelsfællesskabet og bliver faste leverandører til storfirmaer, som kan give *overpris* for store leverancer og *særlig fine kvaliteter*, får lov at fortsætte på grund af *stagnation* i andelsvirksomhederne.

Er landbrugets egne forædlingsvirksomheder først kørt der ud, hvor deres konkurrenceevne er formindsket afgø-

rende, fordi de er forladt af deres større *leverandører* og *aftagere*, så de står tilbage med den del af medlemmerne, der netop på grund af størrelse og uensartethed i produkternes kvalitet ikke kan sælge til de store private virksomheder, der har let ved at få deres råvarer på anden måde, får den vertikale integration alt for let spil. En *for sen erkendelse* af disse forhold vil betyde varig tabt terrain for andelsbevægelsen.

De store private koncerner må ifølge *deres natur* være interesserede i at betale råvareleverandørerne *lavest mulige priser*. Al erfaring viser, at det bedste er, at landbrugets egne virksomheder og de private virksomheder kappes om at betale mest muligt for landbrugsvarerne, og vore egne skulle gerne forny sig for at ligge forrest også under ændrede vilkår.

Det må også være sådan, at landbruget står stærkere overfor urimelige mellemanderleverancer, jo længere man har *forbindelse* med varen, og omvendt svagere, jo tidligere man overlader den til andre. Den enkelte landmand vil komme til at stå svagt, om storvirksomhederne gennem vertikal integration går helt ned i grovfoderproduktionen eller laver aftaler om *leverancer af grovfoder til egne store mejeristalde*. Hvis hele forædlingen af fødevarer fra det stade overlades til andre, vil landmændene kun få en lille fortjenstmulighed, og så vil de forøvrigt hurtigt blive *få*, for så vil de fleste blive »ansat« i forædlingsindustrien.

Strukturændringen i andelsvirksomhederne

Hvis landbruget selv ønsker at have indseende med hele produktions- og afsætningsprocessen, *må udfordringen fra*

de store butikskæder (vi får flere af dem ind på livet, når vi kommer med i Fællesmarkedet) besvares med en udbygning, specialisering og rationalisering af landbrugets egne virksomheder.

Skal f. eks. *kvægholdsproblemerne* løses på den måde, at kreaturerne i højere grad koncentrerer sig i store stalde, må sigtet være, at produktionen af foder, mælk, kød, kalve o. s. v. gennem en naturlig tilpasning finder sin fordeling blandt selvstændige landmænd, som står i et frit tillidsforhold til andelsorganisationer og privathandel.

Skal landbrugsvarerne oparbejdes til *specialiteter* beregnet på salg til en mere krævende og betalingsdygtig forbrugerkreds, og det skal de sikkert, så må andelsvirksomhederne også i nogen grad specialisere sig og tilbyde sådanne varer i stedet for at overlade det til dygtige udenforstående at tage en ekstra stor fortjeneste ved at oparbejde og levere varer i *luksusklassen* til de »bedste« forbrugere.

Som udviklingen er løbet fra de mindre landbrug, er den også løbet fra de mindre andelsvirksomheder. Det ville være en alvorlig fejlinvestering, om samtlige småbrug indenfor mejerier, foderstofforretninger o. s. v. blev udbygget, så de svarede til tidens krav. Bygninger og maskiner ville blive brugt for lidt, renter og afdrag ville blive alt for stor en byrde på varerne.

For at få lave forarbejdningsomkostninger på de varer, der skal sælges, og lavest mulige priser på de varer, der skal købes, må nogle af de mest forældede og uheldigst placerede virksomheder opgives, og de bedst placerede må udbygges, så den bedste økonomi og den bedste effektivitet opnås. Kun på den måde kan landbruget få lave forarbejd-

ningsomkostninger, og kun på den måde kan landbrugets egne virksomheder klare sig i konkurrencen overfor den vertikale integration.

På mangel en generalforsamling vil det blive vanskeligt at opnå forståelse for en sådan omlægnings nødvendighed; men vor tids andelshavere må indrette sig på, at deres egne virksomheder *skal* bevare konkurrenceevnen og slagkraften. Man må gøre sig klart, hvor meget *samfunds- og produktionsforholdene er ændret*, siden landbruget byggede sine – dengang store – andelsvirksomheder, og hvor *uomgængelige* kravene til kvalitet, specialisering og salgsteknik er blevet i de senere år.

Eksportsalg

Den enkelte landmand har kun lidt at gøre direkte med salgsarbejdet, men som dansk landbrugs eksport er organiseret, har alle alligevel et stort medansvar, dels for eksportvarens kvalitet, dels for, hvordan man i landbrugets egne foreninger og virksomheder disponerer over varerne og leder salget.

På et tidspunkt, hvor markederne er ved at være *overfyldte*, er det meget afgørende for salget, om kvaliteten er *ekstra* god eller om den kun er god.

Som tidligere omtalt, er Danmark kun marginalleverandør til en meget stor hjemmeproduktion i importlandene. Vi kan let blive overflødige, hvis vi kun er i stand til at levere varer, alle og enhver kan fremstille. De danske eksportvarer må være af en sådan kvalitet, at de *foretrækkes* fremfor »almindelige« varer, sådan at de købes, selv om der også er andre varer at få i samme land og i samme butik.

Når det gælder kvalitet, er *alle landmænd* og alle i forædlingsindustrien *ansvarlige*. Der må ganske givet i fremtiden gøres større forskel på afregningen af gode og dårlige varer. Varer, der er produceret ved *ekstra indsats* af påpasselighed, fodring, teknik og hygiejne for at fremskaffe de helt rigtige kvaliteter, må virkelig honoreres, medens varer, der leveres i for ringe kvaliteter, må ned på et prisleje, der svarer til det minus, de er for vor eksport.

Danske landbrugsvarer sælger ikke mere »sig selv«. Der må ofres meget større summer på kvalitetsforbedringer, markedsforskning og salgsfremstød. Nye kunder skal have deres ønsker opfyldt, og de skal have vore varer at se i de mest tiltrækkende kvaliteter og indpakninger.

Landbrugets egne virksomheder må have *mest mulig indflydelse på* afsætningen af landbrugsvarer for at lede den i de rigtige baner og for at få flest mulig penge hjem, men landbruget må *samarbejde* med de dygtigste og mest initiativrige private forretningsfolk. Selv må landbruget ansætte dygtige rådgivere og salgsekspertes til at ordne selve handelen. Det kan landbrugets folkevalgte repræsentanter kun undtagelsesvis have tid eller uddannelse til at tage sig af.

Af rent menneskelige hensyn – men også af hensyn til udnyttelsen af alle afsætningsmuligheder – må dansk landbrug virke for, at de store, internationale hjælpeprogrammer fremmes, og at der gøres mest muligt for, at de der sulter får lov til at spise sig mætte.

Dette afsnit om forædlings- og salgsarbejdet kunne med lige så stor ret være anbragt under afsnittet: foranstaltninger, der skulle kunne hæve indtægterne. Når det findes under

dette afsnit, er det ud fra den betragtning, at omkostninger, der løber på under videreførelsen også er landbrugets omkostninger, og jo mindre disse kan gøres, desto bedre afregning får landmanden hjem.

Hvis man vil hævde, at landbruget kun er råvareleverandør til fødevarerindustrien, og at denne, selv hvor den foregår på andelsbasis, egentlig ligger uden for det praktiske landbrugs problemer, så er dette ikke rigtigt. Landbruget er direkte interesseret i dels at få flest mulig af forbrugernes penge hjem som betaling, dels i at forbrugerne får deres danske landbrugsvarer til rimelige priser. Der kommer udenlandske færdige fødevarer ind i det danske marked nu, så danske priser må ikke blive unødvendig høje. Høje fødevarerpriser holder igen på forbrugsudvidelsen, begrundet krav om nye lønstigninger, og gør det vanskeligere for eksporterhvervene at klare sig ved på grund af den automatiske lønregulering at presse de danske omkostninger opad.

Både *producenter* og *forbrugere* er interesseret i, at forarbejdningen, transporten og handelen rationaliseres og billiggøres, og at mellemhændernes avancer bliver holdt nede på rimelige højder.

Tiende kapitel

LANDBRUGET OG DE KULTURELLE PROBLEMER

De store forandringer i landbruget berører ikke kun bondestandens tekniske og økonomiske verden. De vigtigste forandringer er til syvende og sidst forandringer i det kulturelle liv på landet og i bondehjemmene.

Strukturændringen reducerer bondebefolkningens *indflydelse* på de politiske afgørelser, ændrer *dens holdning* til de politiske problemer, øver indflydelse på sognets og landsbyens folkelige liv og på ejendomsforholdene og familielivet.

Når man vil vurdere stillingen i øjeblikket for at se frem, er det nødvendigt først at se *tilbage*.

Da de store driftsmæssige og økonomiske ændringer i forrige århundredes slutning omformede landbruget, ændredes også *bondekulturen* på afgørende måde karakter.

Lige fra de store *bondereformers* tid havde en ændring i bondens holdning til omgivelserne været ventet, men de første hundrede år havde nærmest været en forgæves venten.

I 1780erne var det *reformmændenes mål* »at den frie bonde kunde vorde kjæk og oplyst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig!« (Frihedsstøtten). De havde reformeret den gamle landsby, lagt jordene sammen og flyttet gårdene ud på markerne, de havde *fredet* den middelstore bondegård ved lov, og de havde bygget skoler og dannet foreninger for bønderne. Men *hovbonden havde ikke været let at sætte i gang*.

I 1866, i hundredåret for de første reformers gennemførelse på Bernstorff gods, skrev C. Hostrup sin manende appel til den danske bondestand: »Helt tungt han efter sig foden drog,« hvori han næsten i utålmodighed kalder på bonden med ordene:

*Ja, frem til hjælp i den trange tid
med skatten, du har i gem,
med folkets slumrende kraft og vid –
frem, bondemand, frem!*

Men først i 1860'erne kom der gang i bondens udvikling. De unge *højskolebønder* kom hjem og satte gang i landsbyens liv, og nationale og religiøse rørelser gik over landet. Tabet af *Sønderjylland* i 1864, tabet af den lige, almindelige *stemmeret* i 1866 og *landbrugskrisen* fra omkring 1870 blev en vældig *udfordring* til befolkningen kulturelt, politisk og økonomisk, og *den blev besvaret*. Bønderne fandt sammen i nye *fællesskaber* omkring kirke, skole og forsamlingshus og omkring de nye andelsvirksomheder. Den stillestående konservative *almuebondestand* blev til en bevægelig liberal *andelsbondestand*.

Der var nu en tiltalende overensstemmelse mellem de forskellige sider af bondens liv. *Frihedskravet* gik igen i det hele. Frihed til at forme egne foreninger og egne meninger og til selv at tage ledelsen. Den danske bonde blev liberal, i visse situationer næsten revolutionær.

Liberalismens sejr i England havde givet store resultater derovre, og Englands fremgang var forudsætningen for det danske landbrugs omlægning og velstandsfremgang. Denne

var igen forudsætningen for de mange kulturelle ændringer i den danske landsby og det danske samfund.

Det var synligt for enhver, at jo mere den *enkelte* og det *private initiativ* kunne klare desto bedre, og omvendt, *ufrihed betød stilstand*. Danske bønder så det, og derfor *krævede* de frihed på alle områder. De krævede lige ret ved de politiske valg og indførte lige og almindelig stemmeret i deres andelsforeninger. De tog selv styret i alle demokratiske forsamlinger på landet, og i 1901 fik de også regeringsmagten.

Den danske bondestands udvikling forløb helt anderledes end de fleste andre europæiske bønders. For dem blev forandringerne ret små, og de kom sent – og bønderne fik aldrig megen direkte indflydelse på ledelsen af udviklingen. Ude i *Europa* var det især andre folkegrupper, der overtog ledelsen af både de små og de store samfund.

En væsentlig del af det kulturelle og politiske livs nyere historie er her i Danmark *skabt i bondelandsbyen*. Der kom i *forbindelse* med de store omlægninger kulturelt, politisk og økonomisk liv i den danske bondebefolkning.

Selv om en overvejende del af periodens stærkt forøgede folketal dannede store nye bysamfund, så øgedes dog landbefolkningen med ca. 200.000 fra 1860 til den første verdenskrig. *Hedeopdyrkningen* og *udstykningsen* skabte mange nye bondehjem, den tiltagende arbejdsdeling skabte mange nye selvstændige erhverv også på landet, og håndværkerstanden og de handlende fik mere at virke med og blev også flere.

I bysamfundene blev der dannet stadig flere og større virksomheder og administrationskontorer. Flere og flere blev

arbejdere og funktionærer og fik helt andre politiske og organisationsmæssige interesser. På landet blev den selvejende og selvstændige bondebefolkning toneangivende.

Vor tids politiske og folkelige liv

De senere års store *formindskelse* af landbefolkningen og de store *forandringer* i landbrugets stilling har ændret og vil fremover stadig ændre mange af disse forhold.

Bondestanden er allerede nu reduceret til 17 pct. af befolkningen og vil måske, hvis den industrielle højkonjunktur *fortsætter*, nå ned på 10 pct. først i 1970erne. Det betyder, at *landbrugernes direkte indflydelse på politiske afgørelser også vil blive stærkt reduceret*, og hvis den vertikale integration og den industrielle stordrift slår igennem i landbruget, vil en stor del af de 10 pct. til den tid være *funktionærer* og se anderledes på mange politiske og menneskelige forhold.

Men selv om det stadig bliver den selvejende bondestand i de store familiebrug, der udgør hovedmassen af landbrugsbefolkningen, vil også *den se anderledes* på mange samfundsmæssige og kulturelle problemer.

Det vil især være de øvrige 83–90 pct. af befolkningen, der former Danmarks udvikling. Og dette sammen med andre folkegruppers stærke organisationsmæssige sikring har allerede fået mange landmænd til at forlade gamle, men stadig sunde liberale synspunkter i håb om, at planøkonomiske indgreb og organisationsmæssigt pres kan give de *frie erhverv* samme tryghed som andre store grupper tilsyneladende har fået.

Mange i de frie erhverv har i de senere år under byerhvervenes voldsomme økonomiske fremgang mistet en stor del af *den tro* på frihed og privat initiativ, som dansk landbrugs imponerende udvikling i årene før og efter århundredskiftet *gav deres fædre*.

Formindskelsen af bondebefolkningen ændrer også på afgørende måde formen for det *folkelige liv i sogn og landsby*.

Mange steder er der *for få* til, at det traditionelle foreningsliv i skole og forsamlingshus kan holdes i gang. Foredrags-, ungdoms- og gymnastikforeninger uddør af mangel på medlemmer og interesse.

Man må derfor også på dette område indstille sig på »strukturændringer«. Folk, der ønsker at samles under denne gamle værdifulde form for folkeligt fællesskab, må gøre dette *fællesskab mere omfattende rent geografisk*. Interesserede bliver nødt til at samle sig over skoleskel og sognegrænser.

Hvis man ønsker at *bevare* foreningsarbejdet, er det nødvendigt at *overvinde* lokalpatriotiske hensyn for at søge sammen med ligesindede fra et større område end det, der *var* passende stort, da man skulle gå på sine ben, køre med hestevogn eller siden på cykle.

Et sogn var i forrige generation i højere grad end nu en *enhed*, hvor man mere »mand af hus« *samledes* om sognets fritids- og mødeliv. I vor tid er *mulighederne* for fritidsbeskæftigelse også på landet blevet mere mangfoldige. Sognets folk *spredes* i deres fritid til mere, også fordi *afstandene betyder mindre*. Bevægeligheden gør det muligt

at samles fra større områder, hvis man vil det, og det giver muligheder for nye kontakter.

På en tid, hvor man kræver grænserne mellem folkene nedbrudt, er det naturligt og godt at *øve sig* på det ved at begynde med de grænser, der ligger hver enkelt nær.

Familieforhold og ejendomsforhold

Som fremført i et tidligere kapitel er der grund til at regne med, at *det velledelede, passende store og velfunderede familiebrug* vil have forholdsvis let ved at klare konkurrencen med det industrialiserede storlandbrug. Men der vil opstå vanskeligheder dels med *udbygningen* af sådanne brug, dels med deres *overdragelse* til næste generation.

Netop fordi landbrugskapitalen er *personlig*, skal hver ny generation *udbetale* den forrige. Under nutidens store overgang til andre erhverv bliver bondestanden tappet for megen kapital på den måde, at døtre og sønner, der går til byerne, efterhånden skal have deres *arvepart overført*, og deres brødre og søstre på familieejendommene får de andres arvepart som gæld.

Bevidstheden om, at sådan vil det gå, får i mange tilfælde den »sidste søn« til at forlade landbruget. Og når dagen, hvor man skal dele, nærmer sig, sker der ofte det, at ejendommen bliver solgt til en kapitalstærk køber, ofte bymand, der kan præstere en stor kontant udbetaling, som er lettere at dele. På den måde vinder udenforstående indpas i landbruget, og der banes vej for den vertikale integration.

Hvis man skal bevare den gode danske bondegård og bevare den i *selveje* – og det skal man – så må der sikkert

i dansk landbrug oparbejdes en stærkere fornemmelse af, at landbrugsejendommen er et »familiebrug« i *slægtsfølgen*.

Man ser eksempler på, at den landbrugsinteresserede og landbrugsuddannede unge mand i den *giftefærdige alder* går til et andet erhverv, fordi forældrene ikke kan gå på aftægt i halvtredårsalderen. Men når sønnen er gået, kommer de i alvorlige driftsmæssige vanskeligheder, fordi de ikke kan få fremmed hjælp.

I USA og andre lande ser man gode eksempler på, hvordan familierne ordner deres arbejdsproblemer og deres slægtsfølgeproblemer ved *i rette tid*, når kræfterne aftager at indgå et fader-søn partnerskab mellem faderen og den af børneflokket, som har valgt at følge slægtens vej i landbruget. Det kan sikkert skabe en del tilpasningsproblemer, men det kan blive den eneste og i hvert fald den mest fornuftige måde at klare generationsskiftet i landbruget på fremover. Og der er sikkert menneskelige og samfundsmæssige værdier i at *overvinde* generationernes tilpasningsproblemer.

Mange forældre nærer store *bekymringer* for deres børns vej ind i landbruget. Hvis man havde givet sig til at tale om generationsskifteproblemet i tide, kunne mange familietragedier være undgået, og mangan dygtig arvtager være *blevet fastholdt* i det erhverv, han holdt af, og som ville have givet ham større glæde end det, han måske noget hovedkulds søgte ind i.

I øvrigt må man nok erkende, at selve *generationsskiftet* ikke bliver lettere, fordi den siddende generation måske skaffer sig sikrere og bedre kår. Det er et *beklageligt* forhold, men erfaringerne viser, at gode indtægtsforhold i frit om-

sættelige, private erhvervsvirksomheder kapitaliseres ved salget, så *købergenerationen* må begynde på et dårligere niveau end det, *sælgergenerationen* havde lige før salget.

Mange landmænd begrundet deres krav om ordninger for landbruget med, at de vil skabe bedre kår for *næste generation*, og det er sikkert helt alvorligt ment, men det er et spørgsmål, om eventuelle ordningers fordele *kan bringes videre*, hvis der er flere end *én* arving til virksomheden. Er der flere, kan der selvfølgelig træffes *særaftaler* til fordel for ham, der overtager gården, men i *fri handel* tager man ved salget, hvad man kan få folk til at give.

I den fri handel vil sælgeren *presse* salgsværdien højest muligt op, og køberen går med så langt op, *efterspørgslen* og hans eget *ønske om levestandard og livsgerning* tilsiger ham.

Hvis der er *få købere* og *mange sælgere*, kan han muligvis købe til en så lav pris, at han får mulighed for selv at få store arbejdsindtægter. Chancerne for, at det kan gå sådan, er større jo flere der har forladt landbruget.

Hvis der er *få sælgere* og *mange købere*, vil køberne *indbyrdes* presse prisen højere op, og den der mest brændende ønsker at *blive selvstændig landmand*, selv om hans chancer for at få en rimelig arbejdsindtægt bliver små, han køber gården. Jo flere, der foretrækker at *blive i et selvstændigt og frit erhverv*, desto større er tendensen til kapitalisering af dets goder.

Under en samtale trak professor Hirsh ved Det landbrugsøkonomiske Institut i Oxford i september 1960 dette problem sammen i følgende bemærkning: »Når der stadig er mange dygtige unge landmænd her i England, der øn-

sker at gå for en beskeden kontant indtægt plus glæden over at være frie og selvstændige i deres erhverv, så bliver det umuligt at få indtægtsniveauet lige så højt, som det er i de erhverv, der må gøre noget ekstra for at trække arbejdskraft til sig.«

Videre forklarede professor Hirsh, at der stadig er mange om at byde forpagtningsafgifterne op, når en passende stor gård udbydes i forpagtning. Og den dag, man tilbyder så høj en sum, som anses for nødvendigt, for at ikke andre skal tage den ønskede gård, da ansætter man også i *høj grad sit fremtidige indtægtsniveau*. »Og det kan ingen regering eller organisation blande sig i.«

Mulighederne for, at næste generation i landbruget skal blive ligestillet i økonomisk henseende med folk i andre erhverv, afhænger faktisk i nogen grad af den værdi, generationen tillægger *de forhold i erhvervet, som ikke måles i kroner og øre*.

Man har i alle lande gjort den erfaring, at det erhverv, der *reduceres*, har svært ved at opnå ligestilling i indtægt med erhverv der *ekspanderer*, fordi der altid er en stor del, der er *nødt* til at blive eller *foretrækker* at blive i det erhverv, de har uddannet sig til, og som de kender, selv om deres indtægter *falder sammenlignet med andre borgers indtægter*. Og man ser, at der *skal* være stor udsigt til større indtægt og bedre arbejdsforhold, før de *mange* bryder op og tager besværet og risikoen med at skifte erhverv.

Den ulighed, der over en *længere periode* er mellem de forskellige erhvervs indtægter, kan i nogen grad betragtes som et mål for den *træghed* og det *besvær*, der er forbundet med et erhvervsskifte, plus den *forventning* man nærer

til, at det afgivende erhverv får bedre økonomiske kår igen, plus den *frygt* man nærer for, at et lovende nyt erhverv kan komme i vanskeligheder, plus den værdi man tillægger et erhvervs »*usynlige værdier*«.

Når overgangen fra landbruget til andre erhverv er blevet så *voldsom hurtig* de sidste år, er det, fordi man *anser* andre erhvervs gode indtægtsforhold for *sikre og varige*. Og det er, fordi man i landbohjemmene kun har *små forventninger* om med det første at få så gode økonomiske forhold, at det kan gå at påtage sig stor økonomisk risiko ved at investere store beløb af egen og lånt kapital i en landbrugsbedrift.

Og det er også, fordi mange i dag opfatter begrebet *frihed* på en helt anden måde, end forrige generation gjorde. Begrebet *frihed* er nu sat lig med *fritid*. Før betød *frihed uafhængighed*. Den havde man kæmpet meget for at få, og derfor satte man pris på at bevare den.

I disse år dømmer man noget anderledes om disse værdier. Man giver *mindre* for *uafhængigheden* og *mere* for *trygheden* og den *korte arbejdstid*.

Og dog er der stadig eksempler på folk, der vælger efter den *gamle værdiskala*. Både herhjemme og i andre lande er der mennesker, der »går den anden vej«, bort fra det ensformige arbejde i fabrikker og kontorer og fra storbymilieuet og vælger bondens tilværelse.

Vender man alle landbrugets tilpasningsproblemer om og ser dem fra den unge vordende landmands side, er der grund til at advare imod at *fejlvurdere* forholdene. Der er i øjeblikket en tendens til at *overvurdere* andres muligheder og kår og se for mørkt på sine egne.

Forældre bør, når de taler med deres børn om livsstilling, ærligt gøre stillingen op og også tænke på de »usynlige værdier«, som de trods alt har sat stor pris på og nødvendig villet være foruden, nemlig de værdier, der ligger i familiens arbejdsfællesskab, i et afvekslende, intelligenskrævende arbejde, i en stadig eksperimenteren, i selvstændighed og i selve tilværelsen på landet. Det er trods alt realiteter, der tæller, det ser man mange eksempler på.

LITTERATURFORTEGNELSE

- Bjøl, Erling: Sol og Sult.
- Böök, Fredrik: Livet på Landet.
- FAO: Agriculture in the World Economy.
- FAO: An Enquiry into the Problems of Agriculture.
- FAO: Price Stabilization and Support Policies.
- FAO: European Agriculture in 1965.
- FAO: Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics.
- FAO: The Farm and the City.
- FAO: The State of Food and Agriculture 1959 og 1960.
- Foreningen af jydsk Landboforeningers Regnskabsudvalg: Oversigt over Resultaterne af Landbrugsregnskaberne 1960.
- Lund, K. E., og Clark, K. R.: The State of British Agriculture 1959-1960.
- Jordbrukets Utredningsinstitut: Svenskt jordbruk i siffror och diagram (nr. 2, 1959).
- Kristensen, Thorkil, m. fl.: De europæiske markedsplaner.
- Kristensen, Thorkil, m. fl.: The Economic World Balance.
- Kristersson, Helge, m. fl.: Jordbruget inför 60-talet.
- Landbrugsrådet: Landbruget. (Jubilæumsskrift).
- Land- und Hauswirtschaftlicher Auswertungs- und Informationsdienst: Die Landwirtschaft der Bundesrepublik Deutschland.
- Landøkonomisk Driftsbureau: Undersøgelser over landbrugets driftsforhold.
- OEEC-project 199/2: The Small Family Farm.
- Samvirkende Danske Landboforeninger: Landøkonomisk oversigt 1960 og 1961.
- Statistisk Departement: Landbrugets arbejdskraft.
- Statistisk Departement: Statistisk årbog.
- Statistisk Departement: Statistiske Efterretninger.
- Statistisk Departement: Statistisk oversigt.
- Udenrigsministeriet: Oversættelse af Traktat om oprettelse af Det europæiske økonomiske Fællesmarked (Romtraktaten).